

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

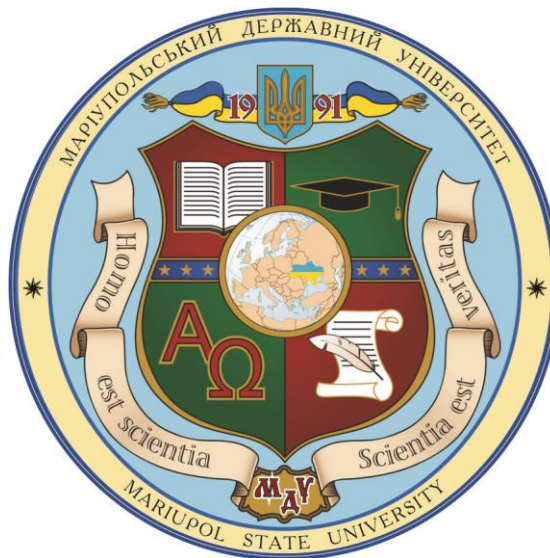
СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К.В. Балабанов

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 12



МАРІУПОЛЬ – 2016

УДК 3(05)

Вісник Маріупольського державного університету
Серія: Філософія, культурологія, соціологія
Збірник наукових праць
Видається 2 рази на рік
Заснований у 2011 р.
Видання включено до міжнародних наукометричних баз
«**Index Copernicus International**» (Польща),
РІНЦ (Росія) та електронної бібліотеки **Cyberleninka** (Росія)

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол № 4, від 26.10.2016 р.)

Головна редколегія:

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д. політ. н., проф. К. В. Балабанов
Заст. головного редактора – д. е. н., проф. О. В. Булатова

Члени редколегії: д. ю. н. проф. О. В. Філонов,
д. філол. н., проф. С. В. Безчотнікова, д. і. н., проф. В. М. Романцов,
д. культурології, проф. Ю. С. Сабадаш, д. е. н., проф. Ю. І. Чентуков.

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д. культурології, проф. Ю. С. Сабадаш
Заступник відповідального редактора – к. мист., доц. Г. І. Батичко
Відповідальний секретар – к. і. н., доц. С. Є. Орехова

Члени редакційної колегії: д. філос. н., проф. Ю. Л. Афанасьєв,
д. філос. н., проф. В. А. Бігаєв, д. філос. н., проф. Братерська–Дронь, д. філос. н.,
ст. наук. співроб. С. В. Курбатов, д. філос. н., проф. Л. Т. Левчук, д. філос. н.,
проф. В. А. Личковах, д. філос. н., проф. В. І. Лубський, д. філос. н., проф.
Р. Сапенько (Республіка Польща), проф. Я. Курчевський (Республіка Польща),
д. філос. н., проф. О. П. Поліщук, д. філос. н., доц. О. В. Попович, д. філос. н. пров.
спец. А. О. Ручка, к. пед. н., проф. В. Г. Виткалов, д. культурології,
проф. П. Е. Герчанівська, д. культурології, проф. О. М. Гончарова, д. культурології,
доц. Н. А. Жукова, д. культурології, проф. О. В. Кравченко, д. культурології,
проф. І. В. Петрова, к. філ. н., доц. С. М. Сороко (Республіка Білорусь), д. і. н., проф.
В. Ф. Лисак, д. і. н., проф. О. В. Стяжкіна, д. соц. н., ст. співроб. Л. Д. Бевзенко,
д. соц. н., проф. Б. В. Слющинський, д. соц. н., проф. В. І. Судаков, д. соц. н.,
проф. М. В. Туленков, д. соц. н., проф. Н. М. Цимбалюк, д. соц. н., ст. співроб.
Г. І. Чепурко, д. соц. н., проф. В. М. Щербина.

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників 129 а
тел.: (0629)52-99-46, e-mail: visnyk-culturology@mdu.in.ua
Web-page: www.visnyk-culturology.mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації.
(Серія КВ №17804-6654Р від 24.05.2011)

Тираж 100 примірників. Замовлення №469.2
Видавничий центр МДУ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК №4930 від 07.07.2015 © МДУ, 2016

ЗМІСТ

ЗВЕРНЕННЯ РЕКТОРА МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ, ПРОФЕСОРА К. В. БАЛАБАНОВА З НАГОДИ 25-РІЧЧЯ УНІВЕРСИТЕТУ	7
-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	---

ФІЛОСОФІЯ

Попович О. В. ЖИТТЄТВОРЧІСТЬ ЯК ПРАКТИКА РОЗШИРЕННЯ ЖИТТЄВОГО СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ Г. І. ЧЕЛПАНОВА)	8
--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	---

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Билык А. А. НЕТРАДИЦИОННАЯ КНИГА КАК ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ АРТЕФАКТ КУЛЬТУРЫ НАЧАЛА XX ВЕКА	19
Виткалов С. В. НАУКА ЯК КОМПОНЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СУЧАСНИХ УМОВАХ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ XII МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО- ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ У М. РІВНЕ	24
Думасенко С. А., Копилова А. О. ПИТАННЯ СВОБОДИ ТВОРЧОСТІ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬО-КОМУНІКАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ	29
Короленко Є. О. ТЕАТРАЛІЗАЦІЯ ЯК ОСНОВА РЕЖИСЕРСЬКОГО РІШЕННЯ СВЯТ	36
Кругляк М. Е. ЕПІДЕМІЯ СТУДЕНТСЬКИХ САМОГУБСТВ» В ПІДРОСІЙСЬКІЙ УКРАЇНІ ПОЧАТКУ XX СТ. ЯК НЕБЕЗПЕЧНИЙ СУСПІЛЬНИЙ ФЕНОМЕН	43
Малаєва Т. М. ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНОГО МИСЛЕННЯ ВИКОНАВЦЯ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ ІГОРЯ ШАМО)	53
Oriekhova S. CORPORATE CULTURE AS A DETERMINING FACTOR OF COMMUNICATION POLICY OF UKRAINE'S UNIVERSITIES	57
Сабадаш Ю. С. ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ РОМАН ЯК БАГАТОПЛАСТОВИЙ КУЛЬТУРНИЙ КОД (НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ У. ЕКО «МАЯТНИК ФУКО»)	67
Сарнавська О. В., Яковишина Т. В. ЕКСПЛІКАЦІЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА	72
Синько Г. П. МОНУМЕНТАЛЬНА СПАДЩИНА ИВАНА КАВАЛЕРІДЗЕ: АКТУАЛІЗАЦІЯ І ЗБЕРЕЖЕННЯ	79
Сороко С. М. ИНФОРМАЦИОННЫЙ ПОДХОД И ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОГО ПРОСТРАНСТВА КУЛЬТУРЫ	87

Фурдичко А. О.	96
СТАН ДОСЛІДЖЕНОСТІ ФОЛЬКЛОРНОГО ПЛАСТУ В ПІСЕННІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХХ СТ. ПОЧАТКУ ХХІ СТ.	
Швецова-Водка Г. М.	105
УНІВЕРСАЛЬНІ РЕТРОСПЕКТИВНІ ПОКАЖЧИКИ ТЕКСТОВИХ НЕПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ ЯК СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОГО БІБЛОГРАФІЧНОГО РЕПЕРТУАРУ	
СОЦІОЛОГІЯ	
Глебова Н. І.	115
ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ФЕНОМЕНУ «ЛЮДИНИ МОРЯ» В КОНТЕКСТІ СОЦІОЛОГІЧНИХ ПРАКТИК	
Калашнікова Л. В., Черноус Л. С.	123
ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ	
Мазіна Н. Е., Скок Н. С.	131
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА АДАПТАЦІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: ПІДХОДИ ДО ВИМІРУ	
Слющинський Б. В.	138
ЕТНІЧНІ ІДЕНТИЧНОСТІ В ДЗЕРКАЛІ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРИАЗОВ'Я	
Туленков М. В., Слющинський Б. В., Чепак В. В.	148
ЦІННОСНІ ОРГАНІЗАЦІЇ, САООРГАНІЗАЦІЇ ТА УПРАВЛІННЯ В ОПТИЦІ СОЦІОЛОГІЧНОЇ АНАЛІТИКИ	
НАУКОВЕ ЖИТТЯ	
Батичко Г. І., Янковський С. В.	160
КОНФЕРЕНЦІЯ – 2016: РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНО-КУЛЬТУРНОЇ СКЛАДОВОЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА	
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	162
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ	164
КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ	
	169

CONTENTS

RECTOR'S ADDRESS ON THE OCCASION OF THE 25-TH ANNIVERSARY OF THE UNIVERSITY 7

PHILOSOPHY

Popovich O. 8
LIFE CREATIVITY AS A PRACTICE OF EXTANSION OF LIFE WORLD (BASED ON LIFE CREATIVITY OF G. I. CHELPANOV)

CULTURE STUDIES

Bilyk A. 19
NON-TRADITIONAL BOOK AS AN ART-WORK OF CULTURE AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Vitkalov S. 24
SCIENCE AS A COMPONENT OF CULTURAL ACTIVITIES IN MODERN CONDITIONS: BASED XII INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE IN RIVNE CITY

Dumachenko S., Kopylova A. 29
THE ISSUE OF FREEDOM OF CREATIVITY IN MODERN UKRAINIAN ARTISTIC-COMMUNICATIVE SPACE

Korolenko E. 36
DRAMATISATION AS THE BASIS FOR DIRECTOR'S PERFORMANCE OF HOLIDAYS

Krugliak M. 43
«THE EPIDEMIC OF STUDENTS' SUICIDES» IN UKRAINE UNDER THE RUSSIAN EMPIRE IN THE EARLY 20TH CENTURY AS A DANGEROUS SOCIAL PHENOMENON

Malaieva T. 53
FORMATION OF MUSIC ARTIST THINKING (THE WORKS OF IGOR SHAMO)

Oriekhova S. 57
CORPORATE CULTURE AS A DETERMINING FACTOR OF COMMUNICATION POLICY OF UKRAINE'S UNIVERSITIES

Sabadash J. 67
POST-MODERNIST NOVEL AS A MULTI-ASPECT CULTURAL CODE (ON THE BASIS OF U. ECO'S NOVEL "FOUCAUL'S PENDULUM")

Sarnavska O., Yakovyshyna T. 72
EXPLICATION OF THE PROBLEM OF PROFESSIONAL-ETHICAL CULTURE OF A SOCIAL TEACHER

Sinko G. 79
MONUMENTAL HERITAGE OF IVAN KAVALERIDZE: UPDATING AND SAVING

Soroko S. 87
THE INFORMATION APPROACH AND SHAPING PRINCIPLES OF CULTURAL INFORMATION SPACE

Furdychko A. 96
STATE OF RESEARCH OF FOLKLORE PART IN THE SONG CULTURE OF UKRAINE AT THE END OF THE XX-TH – THE BEGINNING OF THE XXI-ST

CENTURIES

Shvetsova-Vodka H.	105
UNIVERSAL RETROSPECTIVE INDEXES OF TEXTUAL NON-PERIODICAL EDITIONS AS CONSTITUENT PART OF UKRAINIAN BIBLIOGRAPHIC REPERTOIRE	

SOCIOLOGY

Glebova N.	115
THE BASIS OF THE SOCIOCULTURAL PHENOMENON'S STUDY OF "A MAN OF THE SEA" IN THE CONTEXT OF SOCIOLOGICAL PRACTICES	
Kalashnikova L., Chernous L.	123
THE PROBLEMS OF TRANSFORMATION OF MODERN UKRAINIAN SOCIOLOGICAL EDUCATION	
Mazina N., Skok N.	131
SOCIO-ECONOMIC ADAPTATION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS: APPROACHES TO MEASUREMENT	
Sliushchynskyi B.	138
ETHNIC IDENTITIES IN THE MIRROR OF CONTEMPORARY UKRAINIAN PEOPLE CULTURE IN AZOV	
Tulenkov M., Sliushchynskyi B., Chepak V.	148
THE VALUES OF ORGANIZATION, SELF-ORGANIZATION AND MANAGEMENT IN THE MIRROR OF SOCIOLOGIC ANALYTICS	

SCIENTIFIC LIFE

Batycho H. I., Yankovskyi S. V.	160
CONFERENCE – 2016: THE ROLE OF THE INFORMATIONAL - CULTURAL COMPONENT IN ENSURING THE GOALS OF PEOPLE'S STEADY DEVELOPMENT	
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	162
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION	164
IN THE COLLECTED WORKS	

BOOK SHELF	169
-------------------	-----



Шановні колеги!

Маріупольський державний університет – ровесник незалежності Української держави, який за короткий термін пройшов шлях від гуманітарного коледжу при Донецькому державному університеті до класичного вишу.

Завдяки колосальній працездатності, таланту і професіоналізму викладачів та співробітників, ініціативності студентів, а також всебічній підтримці Адміністрації Президента України, Міністерства освіти і науки України, Донецької обласної державної адміністрації, Маріупольської міської ради, Донецького національного університету МДУ став провідним центром якісної підготовки фахівців та одним з важливих центрів співпраці України із зарубіжними державами у галузі освіти, науки та культури.

Високу оцінку діяльності нашого колективу дав Президент України Петро Порошенко, який відвідав університет у червні 2015 року:

«Натхненний зустріччю зі студентами Маріупольського державного університету. Тут давно та цілеспрямовано працюють над підвищенням іміджу Маріуполя та України за кордоном, активно підтримуючи євроінтеграційні прагнення Української держави».

Велика увага традиційно приділяється розвитку наукового потенціалу вишу. Протягом року у МДУ проходить до 15 науково-практичних конференцій всеукраїнського та міжнародного рівнів, а на кафедрах ведеться розробка близько 20 науково-дослідних тем, низка з яких фінансується за рахунок коштів держбюджету.

Якісну підготовку наукових кадрів здійснює аспірантура Маріупольського державного університету. Окрім того, успішно функціонують спеціалізовані вчені ради із захисту кандидатських дисертацій. Не менш активно розвивається студентська наука. У роботі студентських наукових товариств беруть участь понад 1600 студентів вишу, які щороку публікують понад 1500 статей і тез доповідей.

З 2008 року МДУ видає «Вісник Маріупольського державного університету», який наразі налічує п'ять серій: «Філологія», «Філософія. Культурологія. Соціологія», «Історія. Політологія», «Економіка», «Право». Усі серії наукового видання «Вісник МДУ» включені до міжнародних наукометричних баз, зокрема до «Index Copernicus International». Крім того, доступ до них здійснюється через найбільшу у світі бібліографічну базу даних World Cat і пошукову службу Bielefeld Academic Search Engine (BASE).

В умовах складної військово-політичної ситуації у регіоні роль Маріупольського державного університету як центру соціальної, культурної та волонтерської активності стрімко зростає. Відчуваючи велику відповідальність за майбутнє Маріуполя та України, колектив МДУ продовжує стабільно працювати, будувати і втілювати у життя масштабні плани, брати активну участь у громадському житті міста і країни, зміцнювати міжнародні зв'язки та свої позиції у європейському науково-освітньому просторі.

Разом з тим першочерговим завданням університету, як і раніше, залишається формування інтелектуальної еліти українського суспільства, виховання справжніх патріотів України.

З глибокою повагою
ректор МДУ,
Почесний Генеральний консул
Республіки Кіпр у Маріуполі

проф. К. Балабанов

ФІЛОСОФІЯ

УДК 140.8:316.3

О. В. Попович**ЖИТТЄТВОРЧІСТЬ ЯК ПРАКТИКА РОЗШИРЕННЯ ЖИТТЄВОГО СВІТУ
(НА МАТЕРІАЛІ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ Г. І. ЧЕЛПАНОВА)**

Для філософської рефлексії важливим є залучення біографічного матеріалу до системоутворювальних чинників вітчизняної етнокультурної та національно-культурної традицій. Це дозволяє визначити інтегративні фактори, дія яких і віддзеркалює сучасний соціокультурний простір у контексті глобалізації культуротворення. Все це обумовлює особливості життєтворчості особистості. Використання концепції життєтворчості допомагає окреслити специфіку застосування біографічного методу для розуміння глибинних підвалин культуротворчого процесу та дії компенсційно-креативної функції культури на матеріалі життєтворчості Г. І. Челпанова.

Ключові слова: *спосіб життя, життєвий світ, життєва діяльність, творчість, життєтворчість, культуротворчість, біографічний метод.*

Вивчаючи впродовж останніх років проблему творчості в різних її вимірах, необхідно зазначити, то питання розвитку творчої особистості мають бути інтегровані в широкий філософський контекст, у якому особистість виступає як культурний об'єкт, що формується під впливом самотворення та самодетермінації в її життєвому процесі, саме цим і обумовлюється актуальність теми дослідження.

В філософії, що досліджує підвалини людського буття, вже існують фундаментальні наукові праці, присвячені вивченню особистості в її життєвому просторі, зокрема праці О. Валєвського, Л. Вардомацького, І. Голубович, О. Кривцуна, Е. Соколова, тартусько-московської семіотичної школи, насамперед Ю. Лотмана. В той же час дещо інша ситуація склалася у психології, в якій теоретико-емпіричні дослідження життя людини розгалужені на безліч напрямків. Зокрема, К. Абульханова-Славська, Н. Логінова, Р. Ахмеров, Ф. Василюк, С. Головаха, Є. Злобіна, О. Кронік, Д. Леонтьєв, О. Сапогова та інші зосереджуються на різних його аспектах, а саме: проблематиці життєво-особистісних криз; сенситивних періодах розвитку самосвідомості; граничних можливостях людини; реалізації поведінки, що регулює вищі потреби; засобах формування людської екзистенції. Разом вони складають відповідний концептуальний апарат, що виходить із філософських конструкцій, набуваючи подальшого розвитку та інтерпретації глобального контексту культуротворення.

Разом з цим, важливим завданням для філософської рефлексії є залучення життєпису Г. І. Челпанова, а саме біографічного матеріалу для опису і розуміння актуальних питань культуротворення: ролі і значення творчості в суспільному житті, залучення індивідуума до системи соціальних цінностей, визначення характерних особливостей соціокультурної адаптації особистості тощо. Узагальнити зазначені питання можна з наступної позиції: для філософської рефлексії важливим є залучення біографічного матеріалу до системоутворювальних чинників вітчизняної етнокультурної та національно-культурної традицій. Це дозволяє визначити

інтегративні фактори, дія яких і віддзеркалює сучасний соціокультурний простір у контексті глобалізації культуротворення.

Аналіз біографічного матеріалу, для реалізації поставленого завдання, стає корисним, коли осмислюється спосіб життя, що формує життєвий шлях особистості, її життєвий світ, життєві відносини та ін. Все це формує життєву творчість особистості. В той же час, використання концепції життєтворчості допомагає окреслити специфіку застосування біографічного методу для розуміння глибинних підвалин культуротворчого процесу на матеріалі біографії нашого земляка – Г. Челпанова.

Нагадаємо, що поняття «спосіб життя» охоплює сукупність форм життєдіяльності, і відоме як категорія соціології, у межах якої використовувалось у дослідженні культури споживання впродовж останньої чверті ХХ ст. Як вербальний інструмент це поняття слугувало для пошуку типового в індивідуальній поведінці людини, узагальнюючи соціально-вікові, соціально-професійні та організаційні аспекти її життя. При цьому, як зазначає А. Флієр, суспільно-прошаркова та соціально-професійна приналежність людини, її походження, виховання, освіта, віросповідання, статеві критерії тощо, зазвичай, роблять помітний вплив на параметри її способу життя (розміри матеріальних статків, сфера зайнятості, профіль соціальних та інтелектуальних інтересів, станові та релігійні норми поведінки, форми престижного споживання та стилю тощо). Головними регулятивними механізмами способу життя є «звичай та прийняті в певному середовищі норми соціальної адекватності та критерії соціальної престижності» [2, с. 359].

Вважаємо, що проведення аналізу індивідуального в житті людини можливе не тільки у психології або історії, але і в філософії, зокрема при вивченні життєпису з метою пізнання способу існування людини в суспільстві в аспекті її зумовленості або не зумовленості власним життям.

Як наголошує Д. Леонтьєв, людина визначається через людську ситуацію, або через те, що є в людському способі життєдіяльності. При цьому антропологічна сутність людини «...міститься в можливості переключатися з одного рівня на інший, рухатися за траєкторією, що містить відрізки руху на різних рівнях» [10, с. 74]. Саме нелінійна траєкторія, на нашу думку, має бути предметом уваги в намаганні з'ясувати власне бачення сутності життя людини.

Поняття «життя», «життєвого» відомі як категорії філософії з початку існування в ХІХ ст. опозиції класичному раціоналізму. В. Дільтей, Ф. Ніцше, А. Бергсон. О. Шпенглер та інші представники новітньої філософії зверталися до аналізу життя як первинної реальності, в яку множинними зв'язками вплетена людина.

Звернемося до аналізу життя Г. Челпанова, яку надає посол Греції в Україні Георгіос Георгунтзос «Греки України подарували світові імена, що становлять золотий фонд Нації. З-поміж них гідне місце посідає й засновник першого Психологічного інституту Російської імперії, відкритого, ще у 1914 р., видатний вчений кінця ХІХ-початку ХХ століття Георгій Челпанов» [15].

Наш земляк народився 16 квітня 1862 р. в місті Маріуполі Катеринославської губернії. Навчався в Олександрівській гімназії м. Маріуполя. У 1883 році він вступає на історико-філологічний факультет Новоросійського університету. У 1896 р. Г. І. Челпанов захистив дисертацію на тему «Проблема сприйняття простору» і отримав ступінь магістра філософії. З 1897 р. він працює у Києві, де редагує праці організованого там психологічного семінару. У 1907 р. він стає професором історико-філологічного факультету Московського університету. Тут повною мірою проявився його не тільки науковий і педагогічний, а й організаторський талант. Він активно включається в роботу Московського психологічного товариства (став заступником його

голови) [14, с. 133].

За енергетикою, за життєвою силою, за любов'ю до психологічної науки Г. І. Челпанов як науковець, як особистість досягнув найвищого рівня. Творчий внесок видатного вченого, збагативши у свій час психологічну науку, став наріжним каменем для подальшого розвитку найкращих тенденцій дослідження феномена психічного і психофізичної проблематики вітчизняними психологами. Він назавжди вписав своє ім'я в історію наукової психологічної думки нашої Батьківщини.

Сьогодні його погляди і теорії залишаються в епіцентрі наукових і дослідницьких пошуків. Особистість Челпанова є настільки унікальною, що він може: слугувати взірцем для наслідування як прекрасна людина, вчений, філософ, психолог і патріот.

Уведення в поле концепту життя поняття творчості відкривало нову перспективу аналізу, у якій можливе розгортання онтологічних структур культури як дійсності людини, а творчого процесу – як єдиного цілого з життєвим шляхом митця, а не як ізольованої сфери.

Відомо, що розвиток людини може бути репрезентований у двох головних формах: як *онтогенез* (який розглядають психологія та фізіологія) та як *життєвий шлях*, або біографічна історія особистості в суспільстві, узятя як її індивідуальний життєвий сюжет (розглядається в соціальній філософії, соціології та соціальній психології в контексті проблем способу та стилю життя, його мети та сенсу, а також життєвих: стратегій індивіда). Однак, на нашу думку, в філософському дискурсі концепт життєвою шляху людини ще не набув належного розвитку, тому відсутні й спеціальні дослідження за браком адекватних методів його аналізу.

Слід зазначити, що в суспільній свідомості «шлях» має символічне значення долі та самореалізації. Традиційно *доля ідентифікується зі шляхом*, з якого не можна зійти. Розглянута як концепт всезагальних зв'язків, доля стає однією з універсальних категорій культури, що разом з іншими сприяє створенню моделі світу, за допомогою якої людина сприймає дійсність та вибудовує образ світу.

Ідея долі передбачає певний зв'язок подій у житті людини, який неодмінно призводить до апіорі визначеного. Дія долі розповсюджується не тільки на сьогодні, а й на минуле та майбутнє. У цьому сенсі усі етапи долі є обов'язковими. Це слід розуміти так, що життя окремої особистості є не випадковим і як явище закономірним, воно може бути не тільки описане, а й пояснене. Про це переконливо заявила психолог Віденського психологічного інституту Ш. Бюлер, яка, підкреслюючи унікальність життя кожної людини, висунула проблему життєвого шляху, поєднавши біологічний, психологічний та історичний час – життя особистості в єдиній системі специфічних координат.

Колективом українських науковців під керівництвом Л. Сохань пропонується концепція життєтворчості, у підвалини якої було покладено уявлення про життя людини як про перебіг її духовно-практичної діяльності, спрямованої на творче проектування та здійснення власного життєвого проекту. Створюючи, здійснюючи та коригуючи свій життєвий сценарій, особистість опановує мистецтво життя як особливе уміння, що базується на глибокому знанні законів життя, на самосвідомості та володінні системою засобів, методів і технологій життєтворчості [6].

Важливо, на нашу думку, наголосити на тому, що в філософській рефлексії людська особистість розглядається в контексті створеного нею життєвого світу, поняття яке було введено Е. Гуссерлем для позначення сукупності усіх можливих та фактичних горизонтів досвіду людського життя. У подальшому зміст поняття «життєвий світ» інтерпретувався як організована сукупність усіх об'єктів та явищ дійсності, пов'язаних з нею життєвими відносинами. Життєвий світ нинішньої людини

поєднує два виміри локальний та глобальний, тому і гуманістика має охопити в інтегративній концепції культуротворення глобальний контекст із його індивідуально-особливим виміром у повсякденності.

Як що звернутися до життєвого світу Челпанова, то слід указати на те, що з тою чи іншою мірою активності, своєрідністю та енергією Людина створює світ, постійно творить, видозмінює, вдосконалює його. Такий світ, чи Всесвіт, – не більш аніж схема, тлумачення розроблене людиною з метою утвердитись у житті. Отже, можна вважати, що світ – це насамперед засіб, знаряддя, виготовлене людиною, а процес виготовлення і є, власне, людське життя, буття. Людина народжена створювати світи, – стверджує іспанський екзистенціаліст Х. Ортега-і-Гассет.

Ось чому існує історія – постійні зміни в житті людей, як стверджує І. Маноха, візьміть будь-яку дату минулого, і ви завжди знайдете там людину у власному світі, ніби в хатині, побудованій нею для схову. Такий світ оберігає суб'єкта при зустрічі з проблемами, які обов'язково постають перед ним завдяки обставинам життя, що приносять в життя немало небезпечного – нерозв'язного та неминучого. І життя людини, її життєва драма розвиваються по-іншому залежно від перспективи, абрису проблем, балансу очевидностей та сумнівів, які становлять її світ [11, с. 39].

Людина, оскільки вона є історичною реальністю, завжди рухається від одного світу до іншого. Теперішнє є ракурс минулого, і аналізувати теперішнє – означає бачити в актуальності розгортання людської долі аж до сьогодення. Історію світу (як індивідуального, одиничного, так і суспільного, множинного), а отже й історію життя людини неможливо розглядати інакше, як у її цілісності та поступальності, й особливо такої людини, як Челпанов [14, с. 104].

Доречно нагадати, що поняття «життєві відносини» як об'єктивні відносини між суб'єктом та окремим об'єктом або явищем було запропоновано вже згаданим вище В. Дільтеєм, який визначав життя через його складові. «Життєві відносини виходять від мене за усіма напрямками, у мене є певні позиції стосовно речей та людей, я виконую їхні вимоги, що стосуються мене, та очікую дечого від них. Одні сприяють моєму щастю, роблять моє буття ширшим, підсилюють мене, а інші тиснуть на мене та обмежують мене. Та при визначеності того або іншого руху вперед у відомому напрямку людина завжди помічає і відчуває ці взаємовідносини...» [5, с. 217].

Життєві відносини, як зазначає Д. Леонт'єв, визначаються об'єктивними якостями об'єкту або явища, об'єктивними характеристиками суб'єкта та можливістю їх потенційної взаємодії. Коло життєвих відносин людини має тенденцію до розширення, оскільки виникнення будь-яких нових життєвих зв'язків призводить до ускладнення організації суб'єкта та сприяє виникненню нових життєвих відносин [9, с. 100–109].

Звернемося до життєвих відносин Челпанова. Г. Челпанов не тільки видатний науковець, а й організатор науки, професор Київського університету Святого Володимира (у 1892–1907 рр.). На початку ХХ століття Г. Челпанов відкрив першу психологічну лабораторію в Київському університеті, що була однією з перших у дореволюційній Росії; написав перший підручник по психології «для гімназій і самоосвіти»; відкрив і організував у Київському університеті (1897 р.) роботу філософсько-психологічного семінара, що став центром світоглядного становлення вчених, які трохи пізніше безпосередньо обумовили розвиток психологічної й філософської вітчизняної думки. Серед тих, хто брав участь у роботі Челпанівського семінару, – Г. Шпет, В. Зеньковський, О. Лосєв, Н. Рибніков, П. Блонський та ін. У 1914 р. Челпанов заснував у Москві Психологічний інститут ім'я Л. Г. Щукіної (нині – Психологічний інститут РАО) – першу у вітчизняній історії психологічну наукову

установу [14].

Для уточнення правомірності філософського підходу до проблеми життєвого шляху індивіда, послуговуючись припущенням відомого психолога С. Рубінштейна щодо виходу життєвого шляху за межі повсякденного, емпіричного процесу, коли він під впливом активної життєвої позиції людини набуває напрямку та руху, спробуємо простежити роль фактологічної біографії в соціокультурному розвитку особистості. Об'єктом для подальшого теоретичного обговорення буде розглядатись життєвий шлях як траєкторія переміщення людини життєвим світом.

Традиційно одиницями виміру життєвого шляху обиралися «події», що класифікувалися як зовнішні і внутрішні, але, як зауважує К. Абульханова-Славська, з погляду психолога, лінії зовнішніх та внутрішніх подій пролягали паралельно, так і не перетинаючись, тому не вдавалося знайти зв'язок між ними. Окрім того, послідовність подій не пов'язувалася з етапами досягнень особистості її продуктами її творчості [1, с. 10–75].

Досліджуючи об'єктивну природу життєвого шляху, С. Рубінштейн у своїй праці «Людина і світ» пропонує ввести категорію «суб'єкт життєвого шляху». Людина як суб'єкт життя розуміється як особливий рівень розвитку буття, а її життя «...виступає не як особисте життя... з якого усе суспільне є відчуженим, але як життя, що включає суспільне, але не тільки його, а й пізнавальне ставлення до буття, й естетичне ставлення, і ставлення до іншої людини як до людської істоти, як твердження її існування» [18, с. 345].

С. Рубінштейн, аналізуючи структуру життєвого шляху, дійшов висновку, що життєвий шлях не можна розуміти тільки як сукупність окремих дій, подій та продуктів творчості. Його необхідно розглядати як одне ціле, незважаючи на те, що в кожному моменті людина включена у певні різні ситуації, здійснюючи окремі відповідні дії.

Варто зауважити, що *життєдіяльність як така* – це особливий вид діяльності, що відрізняється від інших форм та видів діяльності певними ознаками. По-перше, об'єкт життєдіяльності – індивідуальне життя; по-друге, суб'єкт життєдіяльності – особистість у ролі суб'єкта життя; по-третє, цільова функція життєдіяльності проектування та творення життєвого шляху; по-четверте, динамічна система смислів життя як провідна інстанція психічної регуляції життєдіяльності. Важливість останньої ознаки підкреслював С. Рубінштейн, наголошуючи на тому, що «суб'єкт у своїх діях, в актах своєї творчої самодіяльності не тільки розкривається та проявляється; він у них створюється та визначається» [15, с. 106].

У цілому аналіз об'єктивних характеристик життєвого шляху особистості необхідно проводити, спираючись на історичні, соціальні, культурні, економічні, ідеологічні, правові та інші чинники. Це є можливим в межах філософії, де особистість розуміється в єдності її поведінки та наслідків присвоєння нею культури (як суб'єкт культурної діяльності), хоча для глибшого розкриття людини як суб'єкта життєвого шляху потребується залучення креативно-онтологічного аналізу.

Зазначимо, що у філософії суб'єкт розуміється як соціальна спільнота (а не індивід), тобто груповий суб'єкт (або єдність суб'єктів груп, індивідів, що взаємодіють). Для філософського аналізу суб'єктного способу буття особистості застосовується поняття суб'єктивності, яке позначає онтологічну характеристику способу її існування. Як доводить у своїй монографії В. Іванов, функції суб'єктивності спрямовані насамперед на перетворення людини на «автономного носія форм діяльного ставлення до світу, а також на суб'єкта розвитку, зміни, збагачення діяльності» [7].

Разом з цим, поняття суб'єктивності, застосоване для аналізу життєвого світу людини, «олюднює» філософське поняття суб'єкта і використовується для дослідження

індивідуального суб'єкта культури. Внутрішній світ суб'єкта культури є результатом його власної діяльності, сповненої життєвим сенсом. Усвідомлення життєвих сенсів стає результатом аналізу взаємозв'язку та взаємовпливу фактів життя та картини світу суб'єкта.

Показовою є позиція В. М'ясишева, який зауважував, що дослідження історії розвитку особистості, насамперед дослідження виникнення й прояву здібностей в історії життєвого шляху досліджуваної особи, неодмінно пов'язане з її біографією, яка як метод застосовується вже давно. З часів античності відомо чимало біографічних творів, найвідомішими з яких є «Міркування» імператора Марка Аврелія («Наодинці з собою») та «Порівняльні життєписи» Плутарха, який вважав, що не так важливо писати історію, як біографії історичних осіб, що сприяє наповненню сторінок історії не лише фактами, але й персоналіям. Адже біографія є органічною клітиною історії, розглянутої як загальний результат взаємодії безлічі індивідуальних біографій. Але біографія особистості фіксує ще й послідовність подій, які пов'язані з даним «носієм». Автобіографія вбирає в себе світоглядні підстави її створення, вона висвітлює суб'єктний статус людини, її особисте рішення визначити на перспективу шлях свого життя. У цьому сенсі предметом біографії слід вважати, згідно з Б. Ананьєвим, життєпис як «...збір та аналіз даних про життєвий шлях людини як особистості й суб'єкта діяльності (аналіз людської документації, свідчень сучасників, продуктів діяльності самої людини тощо)» [2, с. 310]. Дещо інакший погляд висловила дослідниця Н. Пов'якель, визначаючи предметом біографії систему способів вивчення життєвого шляху особистості [13, с. 20].

Своє наукове бачення суті і ролі життєпису висловив і Є. Соловйов, стверджуючи, що «безпосереднім об'єктом біографії є життя окремої людини від моменту народження до моменту смерті. Проте предметом, на який спрямоване головне дослідницьке зусилля біографа, кожного разу стає соціальна й культурна ситуація. Тільки відносно останньої описуване життя набуває значення історії, особливої смислочасової цілісності, до якої застосовуються поняття унікальності, подієвості, розвитку, самоздійснення» [3; 19; 20].

У контексті нашого дослідження потребує детального розгляду і *сам біографічний метод*, про який зокрема І. Маноха говорить, що – це не тільки система засобів дослідження, а й діагностика, корекція та проектування життєвого шляху людини [11]. Важливо врахувати, що в процесі створення автобіографії особистість формує зовнішній засіб самоідентифікації, який дещо модифікує образ «Я» у процес, присвоєння змісту минулого. Адже сам процес створення автобіографії стає подією життєвого шляху людини та соціокультурним знаряддям його саморегуляції й перебудови.

Біографія, як метод, оперує відомостями про об'єктивні події та суб'єктивні переживання особи, що дає можливість відстежити взаємодію культурних цінностей та установок особистості, зробити висновки про її життєву спрямованість, адаптацію до змін соціальних умов. Для вивчення процесів культури біографічний метод був сформульований засновниками французької школи «Анналів» Л. Февром та М. Блоком як культуро-антропологічний метод, завдяки якому історія стає історією сукупності ментальних констант.

Вивчення автобіографії як феномену культури й методу філософської рефлексії презентують розвідки С. Аверинцева, М. Бахтіна, Ю. Лотмана, Є. Соловйова. Об'єктом цього методу вважається історія життя і видатної особи, і пересічної людини. При цьому як виняток у соціокультурному просторі сприймаються автобіографічні дослідження відомих людей, наприклад: автобіографія засновника французького

атеїстичного екзистенціалізму Ж.-П. Сартра – «Слово»; «Інтелектуальна автобіографія» П. Рікера; автобіографія сучасного французького письменника Е.-Е. Шмітта «Моцарт і я» та ін.

Показово, що *біографічний метод* викликав і викликає неабиякий інтерес дослідників, серед яких слід назвати імена Р. Ахмерова. О. Валевського. О. Галича, І. Голубович, О. Дашока, Л. Мороз, В. Климчук Я. Мойсеєнко, Є. Соловйова, В. Семенової. О. Мешеркіної та ін., які зверталися до різних аспектів вивчення автобіографій. Як пояснює В. Смілянська, у поле зору дослідника біографії, як історії життя, потрапляють й біографія почуттів, і психологічний портрет досліджуваного [20]. На початку ХХ ст. цей метод у психології; мав назву «психографії» або «психобіографії», оскільки вважався у певному сенсі біографією душі.

Незважаючи на недовіру до «мети оповідань», як висловився відомий представник постмодернізму Ж.-Ф. Ліотар, в останні десятиріччя спостерігається відновлення біографічного методу. Предметним доказом цього факту в українському науковому дискурсі можна вважати монографію Т. Гундорової «Femina Melancholica: Стать і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської». З цього приводу Г. Сивокінь зазначає, що можна говорити «...про посилене його (методу) збагачення у спосіб не простого зв'язку творчості з біографічними відомостями про письменника, а розкриття складної природи художньої літератури як життєдіяльності, як реалізації таланту в мистецтві й житті...» [19, с. 4].

Застосування біографічного методу переконливо свідчить, що особистісний рівень взаємодії людини зі світом розгортається в її діяльності, стосовно якої, на думку В. М'ясищева, передбачаються такі аспекти дослідження: «перші прояви інтересу та схильності до аналізованої діяльності; середовище, у якому зростає та виховувався суб'єкт, у сенсі його активної участі в розвитку (або вивчення несприятливих умов, що будь-яким чином перешкоджали розвитку) здібностей; процес навчання та оволодіння діяльністю – успіхи, ставлення суб'єкта до цієї діяльності, темп оволодіння, та його динаміка; успіхи та невдачі в самій діяльності та реакції досліджуваного суб'єкта на труднощі; перші прояви «свого» творчого як у власних витворах, так і у виконанні вже існуючих зразків» [12, с. 19].

Відомий французький філософ П. Рікер у своєму творі про інтелектуальну автобіографію зважав на певні пастки та вади, притаманні цьому методу, оскільки «...автобіографія це передусім розповідь про приватне життя; і як будь-яка розповідь, вона щось обирає, а щось лишає поза увагою і, отже, неминуче виявляється суб'єктивною» [16, с. 3].

Аналіз дослідницьких висновків свідчить, що міра успішності застосування методу вивчення біографії залежить від розмаїття та належного обсягу матеріалу, який характеризує досліджуваного та його особистість, у тому числі антропологічні, сенсорні й моторні властивості, спадковість, ступінь впливу середовища, темперамент, мотиви до творчості тощо. Джерелом інформації може бути не тільки автобіографічний текст, а й мемуаристика в широкому розумінні, у тому числі не тільки мемуари досліджуваної особи, а й достовірні епістолярії, у яких ідеться про неї.

Не менш значущими для аналізу є обізнаність дослідника у тій сфері, в якій розгорталася діяльність досліджуваного. Усвідомлюючи високий ступінь імовірності похибок, П. Рікер рекомендує звертатися до методу, запропонованого іншим представником французької філософії Г. Марселем, «другої рефлексії», який «полягає у поновленні на другому рівні живого досвіду, котрий «первісна рефлексія» (що, як відомо, призводить до редукації та об'єктивації) здатна позбавляти початкового ствердого потенціалу» [16, с. 9].

Більш універсальну концепцію, на нашу думку, запропонував Б. Ананьєв, який поєднував біографічний метод з інструментарієм генетичного підходу до розвитку людини у формі генетичної персоналістики – «теорії та методу біографічного дослідження життєвого шляху людини, головних подій, конфліктів, продуктів та цінностей, що розгортаються впродовж життя людини у певних суспільно-історичних умовах.

Результатом численних досліджень стала майже однозначна і незаперечна точка зору, що біографія є методом, за допомогою якого людина віртуально немов би відтворює саму себе в реальній цілісності свого унікального – природно-соціально-культурного – існування [8, с. 164], в період якого переживання життєвих подій зумовлює формування мисленнєвого простору людини, у якому події і вчинки вбудовуються в цілісний образ світу.

Біографічний метод оперує відомостями про події та суб'єктивні стани особистості в різних життєвих ситуаціях та обставинах, і без цього методу неможливими є обґрунтовані висновки щодо життєвої творчої спрямованості особи. На практиці застосування методу біографії передбачає створення моделі персональної культурної реальності – картини «світу культури», у якій людина уособлює себе в цілісності свого культурного буття.

Значним *набутком біографічного методу є використання концептів життєвого шляху*, через які біографія структурується в цілісну безперервну послідовність квантів життєдіяльності, що обумовлюють кожний її момент не тільки попереднім кроком, але й усіма тими, що передували і йому, тобто життєпис розгортається як послідовність подій у часі, яка мала власне спрямування. Додамо, що відтворення життєвого шляху з аналізом становлення та зростання особистості як передумови аналізу творчих можливостей людини ми розуміємо як життєпис.

Отже, в якості висновку слід зазначити, що є всі підстави стверджувати, що досвід аналізу життєпису відкриває значні потенційні можливості використання біографічного методу для осмислення проблеми компенсаційного впливу культури.

Також, слід додати, що біографічний метод дослідження явищ творчого розвитку та креативності може застосовуватися не лише до окремих персоналій, але й до творчих колективів у різних сферах творчої діяльності. Саме тому, аналіз специфіки групової культуротворчості як практики освоєння життєвого світу визначимо за перспективу подальших наукових досліджень.

Список використаної літератури

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – Москва : Мысль. 1991. – 299 с. ; Abulkhanova-Slavskaya K. A. Strategiya zhizni / K. A. Abulkhanova-Slavskaya. – Moskva : Mysl. 1991. – 299 s.

2. Ананьєв Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьєв. – Москва : Наука, 1977. – 380 с. ; Anan'ev B. G. O problemakh sovremennogo chelovekoznaniiya / B. G. Anan'ev. – Moskva : Nauka, 1977. – 380 s.

3. Анцыферова Л. И. Личность с позиций динамического подхода / Л. И. Анцыферова // Психология личности в социалистическом обществе: личность и ее жизненный путь / ред. В. М. Ломов, К. А. Абульханова-Славская. – Москва : Наука, 1990. – С. 7–17 ; Antsyferova L. I. Lichnost s pozitsiy dinamicheskogo podkhoda / L. I. Antsyferova // Psikhologiya lichnosti v sotsialisticheskom obshchestve: lichnost i ee zhiznennyy put / red. V. M. Lomov, K. A. Abulkhanova-Slavskaya. – Moskva : Nauka, 1990. – S. 7–17

4. Гундорова Т. Femina Melancholica : Стат'я і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської / Т. Гундорова. – Київ : Критика, 2002. – 272 с. ; Hundorova T. Femina

Melancholica : Stat i kultura v hendernii utopii Olhy Kobylianskoi / T. Hundorova. – Kyiv : Krytyka, 2002. – 272 s.

5. Дильтей В. Типы мировоззрения и обнаружение их в метафизических системах / В. Дильтей // Культурология. XX век : антол. / гл. ред. С. Я. Левит : сост. С. Я. Левит. – Москва : Юрист, 1995. – С. 213–255 ; Diltey V. Tipy mirovozzreniya i obnaruzhenie ikh v metafizicheskikh sistemakh / V. Diltey // Kulturologiya. XX vek : antol. / gl. red. S. Ya. Levit : sost. S. Ya. Levit. – Moskva : Yurist, 1995. – S. 213–255

6. Жизненный путь личности. (Вопросы теории и методологии социально-психологического исследования) / под ред. Л. В. Сохань. – Киев : Наук. думка, 1987. – 280 с. ; Zhiznennyu put lichnostiyu. (Voprosy teorii i metodologii sotsialno-psikhologicheskogo issledovaniya) / pod red. L. V. Sokhan. – Kiev : Nauk. dumka, 1987. – 280 s.

7. Иванов В. П. Человеческая деятельность – познание – искусство / В. П. Иванов. – Киев : Наук. думка, 1977. – 260 с. ; Ivanov V. P. Chelovecheskaya deyatelnost – poznanie – iskusstvo / V. P. Ivanov. – Kiev : Nauk. dumka, 1977. – 260 s.

8. Каган М. С. Человеческая деятельность : опыт системного анализа / М. С. Каган. – Москва : Политиздат, 1974. – 328 с. ; Kagan M. S. Chelovecheskaya deyatelnost : opyt sistemnogo analiza / M. S. Kagan. – Moskva : Politizdat, 1974. – 328 s.

9. Леонтьев Д. А. Жизнетворчество как практика расширения жизненного мира / Д. А. Леонтьев // 1-я Всероссийская научно-практическая конференция по экзистенциальной психологии : материалы сообщений / под ред. Д. А. Леонтьева, Е. С. Мазур, Д. И. Сосланда. – Москва : Смысл, 2001. – С. 100–109 ; Leontev D. A. Zhiznetvorchestvo kak praktika rasshireniya zhiznennogo mira / D. A. Leontev // 1-ya Vserossiyskaya nauchno-prakticheskaya konferentsiya po ekzistentsialnoy psikhologii : materialy soobshcheniy / pod red. D. A. Leonteva, Ye. S. Mazur, D. I. Soslanda. – Moskva : Smysl, 2001. – S. 100–109

10. Леонтьев Д. А. Психология смысла : природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – Москва : Смысл, 1999. – 487 с. ; Leontev D. A. Psikhologiya smysla : priroda, stroenie i dinamika smyslovoy realnosti / D. A. Leontev. – Moskva : Smysl, 1999. – 487 s.

11. Маноха І. П. Методи психології / І. П. Маноха // Основи психології : підруч. / за ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – Київ : Либідь, 1999. – С. 46-93 ; Manokha I. P. Metody psykholohii / I. P. Manokha // Osnovy psykholohii : pidruch. / za red. O. V. Kyrychuka, V. A. Romentsia. – Kyiv : Lybid, 1999. – S. 46-93

12. Мясисhev В. Н. Психология отношений / В. Н. Мясисhev. – Воронеж : МОДЕК, 1995. – С. 46–93 ; Myasishev V. N. Psikhologiya otnosheniy / V. N. Myasishev. – Voronezh : MODYeK, 1995. – S. 46–93

13. Пов'якель Н. І. Біографічний метод / Н. І. Пов'якель // Психологія особистості : словник-довідник // за ред. П. Горностая, Т. М. Титаренко. – Київ : Рута, 2001. – 320 с. ; Poviakel N. I. Biohrafichnyi metod / N. I. Poviakel // Psykholohiia osobystosti : slovnyk-dovidnyk // za red. P. Hornostaia, T. M. Tytarenko. – Kyiv : Ruta, 2001. – 320 s.

14. Попович О. В. Г. І. Челпанов : роздуми про смислове значення поняття «соціальна психологія» / О. В. Попович // Гуманітарний вісник ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди" - 2015. - Додаток 2 до Вип. 35, Том 11 : Тематичний випуск "Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання". – Р. 41–49 ; Popovych O. V. H. I. Chelpanov : rozdumy pro smyslove znachennia poniattia «sotsialna pskhologhiia» / O. V. Popovych // Humanitarnyi visnyk DVNZ "Pereiaslav-Khmelnyskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni

Hryhoriia Skovorody" - 2015. - Dodatok 2 do Vyr. 35, Tom 11 : Tematychnyi vypusk "Mizhnarodni Chelpanivski psykholoho-pedahohichni chytannia". – R. 41–49

15. Попович О. В. Г. І. Челпанов : між історією і традицією / О. В. Попович // Г. І. Челпанов і його роль у розвитку психологічної освіти і науки слов'янських держав : збірник доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 20–21 квітня 2012 р. – Маріуполь : ДВНЗ «Приазов. держ. техн. ун-т», 2012. – С. 133–138 ; Popovych O. V. H. I. Chelpanov : mizh istoriieiu i tradytsiieiu / O. V. Popovych // H. I. Chelpanov i yoho rol u rozvytku psykholohichnoi osvity i nauky slovianskykh derzhav : zbirnyk dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsi, m. Mariupol, 20–21 kvitnia 2012 r. – Mariupol : DVNZ «Pryazov. derzh. tekhn. un-t», 2012. – S. 133–138

16. Рікер П. Інтелектуальна автобіографія. Любов і справедливість : пер. із фр. / П. Рікер. – Київ : Дух і літера, 2002. – 114 с. ; Riker P. Intelektualna avtobiohrafiiia. Liubov i spravedlyvist : per. iz fr. / P. Riker. – Kyiv : Dukh i litera, 2002. – 114 s.

17. Рубинштейн С. Л. Принцип творческой самодеятельности / С. Л. Рубинштейн // Вопросы философии. – 1989. – №4. – С. 101–108 ; Rubinshteyn S. L. Printsip tvorcheskoy samodeyatelnosti / S. L. Rubinshteyn // Voprosy filosofii. – 1989. – №4. – S. 101–108

18. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – Москва : Педагогика, 1973. – 424 с. ; Rubinshteyn S. L. Problemy obshey psikhologii / S. L. Rubinshteyn. – Moskva : Pedagogika, 1973. – 424 s.

19. Самототожність письменника : до методології сучасного літературознавства : кол. моногр. /відп. ред. Г. М. Сивокінь. – Київ : Українська книга, 1999. – 190 с. ; Samototozhnist pysmennyka : do metodolohii suchasnoho literaturoznavstva : kol. monohr. /vidp. red. H. M. Syvokin. – Kyiv : Ukrainska knyha, 1999. – 190 s.

20. Смілянська В. Біографічна Шевченкіана (1861-1981) / В. Смілянська. – Київ : Наук. думка, 1984. – 221 с. ; Smilianska V. Biohrafichna Shevchenkiana (1861-1981) / V. Smilianska. – Kyiv : Nauk. dumka, 1984. – 221 s.

21. Соловьев Э. Ю. Биографический анализ как вид историко-философского исследования / Э. Ю. Соловьев // Вопросы философии. – 1981. – № 7. – С. 115–126 ; Solovev E. Yu. Biograficheskiy analiz kak vid istoriko-filosofskogo issledovaniya / E. Yu. Solovev // Voprosy filosofii. – 1981. – № 7. – S. 115–126

22. Соловьев Э. Ю. Биографический анализ как вид историко-философского исследования / Э. Ю. Соловьев // Вопросы философии. – 1981. – № 9. – С. 132–145.; Solovev, E. Yu. Vyohrafycheskiy analiz kak vyd ystoryko-fylosofskoho yssledovaniya Э. Ю. Solovev // Voprosy fylosofyy. – 1981. – № 9. – S. 132–145.

23. Флиер А. Я. Культурология для культурологов : учеб. пособ. / А. Я. Флиер. – Москва : Академ. Проект, 2000. – 496 с. ; Flier A. Ya. Kulturologiya dlya kulturologov : ucheb. posob. / A. Ya. Flier. – Moskva : Akadem. Proekt, 2000. – 496 s.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2016

O. Popovich

LIFE CREATIVITY AS A PRACTICE OF EXTANSION OF LIFE WORLD (BASED ON LIFE CREATIVITY OF G. I. CHELPANOV)

The work deals with the problem of formation of creative personality and his/her creative potential on example of the life and creative legacy of our compatriot, the outstanding Greek G. I. Chelpanov. It was he, who had analyzed the problem of living creativity from a new point of view, by application of the biographical method and biographic analysis, i.e. a type of social and philosophic investigation. Creative potential of a person is

to become a component of his/her integral characteristics, based upon such components as social, intellectual and communicative characteristic features of a person.

Development of creativity comprises the process of mastering the means, by which he or she can develop human potential to be passed later from generation to generation and which is fixed within the system of cultural means of interaction.

Following the recent thorough investigation of creativity in its different dimensions, the author has come to the conclusion that the issues of the development of a creative person has to be integrated into the broad philosophic context, in which a person acts as a cultural object formed under the influence of self-criteria and self-determination in the process of living.

This stipulates the relevance of the research topic. An important task for philosophic reflection is the application of biographical material for description and understanding of the current issues of culture creation: the role and significance of creativity in the society, involvement of an individual into the system of social values, determination of the characteristics of social and cultural adaptation of an individual, etc. Generalizing the issues mentioned above is possible in the following manner: it is important for philosophical reflection to relate biographical material to the system-forming factors of national ethno-cultural and national cultural traditions. This gives an opportunity to determine integrative factors, its influence reflecting the contemporary social and cultural space within the context of globalization of cultural creation.

The analysis of the biographical material, required for realization of our objective, becomes useful when the lifestyle, that shapes individual's life path, his/her way of life, his/her life relationships and the like is comprehended. All these form life creativity of personality. At the same time application of the concept of life creativity helps to define the specific character of application of the biographical method for understanding the underlying foundations of the process of cultural creation and the compensatory-creative function of culture on the material of the life and creative style of G. I. Chelpanov. The author come to the conclusion of the necessity of applying the concept of living creativity helps to determine the specific characteristic features for adaptation of the biographical method, which is necessary for correct understanding of deep fundamentals of the process of cultural creation as well as the appropriate different functions of culture.

Key words: *lifestyle, life-world, life activities, creativity, life creativity, cultural creativity, biographical method.*

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 088:316.7:82(02)

А. А. Билык

НЕТРАДИЦИОННАЯ КНИГА КАК ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ АРТЕФАКТ КУЛЬТУРЫ НАЧАЛА XX ВЕКА

*В статье раскрывается влияние социокультурных процессов на развитие нетрадиционной книги в начале XX века. Показано, что эксперименты с художественным пространством и производением искусства были характерны для эпохи авангарда. Дана общая характеристика проекта *livre d'artiste* и футуристической книги; проведен их сравнительный анализ.*

Ключевые слова: нетрадиционная книга, *livre d'artiste*, футуристическая книга, художественное пространство, авангард.

Начало XX века отмечено экономическими, социальными и культурными переменами в жизни общества. Стремительное развитие индустриальной цивилизации сопровождалось разрушением институтов традиционного общества с его ценностями, законами и моралью. «Искусство явление социальное, поэтому всегда отражает жизненные вопросы социума», отмечал В. Мириманов [1, с. 23]. С одной стороны, рост художественного рынка, появление новых видов искусства, с другой, сокращение заказов на картины в связи с развитием фотографии, побудили художников, кроме живописи, заниматься книжной графикой, сценографией, промышленным дизайном, ювелирным искусством. Например, Григорий Нарбут, известный украинский художник, график, проектировал одежду, мебель, игрушки.

Процесс преобразования не обошел и книжную графику. Стилистические поиски и применение различных техник способствовали небывалому расцвету традиционной книги и рождению нетрадиционной.

Цель данной публикации – показать влияние социокультурных процессов на появление и развитие нетрадиционной книги в начале XX века. Дать сравнительную характеристику *livre d'artiste* и футуристической книги.

Анализ социокультурного контекста, компаративистский характер исследования определил корпус цитированной литературы, основу которой составили первоисточники: футуристические книги (А. Крученых, В. Хлебникова, И. Зданевича) и *livre d'artiste*, а также работы теоретиков искусства и культуры, в частности, В. Бенямина [2], В. Мириманова [1]. Следует отметить, что аспекты становления и развития нетрадиционной книги начала XX века нашли отражение в работах Л. Дрофань [3], В. Мишина [4], Р. Ткаченко [5] и других исследователей.

К нетрадиционным книгам начала XX века можно отнести *livre d'artiste*, французский проект известного коллекционера Амбруаза Воллара (с участием Анри Матиса, Пабло Пикассо, Марка Шагала и др.), и футуристическую книгу (которую издавали Алексей Крученых, Велимир Хлебников, Илья Зданевичи др.).

Нетрадиционная книга, в отличие от роскошной иллюстративной книги модернизма, представляла собой арт-проект с непривычной графикой и технологией, оригинальной подачей. Данные артефакты культуры были малотиражными, как правило, на них указывался номер издания. В современном искусствоведении

исследователи Л. Дрофань П. Ткаченко по праву считают *livre d'artiste* произведением искусства [3; 5]. Безусловно, музейным экспонатом является и футуристическая книга.

Про уникальность, как одну из отличительных характеристик *livre d'artiste*, пишет В. Мишин: «Важнейший признак, отличающий книги такого рода, – использование оригинальных техник печатной графики: резца, офорта, сухой иглы, акватинты, ксилографии, литографии впрочем, изредка в эту сферу допускается и фотография. Иногда они дополнялись тиснением, раскраской по трафарету, коллажем и другими приемами, придающими книге уникальный характер» [4, с. 24]. Коллажная техника, к которой прибегали художники-авангардисты, на страницах книг приобретала камерный характер. В. Мишин отмечает, что шрифт играет роль важнейшего формообразующего элемента; «нередко воспроизводятся рукописные тексты автора или художника, что еще более подчеркивает рукотворный характер издания» [4, с. 24]. Для футуристической книги также характерно использование рукописного текста. Обращение к данному приему футуристы объясняли так: «Прежде всего, нужно различать авторский почерк, почерк переписчика и печатные шрифты. Иные слова никогда нельзя печатать, так как для них нужен почерк автора» [6, с. 81]. К книгам упомянутого типа следует отнести «Игру в аду» (1912) А. Крученых и В. Хлебникова с рисунками Н. Гончаровой и «Помаду» (1913) А. Крученых с иллюстрациями М. Ларионова и др. П. Родькин, говоря о графическом, композиционном, типографическом единстве футуристической книги, пишет, что она «пытается найти не только неповторимый графический почерк, способный предать весь спектр эмоционального и интеллектуального содержания, но и подвергает деконструкции саму структуру книги и коммуникативную модель, ранее не затрагивающуюся художественным экспериментом» [7, с. 303].

Следует отметить, кроме общих видовых характеристик, между *livre d'artiste* и футуристической книгой были и отличия, связанные с причинами их появления и задачами создателей относительно выпускаемых изданий.

Проект *livre d'artiste* имел преимущественно коммерческий характер. Его создатель, Амбруаз Воллар, известный в художественной среде как успешный арт-менеджер, владелец галереи в Париже, в которой выставлялись картины Поля Сезанна, Поля Гогена, Анри Матисса, Пабло Пикассо, очень умело раскрывал новые имена в живописи. Актуальность проекта *livre d'artiste* состояла в новаторском мобильном способе популяризации творчества художников. Несомненно, что проект *livre d'artiste* был хорошей рекламой *modern art*.

В конце XIX – начале XX века уже были выработаны способы популяризации произведений искусства. Значительно возросло количество печатной продукции, в том числе специализированных изданий, на страницах которых размещались сведения о художниках. Широкого распространения получило и тиражирование картин. В. Беляминов в книге «Произведение искусства в эпоху технической воспроизводимости» писал: «Даже в самой совершенной репродукции отсутствует *один момент*: здесь и сейчас произведения искусства – его уникальное бытие в том месте, в котором оно находится. На этой уникальности и ни на чем ином держалась история, в которую произведение было вовлечено в своем бытовании.

В эпоху технической воспроизводимости произведение искусства лишается своей ауры» [1, с. 19–22]. Эксперименты с художественным пространством и произведением искусства характерны для эпохи авангарда. Футуристы предлагали разрушить музеи и демонстрировать картины вне данного семантического поля. В «Манифесте футуристов» от 20 февраля 1909 года говорилось: «Мы желаем разрушить музеи, библиотеки. Италия слишком долго была главным рынком старьевщиков. Мы желаем

избавить ее от бесчисленных музеев, покрывающих ее бесчисленными кладбищами» [8, с. 108]. Амбруаз Воллар поступает очень разумно. Он сохраняет «ауру» произведения (картины художника) путем размещения в другом художественном пространстве. В данном случае им выступает *livre d'artiste*, как «альтернатива» музейному пространству в контексте культуры начала XX века.

В отличие от проекта *livre d'artiste*, в котором работали лидеры, и представители всех направлений искусства начала века, футуристическая книга возникла в рамках одного авангардного направления.

В связи с тем, что творческие контакты в художественной среде в то время были тесными, влияние обеих нетрадиционных книг друг на друга было неизбежным. Так, в проекте Амбруаза Воллара принимал участие и футурист Илья Зданевич, который на момент приезда в Париж в 1921 году имел опыт работы с футуристической книгой.

Футуристическая книга, кроме оригинальной, эпатажной подачи, выразительности, несла социальные и пропагандистские задачи. Безусловно, на ее страницах шла пропаганда заумного языка. Официально начало заумного языка положила «Декларация слова как такового» (1913) Алексея Крученых. Зимой 1912–1913 гг. появился манифест «Пощечина общественному вкусу», который официально заявил о деятельности футуристов. Про данный манифест А. Измайлов писал: «Серая бумага, в которую завертывают в молочной лавке ваксу и крупу, обложка из парусины цвета «вши, упавшей в обморок», заглавие, тиснутое грязной кирпичной краской, – все это, *намерено* (выделено автором) безвкусное, явно рассчитанного на ошеломление читателя [9, с. 106]. Умышленная анти эстетика футуристов была своеобразным протестом «розовой бумаге» символистов.

Таким образом, нетрадиционная книга начала XX в. в европейской культуре представлена двумя жанрами – проектом *livre d'artiste* и футуристической книгой. Оба жанра имели общие родовые характеристики (многообразие техник, использование различных эффектов, шрифтовая игра пр.), отображали философию искусства авангарда, носителями которой были представители нетрадиционной книги.

Список использованной литературы

1. Мириманов В. Б. Изображение и стиль: Специфика постмодерна. Стилистика 1950 – 1990-х / В. Б. Мириманов. – Москва : Российск. гос. гуманит. ун-т, 1998. – 80 с. ; Mirimanov V. B. Izobrazhenie i stil: Spetsifika postmoderna. Stilstika 1950 – 1990-kh / V. B. Mirimanov. – Moskva : Rossiysk. gos. gumanit. un-t, 1998. – 80 s.

2. Беньямин В. Произведение искусства в эпоху технической воспроизводимости. Избранные эссе / В. Беньямин ; под. ред. Ю. А. Здороваго. – Москва : Немецкий культурный центр имени Гете, Медиум, 1996. – С. 15-65 ; Benyamin V. Proizvedenie iskusstva v epokhu tekhnicheskoy vosproizvodimosti. Izbrannye esse / V. Benyamin ; pod. red. Yu. A. Zdorovogo. – Moskva : Nemetskiy kulturnyy tsentr imeni Gete, Medium, 1996. – S. 15-65

3. Дрофань Л. Книга художника у просторі минуле/майбутнє/ Л. Дрофань // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини. – 2010. – Вип. 7. – С. 23-38 ; Drofan L. Knyha khudozhnyka u prostori mynule/maibutnie/ L. Drofan // Suchasni problemy doslidzhennia, restavratsii ta zberezhennia kulturnoi spadshchynu. – 2010. – Vyp. 7. – S. 23-38

4. Мишин В. Книга художника – *Livre d'artiste* / В. Мишин // Третьяковская галерея. – 2012. – № 2. – С. 22-35 ; Mishin V. Kniga khudozhnika – *Livre d'artiste* / V. Mishin // Tretyakovskaya galereya. – 2012. – № 2. – S. 22-35.

5. Ткаченко Р. Игра с книгой: продолжение следует ... / Р. Ткаченко // Аркадія. – 2014. – № 4. – С. 48-50 ; Tkachenko R. Igra s knigoy: prodolzhenie sleduet ...

/ R. Tkachenko // Arkadia. – 2014. – № 4. – S. 48-50

6. Бурлюк Н. Поэтические начала / Н. Бурлюк, Д. Бурлюк // Футуристы. Первый журнал русских футуристов. – 1914. – № 1-2. – С. 81-84 ; Burluyk N. Poeticheskie nachala / N. Burluyk, D. Burluyk // Futuristy. Pervyy zhurnal russkikh futuristov. – 1914. – № 1-2. – S. 81-84

7. Родькин П. Е. Обложка русской футуристической книги: от функциональности к художественности [Электронный ресурс] / П. Е. Родькин // Знание. Понимание. Умение. – 2012. – № 2. – С. 300-303. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/oblozhka-russkoy-futuristicheskoy-knigi-ot-funksionalnosti-k-hudozhestvennosti> ; Rodkin P. Ye. Oblozhka russkoy futuristicheskoy knigi: ot funksionalnosti k khudozhestvennosti [Elektronnyy resurs] / P. Ye. Rodkin // Znanie. Ponimanie. Umenie. – 2012. – № 2. – S. 300-303. – Rezhim dostupa : <http://cyberleninka.ru/article/n/oblozhka-russkoy-futuristicheskoy-knigi-ot-funksionalnosti-k-hudozhestvennosti>

8. Маринетти Ф. Т. Футуризм / Ф. Т. Маринетти. – Санкт-Петербург : Труд, 1914. – 241 с. ; Marinetti F. T. Futurizm / F. T. Marinetti. – Sankt-Peterburg : Trud, 1914. – 241 s.

9. Измайлов А. Позорный столб российской критики / А. Измайлов // Футуристы. Первый журнал русских футуристов. – 1914. – № 1-2. – С. 104-109 ; Izmaylov A. Pozornyy stolb rossiyskoy kritiki / A. Izmaylov // Futuristy. Pervyy zhurnal russkikh futuristov. – 1914. – № 1-2. – S. 104-109

Статья поступила в редакцию 18.10.2016

A. Bilyk

NON-TRADITIONAL BOOK AS AN ART-WORK OF CULTURE AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Socio-cultural processes on influence of non-traditional book are shown in this article. The process of reform of the early 20th century was in economics, culture, social processes and touched the book graphics. Stylistic searches and the use of different techniques promoted the flourishing of traditional books and appearing of untraditional ones.

The author of this publication refers to the books of the early 20th century – livre d'artiste, a French project of the well-known collector Ambroise Vollard (with the participation of Henri Matisse, Pablo Picasso, Marc Chagall and others) and a futuristic book (Alexey Kruchenyh, Velimir Khlebnikov, Vladimir Mayakovsky, Ilya Zdanevich were publishers). The article speaks about the activity of the non-traditional book, an art-project and proves it. There was an unusual graphic and technology, original design, limited edition and the number of edition pointed out. The author of the article gives the description of the project livre d'artiste and a futuristic book, he shows the comparative description. Common and distinguishing features are identified.

The project livre d'artiste by Ambroise Vollard had mostly commercial features. Ambroise Vollard was known in the art sphere as a successful art-manager, the owner of the gallery in Paris where the works of Paul Cezanne, Paul Gauguin, Henri Matisse, Pablo Picasso were displayed. Ambroise Vollard skillfully opened new names in painting.

The project livre d'artiste was a great way to get acquainted with modern art. The innovation of the project livre d'artiste was proved in mobile ways of the creation of painting. The experiments with art space and the artworks were typical for avant-garde era. Ambroise Vollard was able to keep the «aura» of artworks through the creation of new art space (livre d'artiste) as an alternative to the museum space. Thus, the author shows the contribution of Ambroise Vollard to the development of modern art.

The usage of hand-writing is also the characteristic feature for a futuristic book. For

example, we can see it in the books of A. Kruchenyh with drawings of Natalia Goncharova "The Game in Hell" (1912), Kruchenyh "Lipstick" (1913) with drawings of Larionov and others.

The futuristic book is analyzed as an original creation with presenting and bright expressiveness. This book pursues the socio-educational goals. Creative activity of Ambroise Vollard, the author of futuristic books, is characterized in the article. Also their conception is described which, according to the author's opinion, determines the work of art.

Key words: *non-traditional book, livre d'artiste, futuristic book, art space avangard.*

А. А. Білик

НЕТРАДИЦІЙНА КНИГА ЯК ХУДОЖНІЙ АРТЕФАКТ КУЛЬТУРИ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розкривається вплив соціокультурних процесів на розвиток нетрадиційної книги на початку ХХ століття. Експерименти з художнім простором і твором мистецтва були характерні для епохи авангарду. Нетрадиційна книга, на відміну від розкішної ілюстративної книги модернізму, була своєрідним арт-проектом з незвичною графікою й оригінальною технологією. Малотиражність є іманентною ознакою нетрадиційної книги, тому зазвичай на них вказувався номер видання.

У публікації окреслено внесок А. Воллара у розвиток сучасного мистецтва. Амбруаз Воллар, відомий у мистецькому середовищі як успішний арт-менеджер, власник галереї в Парижі, в якій виставлялися картини Поля Сезанна, Поля Гогена, Анрі Матісса, Пабло Пікассо, успішно презентував творчість художників. Показано, що актуальність проекту livre d'artiste полягала в новаторському мобільному способі популяризації творчості митців. Безсумнівно, що livre d'artiste був хорошою рекламою modern art. У публікації також зазначається, що проект Амбруаза Воллара був переважно комерційним.

Футуристична книга постає як оригінальний артефакт культури, епатажний, яскравий. Дана книга виконувала соціально-пропагандистські завдання. Колажна техніка, до якої вдавалися художники-авангардисти, на сторінках книг набувала камерного характеру. Дуже часто авторами застосовувався рукописний текст, що робило книгу унікальною. До таких книг належать «Гра у пеклі» (1912) О. Кручоних і В. Хлебнікова з малюнками Н. Гончарової й «Помада» (1913) О. Кручоних з ілюстраціями М. Ларіонова та ін.

У статті наявна загальна характеристика проекту livred'artiste і футуристичної книги; проведено порівняльний аналіз обох жанрів. На відміну від проекту livre d'artiste, в якому працювали лідери і представники всіх напрямів мистецтва початку ХХ століття, футуристична книга виникла в межах одного авангардного напрямку. Розкрито, що обидва жанри мали спільні родові характеристики (застосування різноманітних технік, використання ефектів, шрифтової гри та ін.). У зв'язку з тим, що творчі контакти в мистецькому середовищі на той час були тісними, взаємовплив обох нетрадиційних книг був неминучим. Загалом вони відбивали філософію мистецтва авангарду, носіями якої були представники нетрадиційної книги.

Ключові слова: *нетрадиційна книга, livre d'artiste, футуристична книга, художній простір, авангард.*

УДК 08.35.7

С. В. Виткалов

**НАУКА ЯК КОМПОНЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СУЧАСНИХ
УМОВАХ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ XII МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ У М. РІВНЕ**

Розглядається важливість і стан організації наукової діяльності в умовах сучасної України на прикладі поведеної 10-11 листопада в м. Рівне міжнародної науково-практичної конференції «Культурний вектор розвитку України початку XXI століття: реалії та перспективи». Аналізується склад учасників і тематичний ряд їх виступів. Наголошено на ефективності спільного пошуку у розв'язанні культурно-мистецької проблематики науковцями-представниками ВНЗ різних рівнів.

Ключові слова: наукова діяльність, міжнародна науково-практична конференція, Україна, культурно-мистецька, освітня і дозвілєва сфери.

Науковий пошук завжди був не лише окрасою будь-якої діяльності людини, але й свідченням відповідного її кваліфікаційного рівня, оскільки саме цей вид людської життєдіяльності є характерною ознакою того, що особа має певні знання, опанувала відповідні навички пошуку матеріалу та має непереборне бажання змін. І його активність та інтенсивність засвідчує також ті акценти, які розставляє суспільство під час планування свого подальшого розвитку. Підтвердженням цього є факт активізації наукового пошуку в українських ВНЗ (достатньо переглянути, приміром, тематичний ряд наукових конференцій Національного університету ім. Т. Шевченка (Київ), ХНУ ім. В. Каразіна, Маріупольського державного університету, Київського університету культури і мистецтв, Інституту культурології НАМУ чи НАКККіМ), що попри відсутність фактичного фінансування науки, продовжує давати оригінальні знахідки у цій царині та демонструє широку зацікавленість науковців розробкою наукових проблем. Він засвідчує і бажання до активного спілкування, базованого на обговоренні конкретних наукових проблем, що можливо під час проведення різноманітних науково-практичних конференцій.

Метою статті є побіжний аналіз представницького складу, що взяв участь у роботі XII міжнародної науково-практичної конференції, проведеної на базі кафедри культурології і музеєзнавства, та тематичного ряду виступів її учасників.

Отже, проведення на базі кафедри культурології і музеєзнавства РДГУ чергової, XII міжнародної науково-практичної конференції «Культурний вектор розвитку України початку XXI століття: реалії і перспективи» [1] і є переконливим свідченням здорового розвитку українського соціуму, його бажання, попри усі економічні, політичні та інші негаразди, намагатися продовжувати формувати у собі стійке бажання здійснювати пошук нових знань, шукати нові шляхи свого духовного розвитку, пам'ятати історію і не робити помилок, які цей розвиток значною мірою загальмували, або унеможливили реалізацію відповідних духовних інтенцій.

У підтвердження наведемо декілька переконливих аргументів: на анонсований захід подали заявки 425 дослідників із 88 науково-дослідних, навчально-освітніх структур, зокрема й 68 ВНЗ різних рівнів акредитації (з яких 25 мають статус національних), чималої кількості експериментальних закладів, що традиційно знаходяться на вістрі пошуку нових форм художньої діяльності з молоддю, у т.ч. і з дітьми. Є серед них і корифеї вітчизняної науки, що сформувалися понад століття тому,

а є й молоді, що лише починають свою презентацію на культурній мапі сучасної України. У цьому зв'язку потрібно назвати Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського (НАНУ), Інститут культурології та Інститут проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України, а також низку науково-дослідних структур НАПН України в особі Інституту проблем виховання та Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих тощо, в яких проходять своє наукове становлення і представники окремих кафедр РДГУ та названих вище ВНЗ, переносючи свій науковий пошук, сформований під керівництвом відомих науковців, у студентські аудиторії.

Назвемо, до прикладу, в ряду потужних науково-освітніх організацій сучасної країни Національну академію музичного мистецтва України ім. П. Чайковського, Львівську національну музичну академію ім. М. Лисенка, Одеську національну музичну академію ім. А. Нежданової, Київську муніципальну академію естрадно-цирквого мистецтва та Київський інститут музики ім. Р. Глієра, які завжди тримали перед у підготовці високоякісних фахівців у сфері музичного мистецтва не лише в Україні, а й мали представників з іноземних музичних факультетів, які згодом передавали набуті в Україні навички високого художнього вишколу у своє культурне середовище, формували покоління митців-виконавців та мистецтвознавців для своїх національних спільнот.

У цьому ряду знаходяться і Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури, Державний інститут декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. М. Бойчука (Київ), Львівська національна академія мистецтв, Придніпровська державна академія будівництва та архітектури та ін., а також Національний університет театру, кіно і телебачення ім. І. Карпенка-Карого, які мають славу історію, сформовану блискучими професорами та випускниками, які засвідчили наявність національних мистецьких шкіл в Україні оригінальними художніми зразками на сценах оперних театрів світу та й створенні самих цих театрів, кінофільмами, яскравими зразками архітектурних споруд, упровадження у міське середовище та міцне затвердження у ньому численних зразків ландшафтного дизайну, як і дизайну вітчизняного одягу, втіленого у безлічі міжнародних експонувань, що змусили світову мистецьку спільноту згадувати про Україну. І цей ряд яскравих ВНЗ, представники яких стали учасниками згаданої вище науково-практичної конференції, можна продовжувати.

Не менш оригінальний освітянський, як і науковий досвід, репрезентували представники класичних ВНЗ нашої країни, якими, поза сумнівом, є Національний університет «Львівська політехніка», Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова, Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Короленка, Ніжинський державний університет ім. М. Гоголя, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, Миколаївський національний університет ім. В. Сухомлинського, Дрогобицький (ім. І. Франка), Мелітопольський, Житомирський (ім. І. Франка) та ін. ВНЗ країни, представникам яких що сказати в обговоренні актуальних проблем сучасної культурної практики.

Не можна обійти увагою у цей складний час і представників українських ВНЗ, які в силу обставин знаходяться поза межами впливу держави, або розташовані в районах бойових дій, де не лише вести науковий пошук, але й жити є досить складно. Згадаю у цьому зв'язку представників Кримського інженерно-педагогічного університету та Кримського факультету культури і мистецтв КНУКіМ, Донецької музичної академії ім. С. Прокоф'єва, Маріупольського державного університету, які не лише надіслали заявки на участь у нашому заході, але й надіслали свої наукові розвідки до наукових

збірників кафедри культурології і музеєзнавства, на базі якої й організовано цей захід.

Традиційно поважну групу серед ВНЗ України, що є учасниками наших заходів, складають представники гуманітарно-мистецької сфери мережі національних технічних університетів, розташованих у Вінниці, Одесі, Луцьку, Львові, зокрема й Національний Лісотехнічний університет, де чимало років формується потужний осередок не лише профільних фахівців, але й мистецтвознавців, які з успіхом реалізують себе у численних мистецьких бієнале, або інших мистецьких експонуваннях, у тому числі і в нашому місті. Адже саме їх дослідники вже чимало років успішно репрезентують культурно-мистецькі здобутки своїх регіонів у наших наукових збірниках, беручи участь і в обговоренні нагальних проблем культурно-мистецького життя України під час подібних наукових конференцій.

Цікавим видається й науковий доробок та дослідницькі методики співробітників нової мережі ВНЗ, що сформувалася або трансформувалася в країні, оперативно реагуючи на запит сучасного життя. Йдеться про Львівський державний університет телекомунікації, Львівський державний університет внутрішніх справ, Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро), Міжнародний гуманітарний університет (м. Одеса) та ін., а також Миколаївська спеціалізована школа «Академія дитячої творчості», що входить у коло наукових інтересів НАПН України, академічний склад якої є координатором численних художніх експериментів розвитку дитини та організації низки Літніх Шкіл педагогічної майстерності (спільно з представниками цієї організації) для керівників художніх колективів, які проводяться спільно з представниками української академічної спільноти та профільних академії колишніх республік СРСР – Молдови, прибалтійських країн та окремих науково-дослідних установ Татарстану, В'єтнаму, Російської Федерації тощо.

Для професорсько-викладацького та студентського складу РДГУ, а надто – художніх кафедри університету, важливим є також спілкування з представниками українських культурологічних закладів, які за системою організації навчального процесу та наукового пошуку є близькими, оскільки ознайомлення з їх тематичним рядом, як і системою наукового пошуку, втіленого у наступних публікаціях, викликають особливий інтерес у рівненських молодих дослідників. Йдеться про представників Харківської державної академії культури, Київського національного університету культури і мистецтв, Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, а також Дніпропетровського і Миколаївського інститутів післядипломної педагогічної освіти, що брали участь у заході.

Західна Україна, як відомо, є скарбницею унікальних культурно-мистецьких зібрань, зосереджених у музейних, архівних установах, національних історико-культурних і меморіальних заповідниках та інших центрах, де подібні речі концентруються упродовж сотень років і так само детально вивчаються. Адже ці заповідники сформовані на підставі реконструйованих колишніх резиденцій, місць колишньої військової протистоянь, де не лише архітектурний стиль нагадує про минулу славу, втілену у писемній, архітектурній, образотворчій чи іншій художній формі, але й сам дух установи чи її прилеглої території зберігає в собі все те, що можна вкласти в емний термін «національна історико-культурна спадщина».

На цей раз представники Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви», Кременецько-Почаївського державного історико-архітектурного заповідника, Культурно-археологічного центру «Пересопниця» та Сарненського історико-етнографічного музею спробували підняти завісу над складними сторінками нашої історії. Адже і «Козацькі могили» у с. Пляшева, як і унікальні речі, зокрема колекція із майже 100 Біблій мовами народів світу, зібрана у

Пересопниці, та ще безлічі надзвичайних речей, віднайдених на цій території, не кажучи вже про унікальну колекцію національного регіонального вбрання, зібраного на Волинському Поліссі, варті уваги не лише широкого загалу, а й можуть зацікавити представників світової науки.

Також постійно у наших заходах беруть участь і представники іноземної наукової спільноти. Сьогодні – це представники з Китаю (провінція Сичуань), Німеччини (м. Мюнхен та м. Байройт), Білорусії (м. Мінськ), Російської Федерації (м. Москва, Орел та Красноярськ), а також представники Вірменського товариства культурних зв'язків з Україною. Вони так само традиційно, по завершенню заходу надсилають власні наукові розвідки, за якими можна не лише прослідкувати систему організації наукової діяльності в цих країнах, проблематику наукового пошуку, але й звернути увагу на мовно-діалектний чинник висловлення авторської думки, джерельну базу тощо.

Відмінною рисою цього річного заходу є й те, що в ньому брали участь (безпосередню чи надіславши відповідні матеріали до наукових збірників) представники середньої спеціальної освітньої ланки (10 закладів), що надзвичайно важливо, адже засвідчує широкі форми сучасної співпраці ВНЗ III-IV рівнів акредитації, де з організацією наукової діяльності немає особливих проблем і вона є важливою складовою навчального процесу, та закладів I-II рівнів акредитації, де науковий пошук використовується поодиноким. Утім, серед тих, хто постійно бере участь у наших науково-практичних конференціях, це питання також остаточно розв'язане і особливих проблем у його подальшій організації не виникає. Та й викладацький склад колишніх училищ і коледжів, як правило, складає основний контингент магістратури та аспірантури українських ВНЗ. Причому в його кращій якості, оскільки має достатній практичний досвід для розгортання широких досліджень не лише у рамках спеціальності 13.00.04 – «Теорія та методика професійної освіти», але й для поки що нових для них спеціальностей напряму 26.00.01 – «Теорія та історія культури». А благодатний історичний чи загалом практичний матеріал їм надає наша національна культурна спадщина, що зберігається у вже згаданих музейних і архівних установах регіону.

Сюди ж слід зарахувати і представників регіонального шкільництва, репрезентованого на конференції вчителями загальноосвітніх шкіл (13 закладів). Частина цих ЗОШ розташована в унікальному етнографічному регіоні, де ще зберігаються традиції високої художньої практики та звичаєвої культури, зокрема «серпанкового» ткацтва, функціонують відповідні музеї, проводяться численні майстер-класи з різних видів народного рукомета (с. Крупове, Орв'яниця – Дубровицького району Рівненщини), або існують оригінальні художні зібрання меморіального характеру, як це наявне, приміром, в НВК «Асканья-Нова-Гімназія», загальноосвітній школі м. Красноярська (РФ) чи Заболотській ЗОШ I-II ступенів Рокитнівщини, що на Рівненщині. Це можна сказати і про організаційно-творчу діяльність Богуславської (Київська обл.) чи Рівненської художніх шкіл, чії представники також брали участь у згаданій міжнародній науково-практичній конференції. А Миколаївська спеціалізована школа «Академія дитячої творчості», на базі якої сформувався муніципальний Академічний коледж, вже давно стала притягальним центром для дітей зі всього світу, оскільки 19 міжнародних фестивалів дитячої творчості «Золотий лелека», проведених на узбережжі Чорного моря, не лише переконали освітянську спільноту в ефективності творчого експерименту, організованого понад 20 років тому НАПН України стосовно позашкільної роботи з дітьми, базованій на художньому чинникові, але й сформували стійку мотивацію у батьківському середовищі півдня України стосовно обов'язкової участі дітей у

різноманітних формах художньої діяльності, яка, поза сумнівом, сформує у них значно краще ставлення не лише до навчання, майбутньої професійної самореалізації, але й до держави загалом. Вона сформує повноцінних, патріотично налаштованих громадян, здатних підняти країну. А згаданий вище коледж поступово починає продукувати якісних фахівців, здатних ці традиції зберегти і примножити.

І виступи на пленарному засіданні представників органів державної влади – начальників обласних профільних управлінь культури і туризму, освіти і науки, молоді і спорту підтвердив щире бажання місцевої влади підтримувати усі починання науковців, а виступ начальника управління культури і туризму Рівненського міськвиконкому Т. Максименка, який не лише окреслив потенціал міста і програму культурно-мистецьких його заходів на найближчу перспективу, але й акцентував увагу на вже розпочатій культурній діяльності, вніс чимало сенсаційних аспектів, адже наголошувалося, що вже проведені на території м. Рівне археологічні розкопки і їх ідентифікація значно розширюють історичні межі часу перших поселень на цій території і «зупиняються» на межі 17 тис. років до н. е.

Одним словом, проведений захід вкотре стимулював науковий потенціал професорсько-викладацького, докторантського, аспірантського і магістрантського складу багатьох ВНЗ та науково-дослідних установ, чії учасники взяли участь у цьому науковому зібранні.

Таким чином, навіть побіжно проаналізований тематичний ряд представників наукових і освітніх установ та організацій, що надіслали свої заявки до оргкомітету XII міжнародної науково-практичної конференції «Культурний вектор розвитку України початку XXI століття: реалії і перспективи» м. Рівне, або взяли безпосередню участь у цьому заході та його представництво засвідчило бажання наукової громадськості України й надалі продовжувати власну творчу самореалізацію, попри чергові негаразди в країні, обумовлені відсутністю чіткої програми виходу країни з кризи та глобалізаційними викликами, на які потрібно шукати відповіді.

Список використаної літератури

1. Культурний вектор розвитку України початку XXI століття: реалії і перспективи : програма XII міжнар. наук.-практ. конф., м. Рівне, 10-11 листоп. 2016 р. / укл. : С.В. Виткалов, В.Г. Виткалов. – Рівне : РДГУ, 2016. – 35 с. ; *Kulturnyi vektor rozvytku Ukrainy pochatku KhKhI stolittia: realii i perspektyvy : prohrama KhII mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Rivne, 10-11 lystop. 2016 r. / ukl. : S.V. Vytkalov, V.H. Vytkalov. – Rivne : RDHU, 2016. – 35 s.*

Стаття надійшла до редакції 17.10.2016

S. Vitkalov

SCIENCE AS A COMPONENT OF CULTURAL ACTIVITIES IN MODERN CONDITIONS: BASED XII INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE IN RIVNE CITY

Considered the importance and condition of the organization of scientific activity in modern Ukraine. Attention is focused on research activities on an example of international scientific conference on "Cultural vector of Ukraine XXI Century: Realities and Perspectives", held November 10-11 at the Department of Cultural Studies and Museology Rivne State Humanitarian University.

Analyzes the composition of its participants and thematic series of speeches in the light of their messages sent to the Organizing Committee.

Considered the effectiveness of such events for guests and conference organizers, was revealed the impact of scientific search and results of its publication for student academic environment of modern higher education establishments.

Analyzed the cultural potential of certain institutions of culture and art of the western region and the attention is focused on the activities organized there, in the light of performances of scientific presentations organizers of the international event in order to raise interest of the scientific community Ukraine to such issues.

The article deals with directions of scientific search of foreign researchers, who for several years participating in such events, organized by the Department of Culture and Museology. Attention is paid to the widespread use of materials of archives and source base in general in articles that have been sent, for reliability of scientific search.

Emphasized the cultural potential of Rivne, which was discussed in the speech of the head of the Department of Culture and Tourism of the city, and attention is focused on possible promising types of cultural activities related to changes in current approaches to the ability to present each region not only in the local media but also create appropriate "cultural map" of Ukraine with a wide representation of tourist attractions.

Trends are identified also in the organization of scientific search in Ukraine on the examples of the theme of performances of the participants this event, which were received.

Emphasized the effectiveness of joint scientific search of investigators in solving the issues of cultural and artistic problematics by academics - university representatives of different levels of accreditation. Attention is focused to the need to involve representatives of scientific research institutions of culture and art of middle management because there are many in their activities such which will be have a mutual interest. And such contacts will create an effective tandem in modern scientific high school of Ukraine and will help to young researchers in the terms of secondary special institutions to join in research activities.

Keywords: *scientific activity, international scientific conference, Ukraine, cultural and art, educational and leisure spheres.*

УДК 008:316.7:130.2(477)

С. А. Думасенко, А. О. Копилова

ПИТАННЯ СВОБОДИ ТВОРЧОСТІ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬО-КОМУНІКАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Розглядаються питання свободи творчості та проявів цензури у сучасному українському художньо-комунікаційному просторі з правової та філософсько-культурологічної позиції. Проблему досліджено на конкретних прикладах, що мали місце у вітчизняній культурі. Проаналізовано і визначено випадки, коли обмеження права на свободу творчості та застосування цензури є доречними, незважаючи на законодавчі гарантії держави щодо прав і свобод громадян у творчій діяльності.

Ключові слова: *свобода творчості, цензура, художній твір, право, мораль.*

Права, свободи та обов'язки громадян визнаються та гарантуються державою, Конституцією і законодавством України. Одним з ключових ціннісних орієнтирів демократичного суспільства є питання свободи творчості. «В умовах інформаційного суспільства, – наголошує Н. Бочарова, – свобода творчості закріплюється як найважливіша конституційна цінність. Свобода творчості – це те право, без реалізації

якого неможлива праця дослідника, винахідника, будь-якого іншого творчого працівника» [1, с. 37]. Особливо дискусійною у сучасній культурі є проблема свободи художньої творчості та вільного вираження власних поглядів у мистецтві. У мас-медіа, наукових колах, на державному рівні періодично постає питання наявності меж у свободі творчості, її абсолютності.

Метою дослідження є розгляд питання свободи творчості та проявів цензури у сучасному українському мистецтві з правової та філософсько-культурологічної позиції.

Проблема свободи творчості не ставала предметом окремого розгляду в науковій літературі в розрізі художньо-комунікаційного простору. Проте українські дослідники підіймали окреслене питання у контексті конституційної аксіології (Н. Бочарова), соціально-комунікаційних каналів (Ю. Пічугіна), в юридичній площині (О. Пунда).

Громадянське суспільство є одним з найважливіших ціннісних і культурологічних феноменів сучасного цивілізованого світу. Держава, яка позбавлена внутрішньої свободи громадських відносин, не підтримує демократичний режим соціального життя і не розвиває цінності законності, свободи та демократії, не має привілей розвиватися на базі добровільних ініціатив, новацій і енергії громадянського суспільства [2]. Суспільство є зацікавленим у свободі творчості, оскільки саме їй воно завдячує своїми успіхами й здобутками [3]. «Міжнародною спільнотою визнано, що творчість є однією з рушійних сил сучасного сталого розвитку. Тому завдання держав – всіляко заохочувати творчість, зокрема, за допомогою ефективної правової охорони, яка, з одного боку, слугувала би забезпеченням авторів засобами для існування, а, з іншого боку, сприяла би розвитку культури і прогресу шляхом широкого розповсюдження творчих досягнень. Дослідження людського потенціалу доводить, що чим більша частина людей бере участь у творчій праці, тим вище якість розвитку сучасного суспільства і економіки. Недостатнє приділення уваги захисту прав творців інтелектуальних продуктів веде до збитків матеріального, морального і політичного характеру. У зв'язку з цим свобода творчості і її структурні елементи стають важливими державно-правовими стандартами на сучасному етапі», – зазначає Н. Бочарова [1, с. 37].

Так, вітчизняні правознавці справедливо зауважують, що культурні права та свободи людини – це можливість збереження й розвитку національної самобутності особи, доступу до духовних досягнень свого народу, всього людства, їх засвоєння та використання, участь у подальшому їх розвитку, можливість участі в науковому житті (право на освіту, навчання рідною мовою, свободу наукової, технічної та художньої творчості тощо) [4].

Як свідчить досвід європейських держав, питання культурної ідентифікації, а отже, й проблеми забезпечення культурних прав та свобод людини і громадянина, стають чи не основними під час демократичного поступу сучасних суспільств. Більше того, доволі часто у процесі боротьби за права та свободи людини і громадянина основним стимулом, що змушує людей відстоювати їхні права, якраз і стають проблеми забезпечення можливостей культурної самореалізації, задоволення культурних і творчих потреб особи. Тому, характеризуючи групу культурних прав та свобод людини і громадянина у загальній системі прав та свобод, доцільно ще раз підкреслити, що їх у жодному разі не потрібно розглядати як «другорядні» порівняно з такими класичними групами прав та свобод людини, як особисті, політичні, економічні чи соціальні [4].

У Європі свобода творчості забезпечується на конституційному рівні гарантіями свободи в цілому. Зокрема, захист інтересів творця і його аудиторії здійснюється проголошенням свободи в якості державної мети або вищої соціальної цінності; закріпленням свободи як вищої правової категорії; гарантуванням низки суб'єктивних

прав і свобод; скасуванням окремих патерналістських (позитивних) прав другого покоління; утвердженням свободи в якості засади конституційного ладу; закріпленням процесуальних механізмів захисту творчої ініціативи. Усі ці та подібні до них підходи можна вважати загальними конституційними гарантіями соціальної динаміки, що її потребує творчість [3].

Актуальним, на наш погляд, є дослідження питання свободи творчості у сфері мистецтва в сучасних українських реаліях. Свобода творчості в нашій державі регламентується на конституційному, законодавчому та міжнародному нормативних рівнях:

Стаття 15 Конституції України: Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Цензура заборонена.

Стаття 34 Конституції України: Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Стаття 54 Конституції України: Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Стаття 309 Цивільного кодексу України: Фізична особа має право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості. Цензура процесу творчості та результатів творчої діяльності не допускається.

Стаття 7 Закону України «Про культуру»: 1. Держава гарантує свободу творчості, вільний вибір діяльності у сфері культури. 2. Втручання у творчий процес і здійснення цензури у творчій діяльності не допускаються.

Стаття 10 («Свобода вираження поглядів») Європейської конвенції з прав людини: 1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду.

Але окрім Конституції, нормативно-законодавчих актів, міжнародних конвенцій, існує низка чинників, що виправдовують цензурування та обмежують свободу творчості. Тим більше, що «негласний закон» мистецтва постмодернізму визначає лише дві заборонені теми для сучасного художнього процесу – дитяча порнографія та вбивство.

О. Пунда зазначає: «Зростання масштабів та сфер реалізації свободи творчості людини загострює проблему її моральної та творчої відповідальності за наслідки та результати цієї діяльності. Практично, сучасний «сукупний» творчо-пізнавальний потенціал людства виходить на рівень, що межує зі сферою божественної «компетенції» творця» [5, с. 81]. Розглянемо дану проблему на конкретних прикладах, що мали місце в українському художньому просторі, і визначимо випадки, коли обмеження права на свободу творчості, застосування цензури є доречними.

У вересні 2013 року роботу «Коліїщина: Страшний суд» Володимира Кузнецова

заборонили до показу у рамках виставки «Велике і величне» в національному культурно-художньому та музейному комплексі «Мистецький Арсенал». Директор комплексу Н. Заболотна наказала зафарбувати твір художника (він написав його на одній зі стін), обґрунтувавши це тим, що дана робота художником не входила до концепції виставки; автор не узгодив остаточний варіант твору з куратором. Це спричинило скандал у мистецьких та журналістських колах.

Художник припустив, що причиною заборони його роботи стала наявність на ній сюжету про неправедних священнослужителів (представників різних конфесій), що нудяться в пекельних муках. «Я обіграв класичний сюжет про страждання грішників під час Страшного суду», – пояснив В. Кузнецов [6]. Серед персонажів картини, що горіли у котлі, були представники церковної та державної влади, судді, п'яні мажори, міліціонери, які згвалтували Ірину Крашкову у Врадіївці.

Після інциденту заступник ген.директора «Мистецького Арсеналу» О. Соловійов написав заяву про звільнення через такий акт цензури. Його підтримала шеф-редактор журналу «Art Ukraine», засновницею якого є Н. Заболотна, К. Стукалова. Чимало представників медіа та мистецьких кіл засудили вчинок Н. Заболотної, наголосивши на порушенні прав на свободу творчості. «Це рішення не є актом цензури, тому що воно не обумовлено директивами інститутів влади. Це рішення продиктоване концепцією проекту і лежить у межах кураторського права вибору художніх творів, які відповідним чином розвивають і наочно ілюструють головну ідею виставки. Зафарбувати розпис Володимира Кузнецова на стіні «Мистецького Арсеналу» було важким і неоднозначним рішенням з точки зору сучасного мистецтва і боротьби за свободу творчого вислову», – йдеться у заяві Н. Заболотної [6].

На нашу думку, дії директора «Мистецького Арсеналу» є цілком виправдані. Захід був приурочений 1025-річчю Хрещення Київської Русі. Його відвідали представники усіх християнських церков України. Зображене на картині могло б спровокувати конфлікт і зіпсувало б відчуття свята. Таким чином, у даному разі презентація художнього твору є неприпустимою і акт цензурування є виправданим.

Значного розголосу у вітчизняних мистецьких колах також спричинило закриття виставки «Українське тіло», що проходила у Центрі візуальної культури Києво-Могилянської академії у 2012 році. Проект «Українське тіло» – це радикальний відгук політично ангажованих художників на ті соціальні проблеми, які проживаються нашими тілами фізично і приносять виключенням з «морального» і капіталістичного громадського порядку насильство, біль, приниження чи бездомний голод [7]. Більшість представлених на виставці арт-об'єктів носила відверто порнографічний зміст. Ускладнює ситуацію ще й той факт, що виставка була розміщені в одній із головних освітянських царин України – в Києво-Могилянській академії. Після трьох днів роботи розпорядженням ректора і президента академії Сергія Квіта виставку було закрито. Колишній Міністр освіти і науки України, говорячи про експозицію, заявив: «Це не мистецтво, а лайно». На нашу думку, розміщення порнографії, навіть якщо вона «художня», не є припустимим у навчальних закладах. Для цього слід шукати спеціальний, корпоративний арт-простір, що не розрахований на широкий загальний глядачів.

Наступний приклад ґрунтується на традиціях української аксіосфери. Для кожної національної культури є сакральні теми, що «травмують» суспільство, завдаючи йому болю. Наприклад, у 2010 році в Україні заборонили фільм естонського режисера Мар'яни Каат «Шахта № 8» до показу на Фестивалі документального кіно в Києві. Стрічку зняли з фестивального показу всього за декілька годин до презентації. Фільм розповідає про експлуатацію дитячої праці на нелегальних шахтах Донецької області.

Ініціатором заборони стала українська кіностудія «Інтерфільм». Ю. Пічугіна наголошує, що у громадянському суспільстві художня цензура виконує функцію етичного фільтру [8, с. 254]. Однією з головних цінностей нашого народу є сім'я, діти. Тому з цієї точки зору, заборона подібної стрічки є морально виправданою.

Цікавим є і погляд на проблему в контексті історико-політичної проблематики, що простежується, наприклад, у забороні відділом Держрегулювання кіновідеопрокату Міністерства культури України прокату російського фільму «Ми з майбутнього-2». У відомстві вважали, що резонансна російська стрічка викривляє історичні події і може спровокувати конфлікт.

«Те, як показано життя УПА – скоріше фантазії творців фільму. А те, як у фільмі освітлено поведінку командирів – просто перенесення російського менталітету – з усім цим самогоном і розстрілом в ямі без суду і слідства. Також у фільмі видно розпалювання міжнаціональної ворожнечі. Це або неофітство, або політична позиція», – пояснила тоді голова Державної служби кінематографії Ганна Чміль [9]. Ми маємо уникати тем, що розділяють українське суспільство, зокрема таких, які є контраверсійними.

Прикладів заборони демонстрації фільмів в Україні за історико-політичними та мотивами є достатньо багато. Достатньо також назвати фільм «Матч», у якому українці показані як прибічники фашистів. Також було заборонено стрічку «Серпень. Восьмого», що висвітлює події російсько-грузинської війни. В нашій державі проживає чимало представників різних національностей та етнічних груп. Відповідно демонстрація даної картини могла призвести до розпалювання міжнаціональної ворожнечі. У такому разі заборона фільму здійснюється на основі правового регулювання.

Слід зазначити, що наведені вище приклади суперечать нормам Закону України «Про захист суспільної моралі», згідно з яким забороняється виробництво та розповсюдження продукції, що пропагує війну, національну та релігійну ворожнечу, зміну конституційного ладу або територіальної цілісності України шляхом насильства; фашизм та неофашизм; принижує або ображає націю чи особистість за національною ознакою; пропагує неповагу до національних і релігійних святих; принижує особистість, є проявом знущання з приводу фізичних вад (каліцтва), з душевнохворих, літніх людей. Таким чином, окрім морально-етичної складової, цензурування вищезазначених художніх творів є юридично обґрунтованим. Проте Ю. Пічугіна наголошує, що «теперішні обмеження і обмеження за радянських часів радикально відрізняються. Цих обмежень дотримуються всі демократії в світі, і головною їхньою метою є інформаційна безпека держави і захист суспільної моралі» [10, с. 46].

Також доречним у контексті свободи художньої творчості є звернення до діяльності Студії «Квартал 95» та аналізу їхньої медіа продукції. Шоу «кварталівців» вже давно збирають велику глядацьку аудиторію біля телевізорів та на концертних майданчиках. Головним об'єктом сатири у артистів є політичні лідери держави, незважаючи на те, хто перебуває при владі. В нашій державі наявні глибокі традиції сміхової культури. У Київській Русі творчість скоморохів виконувала не лише рекреативну, компенсаторну функцію, а й викривальну. Це саме можна сказати і про гумор «кварталівців». Але іноді їх номери виходять за межі етики і суспільної моралі.

7 листопада 2015 року вперше за 10 років, в ефір телеканалу «1+1» не потрапив випуск телешоу «95 квартал». За кілька годин до ефіру телеканал «1+1» повідомив керівництво студії, що новий випуск проекту знятий з програмної сітки, не пояснюючи причини даного рішення. Примітно, що за всі десять років існування цього шоу на українському ТБ, це був єдиний на той час випадок відміни показу телевізійної версії

концерту. Керівництво студії вважає рішення телеканалу несправедливим і необґрунтованим. «Рішення про скасування концерту «Вечірній Квартал» порушує умови співпраці студії «Квартал 95» і каналу «1+1», є неприпустимим і порушує принципи свободи слова, обмежуючи права телеглядачів на доступ до телевізійного контенту», – констатували представники студії [11]. Відомий блогер та волонтер О. Мочанов припустив, що це є маркетинговий хід самого В. Зеленського, оскільки останній тоді упроваджував у телепростір проект «Слуга народу». Заборона з виходом в ефір «Вечірнього кварталу» мала викликати ажіотаж щодо нового серіалу, промо-ролік якого вже був у відкритому доступі в мережі Інтернет. Головний герой (В. Зеленський) «Слуги народу» криє добірним матом нинішніх і минулих очільників України, вітчизняний політиком. Обурює той факт, що ролик був тривалий час першим у списку популярних на «YouTube» і користувач будь-якого віку мав змогу його переглянути і наслухатися «гарних матів» від «улюбленця публіки». В. Зеленський, зважаючи на свою популярність серед «маленьких і великих» українців, мав би виключити нецензурну лексику з відео, що є у відкритому доступі. На жаль, дії Національної експертної комісії з питань захисту моралі не розповсюджуються на Інтернет, тому в даному разі слід сподіватися лише на громадський осуд.

Слід зазначити, що у 2010 році на виставці «Від Трипілля до сьогодення», що відбувалася під патронатом Президента В. Ющенка у Національному будинку художника, була вилучена зі скандалом з експозиції робота І. Семесюка «Воля або всі йдуть на х...». Повна назва картини фігурувала і на самому полотні (над головою центрального образу роботи – Нестора Махна). Саме наявність ненормативної лексики спричинила цензурування. Дії кураторів виставки обґрунтовуються положенням статті 13 Цивільного кодексу України: При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства.

Також негативну реакцію у громадськості викликав неоднозначний виступ «кварталівців» у Юрмалі 2016 року. Пародіюючи президента П. Порошенка, В. Зеленський зобразив його жебраком і порівняв Україну з актрисою з німецьких фільмів для дорослих. Згодом лідер студії «Квартал 95» намагався прояснити ситуацію, зазначивши, що всі жарти були адресовані виключно нашим політикам, а не нашій країні. У даному разі слушною є думка про те, що «українці мають самі вирішувати, яку інформацію обирати для себе, а якої уникати. Йдеться про внутрішню моральну фільтрацію інформації» [12, с. 216].

Таким чином, незважаючи на конституційні та законодавчі гарантії держави щодо прав і свобод громадян у мистецькій сфері, існують культурні, релігійні, історичні, політичні, морально-етичні, традиційно-ціннісні, юридичні нормативи, які виправдовують акти цензурування певних художніх акцій та явищ.

Список використаної літератури

1. Бочарова Н. Свобода творчості як конституційна цінність інформаційного суспільства / Н. Бочарова // Юридичний вісник. – 2014. – № 3. – С. 34-38 ; Bocharova N. Svoboda tvorchosti yak konstytutsiina tsinnist informatsiinoho suspilstva / N. Bocharova // Yurydychnyi visnyk. – 2014. – № 3. – S. 34-38

2. Громадське суспільство та його інститути [Електронний ресурс] // Всеукраїнська академічна спілка. – Режим доступу : <http://aunion.info/uk/gromadske-susp-ilstvo-ta-iogo-nstituti> ; Hromadske suspilstvo ta yoho instytuty [Elektronnyi resurs] // Vseukrainska akademichna spilka. – Rezhym dostupu : <http://aunion.info/uk/gromadske-susp-ilstvo-ta-iogo-nstituti>

3. Речицький В. Абетка демократії: свобода творчості [Електронний ресурс] / В. Речицький // Бюлетень «Права людини». – 2015. - № 28. - Режим доступу :

<http://www.khpg.org/index.php?id=1444641832> ; Rechytskyi V. Abetka demokratii: svoboda tvorchosti [Elektronnyi resurs] / V. Rechytskyi // Biuletен «Prava liudyny». – 2015. - № 28. - Rezhym dostupu : <http://www.khpg.org/index.php?id=1444641832>

4. Мацькевич М. Культурні права та свободи людини і громадянина: питання регламентації змісту та реалізації [Електронний ресурс] / М. Мацькевич // Віче. – 2011. - № 20. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2758> ; Matskevych M. Kulturni prava ta svobody liudyny i hromadianyna: pytannia rehlamentatsii zmistu ta realizatsii [Elektronnyi resurs] / M. Matskevych // Viche. – 2011. - № 20. – Rezhym dostupu: <http://www.viche.info/journal/2758>

5. Пунда О. О. Проблеми здійснення права на свободу творчості / О. О. Пунда, Я. Ю. Колобова // Університетські наукові записки : [часопис Хмельницького університету управління та права]. – 2011. – № 2. – С. 81-86 ; Punda O. O. Problemy zdiisnennia prava na svobodu tvorchosti / O. O. Punda, Ya. Yu. Kolobova // Universytetski naukovi zapysky : [chasopys Khmelnytskoho universytetu upravlinnia ta prava].. – 2011. – № 2. – S. 81-86

6. Скандал з цензурою у «Мистецькому арсеналі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/short/2013/07/26/131923> ; Skandal z tsenzuroiu u «Mystetskomu arsenali» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.istpravda.com.ua/short/2013/07/26/131923>

7. Бабенко Е. «Украинское тело»: «Выставка – говно, художники – п...сы» [Электронный ресурс] / Е. Бабенко // ЛІВА інтернет-журнал. – Режим доступа : <http://liva.com.ua/kvit-shit.html> ; Babenko Ye. «Ukrainskoe telo»: «Vystavka – govno, khudozhniki – p...sy» [Elektronnyy resurs] / Ye. Babenko // LIVA internet-zhurnal. – Rezhim dostupa : <http://liva.com.ua/kvit-shit.html>

8. Пічугіна Ю. О. Цензура в соціально-комунікаційних каналах (огляд публікацій) / Ю. О. Пічугіна // Вісник Харківської державної академії культури. – 2011. – Вип. 34. С. 250-257 ; Pichuhina Yu. O. Tsenzura v sotsialno-komunikatsiinykh kanalakh (ohliad publikatsii) / Yu. O. Pichuhina // Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury. – 2011. – Vyp. 34. S. 250-257

9. В Україні заборонять «політично незручні» фільми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2013/05/21/6990347/> ; V Ukraini zaboroniat «politychno nezruchni» filmy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.pravda.com.ua/news/2013/05/21/6990347/>

10. Пічугіна Ю. О. Цензура як бар'єр у соціально-комунікаційних каналах / Ю. Пічугіна // Вісник книжкової палати. – 2012. – № 6. – С. 44-46 ; Pichuhina Yu. Tsenzura yak barier u sotsialno-komunikatsiinykh kanalakh / Yu. Pichuhina // Visnyk knyzhkovoї palaty. – 2012. – № 6. – S. 44-46

11. Скандал на «1+1»: Коломойський прибрав з ефіру «Вечірній квартал» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dialog.ua/news/71176_1446971146 ; Skandal na «1+1»: Kolomoiskyi prybrav z efiru «Vechirniy kvartal» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.dialog.ua/news/71176_1446971146

12. Пічугіна Ю. О. Системна методологія вивчення цензури в комунікаційних каналах / Ю. О. Пічугіна // Вісник Харківської державної академії культури. – 2012. – Вип. 36. – С. 208-217 ; Pichuhina Yu. O. Systemna metodolohiia vuvchennia tsenzury v komunikatsiinykh kanalakh / Yu. O. Pichuhina // Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury. – 2012. – Vyp. 36. – S. 208-217

Стаття надійшла до редакції 12.10.2016

S. Dumasenko, A. Kopylova

**THE ISSUE OF FREEDOM OF CREATIVITY IN MODERN
UKRAINIAN ARTISTIC-COMMUNICATIVE SPACE**

The article considers the issue of freedom of creativity and manifestation of censorship in the contemporary Ukrainian art space from the legal and philosophic-cultural position.

Standards of conduct of citizens, their rights, freedoms and responsibilities are recognized and guaranteed by the state, fixed at the constitutional, legislative and international legal standard levels.

The issue of freedom of creation is a fundamental value of orientation of a democratic society. Particularly controversial in contemporary culture is the problem of freedom of artistic creativity and free expression of own views in art. In media, scientific community, at state level periodically there raises the question of limits in the freedom of creativity, its absoluteness.

But in addition to the Constitution, regulations, laws and international conventions there is a number of factors that justify censorship and limit freedom of creativity.

In civil society censorship of art fulfils the function of moral filter. In accordance with the provisions of the Law of Ukraine "On Protection of Public Morality" the prohibition of artworks that propagandize war, national and religious enmity, violent change of constitutional system or territorial integrity of Ukraine; propagandize fascism and neo-fascism; humiliate or offend nation or personality as a representative of certain nationality; propagandize barbarity, sacrilege, and disrespect to national and religious sacred objects; humiliate personality, is a kind mockery from physical defects (cripple), mentally ill and elderly people is morally and legally justified.

The problem is considered with specific examples which take place in the Ukrainian art space. It gave the possibility to identify cases when restrictions of the right to freedom of creativity and the use of censorship are admissible, despite of legislative guarantees of the state concerning the rights and freedoms of citizens in creative activities.

In particular, the works of art that portrayed the representatives of the church authorities in a negative way, which were openly pornographic and immoral, which demonstrated the exploitation of child labour, that falsely portrayed the events of Ukrainian history, which raised the controversial inter-ethnic issues were rightly censored and withdrawn from the art space. Also pay attention to the place the work of art demonstrated and take into account age, gender, social, religious characteristics of public.

Key words: *freedom of creativity, censorship, artwork, law, moral.*

УДК 793.2:792

Є. О. Короленко

**ТЕАТРАЛІЗАЦІЯ ЯК ОСНОВА РЕЖИСЕРСЬКОГО
РІШЕННЯ СВЯТ**

У статті обґрунтовано використання методу театралізації як основи режисерського рішення свят, що дозволяє створити цілісний і дієвий захід, що має культуротворче значення. Режисерській варіативності піддаються театральні прийоми, що сприяють більшій традиційності чи демократичності свята. Підґрунтям режисерського рішення при створенні новітніх форм та жанрів театралізованих свят виступають засоби втілення режисерського задуму. Досліджено межовість

поняття «театралізація», що виступає характеристикою як театральної, так і видовищної культури. Доведено, що театралізація як естетичне осмислення реальних подій, їх втілення у яскравій образній формі, художня інтерпретація, виступає особливим режисерським методом, що передбачає індивідуальне режисерське рішення майбутнього свята. Визначено, що основними характерними ознаками театралізації є такі компоненти як пластика, художньо-естетична декорація, музичний супровід, художня декламація, художньо-драматична гра.

Ключові слова: свято, театралізація, культурний простір, свідомість глядача.

Сучасні технології мистецько-культурної діяльності базуються на певних методах, що є засобами впливу на аудиторію. Вагоме місце серед таких методів займає театралізація. В умовах постійної зміни акцентів, напрямків розвитку святкової культури актуальним є розроблення питань режисерського рішення театралізації, що формує мету та інструментарій донесення цієї мети до глядача.

Прийоми театралізації як художнього принципу культурно-просвітницької роботи, як засобу виховної роботи в контексті режисерських технологій розроблені у роботах А. Коновича, І. Туманова [3; 13].

Розробці методологічних основ в сфері сучасних свят у розрізі глобалізації присвячені праці В. Шейка [14]. Питання сценарно-режисерських основ сучасних свят опрацьовані В. Матушенко, Ю. Перенчук [7]. Методична основа проведення сучасних масових свят, технологія їх розробки у векторі вітчизняних сценарно-режисерських традицій розкрита у роботах В. Зайцева, С. Деркач [1]. Сценарні плани, різноманітні режисерські навички великих масштабних концертних видовищ розробляли та обґрунтовували такі режисери як Є. Вахтангов, В. Мейерхольд, М. Охлопков. Дослідження С. Массарського присвячені проблемам драматургії театралізації та питанням стимулювання сценарної творчості [8]. Г. Костюшко розглядає потенціал календарних театралізованих дійств українців щодо формування творчої активності дітей і молоді, визначає напрямки їх використання в соціально-педагогічній діяльності [4].

Незважаючи на значний доробок в опрацюванні питань театралізації, відсутнім є чітке єдине розуміння сутності, значення та функцій театралізації у підвищенні якості організації, мистецького рівня, ефективності впливу і сприйняття свята, в якому театралізація виступає в якості універсального і дієвого методу взаємодії режисера і глядача. Тому актуальним є розроблення теоретико-методичного підходу до театралізації як основи режисерського рішення свят.

Дослідження сутності та особливостей театралізації як методичної основи режисерського рішення свят є метою статті. Основними завданнями статті є - аналіз місця театралізації в сучасному культурному просторі; визначення сутності, функцій театралізації; опрацювання питання впливу методу театралізації на свідомість глядача у процесі реалізації сценарію свята.

У інформаційно-семіотичній концепції культури поняття «театралізація» є межовим. Воно є характеристикою як театральної, так і видовищної культури. Інтеграція, синтез, змішування, трансформація, комбінування, як тенденції розвитку сучасної культури, формують межові явища та сприяють утворенню нових жанрів та форм мистецтва.

Театралізувати подію за П. Паві означає інтерпретувати її сценічно, з використанням сцени та акторів для того, щоб представити ситуацію. Візуальні елементи сцени і постановка дискурсів – основа театралізації [10, с. 302].

Театралізовані свята можуть мати елементи театралізації або досягати повноти

театральної вистави в умовах показу, які не притаманні театру [15, с. 78]. Свята відіграють важливу роль у процесі інтеграції людини в соціум, залучення до традицій. Свято є засобом впливу на громаду через формування певного настрою глядачів. А. Конович визначає наявність соціальної ситуації як каталізатор результативності методу театралізації [3, с. 35].

Театралізація є засобом для репрезентації та створення художнього образу. Метод театралізації синтезує багато видів мистецтв. Театралізація як спосіб перетворення дійсності реальної у художню виступає у якості феномену, здатного змінити зовнішній вигляд та внутрішнє сприйняття реальності. Вона дозволяє побудувати «іншу» реальність, «відтворити» її в різних варіантах, таким чином «заміщуючи» її, виробити нові моделі соціальної поведінки людей, апробувати їх у специфічному ігровому варіанті [12, с. 195].

За І. Тумановим театралізація виступає синтезом елементів театру, хореографії, живопису, пластичних мистецтв та світла [13, с. 11]. А. Четин визначає театралізацію як можливість подання драматургічного матеріалу в образній, художній формі і тільки театральними засобами, засіб реалізації ідеї в образній формі [16, с. 35].

Театралізація як естетичне осмислення реальних подій, їх втілення у яскравій образній формі, художня інтерпретація, виступає особливим режисерським методом, що передбачає індивідуальне режисерське рішення майбутнього свята.

Тобто, театралізація – це режисерський метод художньої організації змісту масового свята, реальної та ігрової діяльності його учасників. Театралізувати матеріал, висловити його засобами театру, означає виконати дві основні умови:

1. виразити сутність життєвого явища, святкової події візуально у розвитку драматургічного конфлікту, а спілкування учасників у реальності – в ігровій, художній дії, що є синтезом художніх виразних засобів;

2. створити художній образ життєвого спілкування, перетворивши емоції з приводу якоїсь події в видовище людських почуттів.

Основними характерними ознаками театралізації є такі компоненти як пластика, художньо-естетична декорація, музичний супровід, художня декламація, художньо-драматична гра [15, с. 68]. Як результат, створений художній образ є проявом реалізації фантазії, самовираження та презентації ідейно-сислового змісту свята. Трансформація змісту завдяки елементам театралізації дозволяє режисеру висловлювати свою громадську позицію, реалізувати ідейний задум. Використання засобів театралізації сприяє поширенню символів через інформаційний простір, коли подія чи інформація використовується автором за власним розсудом і може обернутися як на користь, так і навпаки.

Театралізація як певні засоби організації дії, що використовуються у режисурі, визначає характер дійства, простір, у якому воно відбувається, стиль заходу. Пошук режисером нюансів, неочікуваних стиків, нових засобів виразності, трюкових моментів і комбінацій параметрів формує яскраве та неповторне дійство свята [6, с. 125].

Метод театралізації покликаний створити видовищно-активну ситуацію, при якій кожен присутній буде не просто пасивним спостерігачем, а активно реагує як глядач. Суть театралізації – пошуки художнього образу для передачі змісту. Художній образ підпорядковує собі всі компоненти, що використовуються.

За І. Шубіною театралізація виконує постановочну (інтерпретаційну) функцію. Вона визначається структурою і символічним наповненням сценарного полотна [16, с. 123].

Основа сценарію – це сценарний хід, який є осмисленим набором засобів,

витриманих у єдиному стилі, що емоційно впливають на глядачів, розкриваються за допомогою театралізації [1, с. 143].

І. Шароєв в навчальних посібниках «Театр народних мас» і «Драматургія масового дійства» вперше детально проаналізував сценарно-режисерську методику організації різних жанрів масового дійства, в тому числі і свят в СРСР. Проте головний акцент у висвітленні проблем театралізації був все ж зроблено на виставках і концертах.

Досвід історико-теоретичного дослідження свята представляє монографія А. Мазаєва «Свято як соціально-художнє явище», в якій аналізується соціальна сутність свята, його місце в розвитку культури і мистецтва нашої країни. Не торкаючись методики сценарного задуму і режисерського втілення, автор основну увагу приділяє естетичному феномену свят 20-х і 30-х років в СРСР. А. Мазаєву вдалося на широкому тлі естетико-культурної та соціальної проблематики простежити еволюцію основних форм і типів радянського свята, їх обрядово-видовищне наповнення.

Д. Генкін формує розуміння святкової ситуації, досліджує феномен святкового спілкування, засобів ідейно-емоційного впливу у розрізі розгляду свята як комплексного соціально-педагогічного явища. Не абсолютизуючи значення обрядів і обрядовості в духовному житті, Д. Генкін показує їх роль у контексті свята. Він вперше методично обґрунтовує театралізацію як важливий драматургічний метод організації свята.

Низка публікацій з проблем становлення та розвитку радянського свята з'явилася у 80-ті роки. Зокрема, це підручник І. Шароєва «Режисура естради та масових вистав, навчальний посібник В. Тріадського «Основи режисури театралізованих вистав», в яких велика увага приділяється сценарно-організаційним проблемам масового театралізованого дійства [6, с. 54].

А. Конович в книзі «Театралізовані свята та обряди в СРСР» особливу увагу приділяє місцю народних традицій та фольклору в театралізованому святково-обрядовому дійстві. Він доводить, що проникнення обрядів в драматургічну основу масового дійства достатньо суттєве, тому їх розмежування в задумі і втіленні конкретного свята є складним. Методи ілюстрування, театралізації та гри разом з драматургічним методом монтажем поєднують виразні засоби відповідно до теми і творчого задуму постановника [3, с. 75].

Сьогодні свято є публічним медіа-дійством, в якому застосовуються аудіовізуальні складові театралізації, що організують сприйняття глядачів, формують у них емоції, певні відчуття.

Режисура масових театралізованих видовищ, естрадних видовищ, свят є синтезом виробничих технологій і системи, яка працює на ті чи інші сценічні майданчики, а саме: світлові ефекти, сценічні модульні конструкції, лазери, світлодіодні екрани, звукова техніка, анімаційні проєкції, піротехніка, художнє оформлення, матеріали для виготовлення сценічного одягу, костюмів та декорацій, котрі використовуються як на відкритих майданчиках, так і в закритих приміщеннях. Досягнення науки, техніки і технології, що впроваджуються в сфери мистецтва і культури, розширюють їх можливості, стимулюють виникнення нових видів мистецтва, нових синтезованих жанрів, нових способів створення, розповсюдження та споживання художньої продукції, набуваючи небачені раніше нові засоби впливу на масову аудиторію. При цьому художня культура шляхом генерування своїх нових можливостей формує масові смаки, орієнтації, ідеали [5, с. 165].

У театралізованому святі немає окремо існуючого номера або публіцистичного

виступу, кінофрагменти, діапозитива або фонограми, а є художньо організована, запрограмована дія, що представляє собою особливе, надзвичайно складне явище мистецтва. Головним компонентом, що створює новий сплав, виступає єдиний сценарний задум. Створення задуму театралізованого свята, тобто визначення його ідейно-тематичної основи, сюжету та сценарно-режисерського ходу має послідовні етапи, які дозволяють організувати і впорядкувати весь процес творчості сценариста.

Поняття «тема» має два значення. У широкому сенсі тема розглядається як окреслене у творі коло життєвих явищ, загальний характер події, але без конкретизації окремих складових його частин, мотивів і т. п. Таке визначення теми сценарію надається автору безпосередньо життєвою ситуацією. Визначення теми і осмислення її як проблеми допомагає правильно сформулювати ідею. Чітко сформульована ідея дає поштовх реалізації мети свята, звідси його дієвість і якісність [6, с. 93].

Театралізоване дійство розраховується на конкретну аудиторію, колектив, який згуртований святковою ситуацією. Тому, обґрунтування ідейно-тематичного задуму свята передбачає виявлення режисером соціальних, професійних, освітніх і вікових особливостей аудиторії свята. Врахування інтересів і цілей учасників конкретизує ідею сценарію, підбір матеріалу, що є його основою, урізноманітнює прийоми активізації і, нарешті, визначає вибір найбільш вдалої форми запланованого заходу.

Наступним важливим елементом в структурі свята є єдиний художній образ, через який буде розкрита тема і доведена до глядача ідея майбутньої театралізованої вистави – сценарно-режисерський хід. Це найважливіша категорія методу театралізації, яка виражається через знаходження єдиного прийому, єдиного стрижня, що з'єднує всі епізоди і утримує інтерес глядачів до кінця програми.

Режисеру дуже важливо зберегти у монтажі єдність стилю і прийому, незважаючи на жанрову розмаїтність репертуару й амплуа виконавців. Це стосується й пластичного та художньо-образотворчого вирішення вистави і мізансценування, музичної та світлової партитур, інших елементів спектаклю. Чим виразнішою є монтажно-композиційна майстерність режисера, тим ціліснішим у творчому відношенні є свято [16, с. 209].

Таким з'єднувальним матеріалом можуть бути: літературні (поетичні і прозові) тексти, музика і пісні, хореографія, пантоміма, оригінальні жанри і навіть образотворчі засоби. Між епізодами можуть бути різні звукові і зорові з'єднання: кіно- і відеозаставки, шуми (труба, гонг), світлові і звукові ефекти і т. п. Усе залежить від того, якими виражальними засобами вирішив скористатися у даному конкретному випадку режисер.

У режисерській практиці найчастіше застосовують такі підходи:

1. постановочний – відповідно до авторського сценарію ставляться усі номери; музика створюється композитором з чистого аркуша, виконавці добираються не за їх репертуарним досвідом, а відповідно до режисерського задуму; костюми готуються для солістів і колективів у точній відповідності з характером номерів та епізодів і відповідно до загальної кольорової гами всього видовища. Образотворчі засоби добираються з урахуванням поетичного, музичного, пластичного образів театралізованого видовища в цілому;

2. монтажно-компілятивний – режисер монтує все видовище з готових номерів та епізодів, залучаючи раніше створені поетичні й літературні твори, а музична драматургія komponується з готових мелодій. Виконавці, художні колективи запрошуються з готовим репертуаром і своїми концертними костюмами. Але це не означає, що весь добір і монтаж художнього матеріалу відбувається стихійно і безконтрольно. Навпаки, такий підхід зобов'язує добирати матеріал відповідно до теми

та ідеї видовища, згідно з постановочним рішенням режисера;

3. постановочно-компілятивний – відповідно до задуму та художньо-образного вирішення, застосовуючи монтажну структуру жанру, режисер komponує нові номери та епізоди з готових уже номерів на відповідну тему [13, с. 65].

Таким чином, використання театралізації як основи режисерського рішення свят дозволяє створити цілісний і дієвий захід, що має культуротворче значення. Режисерській варіативності піддаються театральні прийоми, що сприяють більшій традиційності чи демократичності свята.

Подальші дослідження театралізації як методу сучасного художнього відображення соціальних та культурних явищ, підґрунтя режисерського рішення свят мають бути направлені на пошук засобів втілення режисерського задуму при створенні новітніх форм та жанрів театралізованих свят.

Список використаної літератури

1. Бувалець О. О. Еволюція поняття «театралізація» в культурному просторі масових видовищ: історія та сучасність / О. О. Бувалець // *Культура України*. – 2012. – № 38. – С. 141–149 ; Buvalets O. O. Evoliutsiia poniattia «teatralizatsiia» v kulturnomu prostori masovykh vydovyshch: istoriia ta suchasnist / O. O. Buvalets // *Kultura Ukrainy*. – 2012. – № 38. – S. 141–149

2. Евреинов Н. Н. Демон театральности / Н. Н. Евреинов ; под общ. ред. А. Ю. Зубкова, В. И. Максимова. – Санкт-Петербург : Летний сад, 2002. – 535 с. ; Yevreinov N. N. Demon teatralnosti / N. N. Yevreinov ; pod obshch. red. A. Yu. Zubkova, V. I. Maksimova. – Sankt-Peterburg : Letniy sad, 2002. – 535 s.

3. Конович А. А. Театрализованные праздники и обряды в СССР / А. А. Конович. – Москва : Высш.шк., 1990. – 208 с. ; Konovich A. A. Teatralizirovannye prazdniki i obryady v SSSR / A. A. Konovich. – Moskva : Vyssh.shk., 1990. – 208 s.

4. Костюшко Г. О. Українські театралізовані дійства як ефективний механізм формування творчої активності дітей і молоді [Електронний ресурс] / Г. О. Костюшко // *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. - 2014. - Вип. 19. - С. 92-97. — Режим доступу : <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/7241/1/Kostyushko.pdf>.; Kostyushko H. O. Ukrainski teatralizovani diistva yak efektyvnyi mekhanizm formuvannia tvorchoi aktyvnosti ditei i molodi [Elektronnyi resurs] / H. O. Kostyushko // / *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Serii 11. Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika*. - 2014. - Vyr. 19. - S. 92-97. — Rezhym dostupu : <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/7241/1/Kostyushko.pdf>

5. Крипчук М. В. Проблеми створення масового театралізованого видовища (принципи художнього оформлення) / М. В. Крипчук // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Мистецтвознавство*. – 2011. – № 2. – С. 163–168 ; Krypchuk M. V. Problemy stvorennia masovoho teatralizovanoho vydovyshcha (pryntsyry khudozhnoho oformlennia) / M. V. Krypchuk // *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii 11. Mystetstvoznnavstvo*. – 2011. – № 2. – S. 163–168

6. Кужельний О. П. Основи режисури театралізованих видовищ і свят / О. П. Кужельний. – Київ : НАКККиМ, 2012. – 140 с. ; Kuzhelnyi O. P. Osnovy rezhysury teatralizovanykh vydovyshch i sviat / O. P. Kuzhelnyi. – Kyiv : NAKKKiM, 2012. – 140 s.

7. Логвінова О. О. Концепція театралізації як прояв видовищної культури / О. О. Логвінова // *Культура і Сучасність*. – 2014. – № 2. – С. 49–53 ; Lohvinova O. O.

Kontsepsiia teatralizatsii yak proiav vydovyshchnoi kultury / O. O. Lohvinova // *Kultura i Suchasnist.* – 2014. – № 2. – S. 49–53

8. Логвінова О. О. Тенденції трансформації театралізованих жанрів та форм сучасної видовищної культури / О. О. Логвінова // *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв.* – 2014. – № 7. – С. 87–91 ; Lohvinova O. O. Tendentsii transformatsii teatralizovanykh zhanriv ta form suchasnoi vydovyshchnoi kultury / O. O. Lohvinova // *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv.* – 2014. – № 7. – S. 87–91.

9. Малоока Л. В. Театралізоване масове свято: історіографія проблеми / Л. В. Малоока // *Вісник книжної палати.* – 2005. – № 4. – С. 47–49 ; Malooka L. V. Teatralizovane masove sviato: istoriografiiia problemy / L. V. Malooka // *Visnyk knyzhnoi palaty.* – 2005. – № 4. – S. 47–49

10. Пави П. Словарь театра / П. Пави. – Москва : Прогресс, 1991. – 504 с. ; Pavi P. Slovar teatra / P. Pavi. – Moskva : Progress, 1991. – 504 s.

11. Резнік О. Л. Досвід театралізації дійства: зміна функціонального поля сценографії України в кінці ХХ століття / О. Л. Резнік // *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв.* – 2014. – № 2. – С. 94–97 ; Reznik O. L. Dosvid teatralizatsii diistva: zmina funktsionalnoho polia stsenohrafii Ukrainy v kintsi KhKh stolittia / O. L. Reznik // *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv.* – 2014. – № 2. – S. 94–97.

12. Руднев В. П. Морфология реальности: Исследование по «философии текста» / В. П. Руднев. – Москва : Гнозис, 1996. – 207 с. ; Rudnev V. P. Morfologiya realnosti: Isledovanie po «filosofii teksta» / V. P. Rudnev. – Moskva : Gnozis, 1996. – 207 s.

13. Туманов И. М. Режиссура массового праздника и театралізованного концерта / И. М. Туманов. – Москва : Просвещение, 1978. – 87 с. ; Tumanov I. M. Rezhissura massovogo prazdnika i teatralizovannogo kontserta / I. M. Tumanov. – Moskva : Prosveshchenie, 1978. – 87 s.

14. Фисюк Т. Т. Театрализация как социально-культурный феномен: историко-технологический аспект (20-90-е годы ХХ века) : моногр. / Т. Т. Фисюк; Алтайская государственная академия культуры и искусств. – Барнаул : Изд-во АлтГАКИ, 2009. – 175 с. ; Fisyuk T. T. Teatralizatsiya kak sotsialno-kulturnyy fenomen: istoriko-tekhnologicheskiiy aspekt (20-90-e gody KhKh veka) : monogr. / T. T. Fisyuk; Altayskaya gosudarstvennaya akademiya kultury i iskusstv. – Barnaul : Izd-vo AltGAKI, 2009. – 175 s.

15. Шаумян С. С. Генезис зрелищной культуры от истоков до зрелости (XVIII в.): Западная Европа и Россия : дис. ... канд. ист. наук : спец. 24.00.01 / Сурен Сергеевич Шаумян ; Академия переподготовки работников искусства, культуры и туризма. – Москва, 2001. – 131 с. ; Shaumyan S. S. Genezis zrelishchnoy kultury ot istokov do zrelosti (XVIII v.): Zapadnaya Yevropa i Rossiya : dis. ... kand. ist. nauk : spets. 24.00.01 / Suren Sergeevich Shaumyan ; Akademiya perepodgotovki rabotnikov iskusstva, kultury i turizma. – Moskva, 2001. – 131 s.

16. Шубина И. Б. Драматургия и режиссура зрелища. Игра, сопровождающая жизнь / И. Б. Шубина. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. – 285 с. ; Shubina I. B. Dramaturgiya i rezhissura zrelishcha. Igra, soprovozhdayushchaya zhizn / I. B. Shubina. – Rostov-na-Donu : Feniks, 2006. – 285 s.

Стаття надійшла до редакції 04.10.2016

E. Korolenko

DRAMATISATION AS THE BASIS FOR DIRECTOR'S PERFORMANCE OF HOLIDAYS

Modern technologies of artistic and cultural activities are based on specific methods

which are the means to influence the audience. Dramatisation takes an important place among these methods. Today, only lack in clear understanding of the nature, meaning and function of theatrical quality improvement organization, artistic level and perception of the effectiveness of holidays, dramatisation acts as a universal and effective method of interaction between filmmaker and viewer. The aim of the article is to study the nature and characteristics of a theatre director's methodological bases for performance of holidays.

Sixteen publications on the subject (scientific journals and newspaper articles) have been reviewed.

The article examines the essential characteristics of dramatization as the methodological basis for director's performance of holidays. The place of dramatization in contemporary cultural space is determined. Issue of the effect of the method's dramatization of the consciousness of the viewer in the process of implementing the scenario of the holiday is studied.

Frontier concept of "dramatisation" is determined as a characteristics of theatrical and spectacular culture. In particular, bodified, integration, synthesis, blending, transformation, combining both trends of modern culture form the boundary effects and contributing to the formation of new genres and art forms. It is proved that dramatisation as an aesthetic reflection of real events, their implementation in bright figurative form, artistic interpretation, the director is a special method that provides individual director's performance of the upcoming holiday.

It is determined that the main characteristic features are theatrical components such as plastic, artistic and aesthetic scenery, music, art recitation, artistic and dramatic game. Two major theatrical conditions are established:

1. the expression of the essence of life phenomena festive events in the development of visually dramatic conflict, and communication of participants in reality - in the game, art action that is a synthesis of artistic means of expression;

2. the creation of an artistic image communication life - the transformation of emotions on events in the spectacle of human emotions.

The application of the method as a basis for theatre director's performance of holidays, providing a coherent and effective measure that has cultural value. Directing variability subjected theatrical techniques that promote greater democracy or traditional holidays. The basis for director's performance in the creation of new forms and genres of theatrical events is a means of directing the implementation plan.

An attempt is made in this paper to show nature and characteristics of a theatre director's methodological bases for performance of holidays.

Ukrainian educators may find the information contained in this article useful for developing a new strategy of teaching foreign languages to non-specialist students.

Key words: *holiday, theatricality, cultural space, consciousness of the viewer.*

УДК 316.624

М. Е. Кругляк

«ЕПІДЕМІЯ СТУДЕНТСЬКИХ САМОГУБСТВ» В ПІДРОСІЙСЬКІЙ УКРАЇНІ ПОЧАТКУ ХХ СТ. ЯК НЕБЕЗПЕЧНИЙ СУСПІЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

У статті проаналізовано «епідемію студентських самогубств» початку ХХ ст. в Російській імперії та Україні зокрема. Визначено причини появи цього соціального

феномену, охарактеризовано його прояви. Показано реакцію суспільства до питання попередження самогубств молоді. Окреслено можливі шляхи превентивних заходів з боку влади та громадськості щодо зменшення самогубств в Україні в теперішній час.

Ключові слова: студентство, самогубство, епідемія, революція, «студентська самопомога», Російська імперія.

Самогубство (медичний термін «суїцид» – лат. *suus* – свій, вільний) – свідоме самостійне позбавлення себе життя, спричинене своєю безпосередньою, умисною і бажаною дією [30, с. 326]. За результатами ВООЗ (2014 р.), щороку у світі близько 800 тис. осіб вчиняють самогубство, це є друга за чисельністю причина смерті у віковій групі від 15 до 29 років. Три чверті самогубств припадають на країни з низьким або середнім рівнем доходів. Кожні 40 секунд у світі відбувається самогубство. ВООЗ відзначає, що самогубство є серйозною проблемою охорони здоров'я, яка часто замовчується [4].

Вітчизняні ЗМІ б'ють на сполох: в Україні справжня «епідемія самогубств», адже наша держава посідає перше місце в Європі за кількістю навмисних самоушкоджень: на 100 тис. осіб у нас припадає 22 суїциди (в 2013 р. показник становив 18,5 самогубств, або 9351 померлих, у 2014 р. – 18, або 7772 померлих від суїциду, але без даних по окупованій території [13]). Смерть від суїциду посідає третє місце в Україні після природної смерті і смерті від зовнішніх причин [3; 8], а також передре серед причин смертності від зовнішніх причин смертності і становить 22,2 % всіх нещасних випадів травматизму невиробничого характеру [13].

Воєнні дії, погіршення матеріального становища, відсутність медичної допомоги та належного соціального захисту викликають у людей депресію і штовхають на самогубство. До економічних катаклізмів додаються психічні злами в тих, чії родини безпосередньо відчували на собі, що таке війна, втратили родичів чи перебували на полі бою.

Зауважимо, що в групі ризику потенційних самогубців завжди перебуває молодь, зокрема студентство. Саме тому вельми важливо проаналізувати «епідемію самогубств», що сколихнула Російську імперію на початку ХХ ст., в післяреволюційний (1905–1907 рр.) час, по суті, схожий із тим, що переживає сучасне українське суспільство тепер. Результати дослідження будуть важливі для упередження спроб самогубств з боку молоді та інших вікових груп.

Студентські самогубства початку ХХ ст. не стали окремим об'єктом вивчення вітчизняних науковців, хоча згадки про них є в працях дослідників життя та побуту студентства підросійської України К. Кобченко [15], М. Кругляк [17]. Більше уваги студентському суїцидові приділено в працях зарубіжних науковців, зокрема російських: А. Іванова [11], М. Могильнер [20], І. Паперно [22]. Російські науковці показують явище студентського суїциду як закономірне для постреволюційної інтелігенції, яка перебувала у стані розчарування. Самогубство як соціальний інститут в загальноросійському масштабі як складову міфології радикалізму аналізує англійська дослідниця Сьюзен Морріссі [33].

Метою статті є визначити причини та сутність «епідемії самогубств», що мала місце в Російській імперії та Україні зокрема на початку ХХ ст., показати ставлення держави і громадськості до запобігання суїцидальних дій, сформулювати алгоритм дій влади в сучасних реаліях, аби запобігти появі новій епідемії самогубств серед різних груп населення України.

1910 року, на тлі справжньої епідемії самогубств в Російській імперії, публіцистами було видано збірник статей «Самоубийство» (М., 1910), автори якого –

поважні й авторитетні персони того часу В. Розанов, О. Луначарський, Н. Абрамович, М. Карєєв, Іванов-Разумник, прагнули знайти відповіді на питання, чому людство йде на цей страшний крок [28]. Про самогубства пишуть лікарі (Д. Жбанков) [9; 10] та самі студенти на сторінках власної корпоративної преси [16]. 1910 року в Києві з'являється збірник статей і матеріалів «На допомогу молоді», укладачі якого наводять зазвичай газетні повідомлення про самогубства серед студентства й міркують, як допомогти молоді подолати душевну кризу [21]. Однак й після завершення «епідемії самогубств» громадськість прагнула віднайти відповідь на прокляті запитання. 1912 року в Санкт-Петербурзі під егідою Комісії у боротьбі зі шкільними самогубствами неурядового «Російського товариства охорони народного здоров'я» було проведено анкетування, яке виявило душевний настрій сучасної молоді. Результати дослідження були оприлюднені й проаналізовані в книзі лікаря Є. Радіна «Душевное настроение современной учащейся молодежи» (Спб., 1913) [25].

Чому ж самогубства, які були звичні для російського суспільства, набули характеру епідемії? Чому саме студентство стало найуразливішою соціальною групою, яку охопило самогубство найбільше? Якщо суїцид явище соціальне, то чому про нього вели мову як про заразну хворобу?

Крах надій, пов'язаних із поразкою революції 1905–1907 рр., посилений матеріальними негараздами, негативно вплинув на студентську психіку. Настав час матеріального та духовного голодування молоді, для якої «ідейне, діяльне та яскраве» життя, що уявлялося попереднім поколінням, постало «таким само сірим та тьмяним, таким само безвідрадним, як і все оточуюче» [21, с. III]. Під час революційної ейфорії молодь опинялася перед вибором: брати чи не брати участь у мітингах і демонстраціях. Причому найчастіше страждали від «проблеми вибору» не активні революціонери, а пасивні учасники руху – ті, хто обмежувався співчуттям і формальною підтримкою революційної боротьби. Специфічною категорією неврозів і психозів, викликаних революцією, були т. зв. студентські. Ідеологи руху й пропагандисти, студенти були переконані, що їхнє місце – на революційному мітингу, в робочому гуртку. Після поразки революції потреба в активних агітаторах серед суспільства зникла. І студентське самогубство як суспільний акт покривало велику втрату – якщо не треба більше служити суспільному ідеалу, то гідніше знищити себе, ніж тягти злиденне життя, позбавлене ідеї та зрозумілої перспективи [20, с. 81–86, 188–189].

Викликом навколишній дійсності стали самогубства студентства, що з поодиноких переросли у справжню епідемію (жовтень 1909 – березень 1910 рр.). Першою вдалася до суїциду київська курсистка Муся Огунлук, яка 12 жовтня 1909 р. стрибнула з мосту в Дніпро. Вона залишила передсмертну записку «До російських дівчат», в якій пояснювала свій крок матеріальною скрутою, що перетворила її життя на існування й змусила зневіритися в людях. «Жити довше я не можу: безперервна боротьба відняла в мене сили, енергію, здатність до життя, а головне й найголовніше – це віру в людей; де ті друзі, де товариші, де доброприхильники, які сміються з нами, коли ми веселі, коли нам не потрібне співчуття. Нема друзів, нема добрих товаришів, є товариші по чарці...» [21, с. 1–2].

Хвиля самогубств та замахів на життя перетворилася на улюблену тему для місцевих журналістів і письменників. Самогубці стали головними героями творів М. Горького, З. Гіппіус, І. Буніна, М. Арцибашева. Так, у скандальному романі «Саніні» з чотирьох померлих героїв троє самі пішли з життя, в іншому творі М. Арцибашева «Біля останньої межі» з десяти персонажів майже всі обрали шлях самогубства [32]. Підігривали інтерес до самогубств і тогочасні газети і журнали. Коли епідемія самогубств нібито вже пішла на спад, «Биржевые ведомости» 6 лютого

1912 року повідомляють про існування в Петербурзі таємної Ліги самогубців, членами якої є в тому числі студенти і курсистки. Ліга нібито вже має відділи в Москві і Харкові. 10 лютого 1912 року «Вечернее время» у сенсаційній публікації назвало очільниками ліги письменників Федора Сологуба і Михайла Арцибашева. Звісно, що доказів існування «Ліги самогубців», так само як і свого часу «ліг вільного кохання», слідство не знайшло, проте резонансу тема суїциду додала значного [20, с. 190–196].

У такій важкій напруженій атмосфері, яка ще й підігрівалася ЗМІ та популяризувалася письменниками, студентство опинилося у стані ейфорії: спроби покінчити рахунки з життям перетворилися на акт героїства, а ті, хто позбавив себе його, ставали героями свого часу. Доходило до того, що з'являлися «любители» самогубств. Зокрема, київський студент-медик тричі пробував піти з життя, причому причини його кроків були різними: спочатку – кохання, потім – голод, нарешті – бажання стати героєм дня; інший студент університету Св. Володимира через «романтичні» причини п'ять разів робив замах на власне життя [21, с. 101–102, 223]. Багато хто з самогубців обирав доволі ефектний шлях, аби піти з життя. Найчастіше це було отруєння (особливо дівчата) – ціаністим калієм, карболовою кислотою, сулемою, морфієм, опієм; чоловіки прагнули застрелити чи зарізати себе, нерідко на очах публіки. Відомі також випадки, коли курсистки лягали на рейки в очікуванні на поїзд (явний натяк на Анну Кареніну) [21, с. 102]. На жаль, тільки у такий спосіб молоді все-таки вдалося привернути увагу громадськості до своїх проблем.

Професор Іван Линниченко у «Відкритому листі до студентства та молоді» (1917 р.) відзначав: «В кондуїтному списку будь-якої молоді є рубрика – підвищена чутливість, хворобливе самолюбство. Для незрілої молоді нема більшої образи, як натяк навіть на її незрілість, недосвідченість, недостатність знань, необдуманість учинків, легковажність дій, рішень, необґрунтованість висновків – вона претендує на повне знання, ще не ознайомившись з його азами... Вона живе почуттям, а тому вона оперує не документами, а авторитетами...» [18, с. 3]. Публіцист Н. Я. Абрамович, прагнучи пояснити причини студентських самогубств, в 1910 р. зазначав: «Необхідно рахуватися ще з особливою психічною атмосферою юності, з особливим безумством її, від якого не позбавлений ніхто, з її смутною, але таємно мерехтливою в кожній душі свідомістю якоїсь непорушної величі людського «я»... Молодість часто божевільна в гордому усвідомленні істинно-королівської величі своєї поезії, своєї романтики й не хоче принизити своєї величі в пилу та бруді життєвої мертвеччини» [28, с. 97]. Напевне, це характерне для ментальності студентства «життя почуттям», величчю власного «Я» за умови глибокого розчарування придушенням революції 1905–1907 рр., процесів капіталізації в Росії, майнової диференціації тощо, зробили студентство, як, до речі, й учнівську молодь, найбільш вразливими соціальними групами, що прагнули в самогубстві знайти вихід з кризи.

На початку ХХ ст. науковці прагнули віднайти причини студентських самогубств. Серед них визначали: страх перед життям [21, с. 162]; поширені в суспільстві позитивізм та атеїзм [22, с. 7, 24]; наслідування й «заразливість прикладу» (як доказ, людина залишає передсмертну записку зі стереотипним поясненням самогубства), що стало можливим, в тому числі, й через постійні публікації в пресі про самогубства [28, с. 135]; матеріальні труднощі та проблеми в особистому житті. Укладачі збірника «На допомогу молодежи» (1910 р.) зводили причини студентських самогубств у дві нерозривно пов'язані між собою групи: суспільно-економічні (причини матеріального характеру) та суспільно-психологічні (розчарування в житті, самотність) [21, с. 279–280]. З приводу останнього характерний вислів героя драматичного етюд М. Горюна, самотнього студента: «...Треба лише застрелитись, або повіситись – і враз всі

зацікавляться!.. Тоді ж я зроблюсь інтересним...» [5, с. 10].

Індиферентне ставлення студентства до своїх колег, незнання (чи небажання знати) їхніх труднощів, самотність та відчуженість молоді засвідчує самогубство кийівської курсистки Марії Левандовської в листопаді 1909 року. Дівчина отруїлася ціаністим калієм через матеріальні труднощі. Між тим, її похорон був помпезним: тисячний натовп студентів і курсисток, співи студентського хору, осипаний білими квітами гроб, процесія вулицями Києва... Вартість похорону в рази перевищувала ті кошти, які були необхідні Левандовській для життя. А матеріально допомогти дівчині було нікому, адже про її скруту знали одиниці, бо не існувало в Києві розгалуженої мережі студентських організацій [21, с. 39, 58–61]. Саме тому, аби припинити хвилю самогубств, 1910 року в Києві було створено Товариство швидкої допомоги нужденним студентам вищих навчальних закладів м. Києва, а в Київському політехнічному інституті відкрили Товариство взаємодопомоги [21, с. V]. Поява товариств взаємодопомоги, з одного боку, давала б змогу нужденному студентству заявити вголос про свої матеріальні труднощі й певною мірою слугувала б єднальним містком у час всезагальної суспільної апатії.

Не було сталої думки щодо причин самогубств й у лікарів. Так, під час епідемії самогубств вони стверджували, що майже всі самогубства вчинені нездоровими людьми, які страждали на яскраво виражений психоз або мали важку спадковість, отже, матеріальні та особисті негаразди були поштовхом, а не причиною злодіяння. Звідки ж взявся психоз? Відповідь проста: війни та кровопролиття завжди як наслідок мають зростання нервових захворювань, не лише в учасників подій, а й у всього населення держави. Перша російська революція 1905–1907 рр. стала саме цим кровопролиттям. За умови створення з самогубства «фальшивого ореолу краси й героїзму» воно здатне передаватися як «психічна інфекція» [21, с. 181–184]. Натомість лікар Є. Радін, проаналізувавши дані проведеного серед петербурзьких студентів анкетування, дійшов висновку, що суспільні фактори (2/3 опитаних) значно переважають особисті (1/3 опитаних) [14, с. 128].

Поодинокі студентські самогубства спостерігалися й раніше. Приміром, у Києві 2 самогубства серед студентства зафіксовано нами 1875 року [24; 27]. Однак їх слід розглядати виключно в загальному контексті епідемії самогубств, що мали місце в Російській імперії в ці роки й торкнулися всіх станів суспільства. Студентська складова в них була важлива, проте не визначальна (ряд самогубств спостерігався після запровадження реакційного Університетського Статуту 1884 р.) [19, с. 161]. Так, якщо у 1903–1905 рр. студентські самогубства складали 20 % від загальної чисельності, то 1909 року – близько половини [14, с. 128].

У післяреволюційний період можна вести мову про дві хвилі студентських самогубств: 1907 року та 1909–1910 рр., що співпали із загальною епідемією самогубств 1906–1913 рр. Зокрема, за даними лікаря Д. Жбанкова, в Петербурзі 1904 року в середньому було 35,5 самогубств та замахів на самогубство, в 1905 р., під час революції, – 29,5, натомість після 1906 р. спостерігається тенденція до зростання кількості самогубств і замахів, зокрема, 1908 року щомісячно йшла на смерть самостійно 121 особа, 1909 року – 199 осіб, тобто в 5 разів більше, ніж до революції. За 6 років з 1904 р. по 1909-й, кількість самогубств в Російській імперії зросла в 3–5 разів. 47 % з тих, хто йшов на самогубство, становили молоді люди віком від 17 до 25 років [10, с. 27].

За нашими підрахунками, протягом 1907 р. тільки в Києві було скоєно 11 студентських самогубств та замахів [17, с. 314]; з жовтня 1909 по березень 1910 рр. – 9 самогубств і 18 замахів на життя у Києві та 11 самогубств й 1 замах на життя

студентами та курсистками інших міст. Отже, ведемо мову про 20 самогубств і 19 замахів на життя, здійснених студентами підросійської України. Сумарно серед учнівської та студентської молоді за вказаний період було скоєно 35 самогубств і 29 замахів на життя (64 спроби), що незначною мірою поступається загальній кількості (67) таких само студентських злодіянь за два роки (1904 і 1905 рр.) в Російській імперії [21, с. 278–279].

За даними лікаря Д. Жбанкова, самогубства серед учнів та студентів на початку ХХ ст. мали тенденцію до щорічного збільшення в кількості, що не могло не непокоїти. Так, з червня 1905 до листопада 1908 рр. в усій Російській імперії було скоєно 395 самогубств та замахів на самогубства серед учнів та студентів, з них 178 випадків (або 45 %) – студентські (разом із курсистками). В період з червня 1905 до жовтня 1907 рр., тобто під час революції, по всій Російській імперії серед учнів та студентів було скоєно 147 самогубств і замахів на самогубство, або 5,25 випадки на місяць; в той же час у період післяреволюційний, з жовтня 1907 до листопада 1908 р. – 248 випадків, або 19 на місяць, що перевершує попередній показник в 3,5 рази [9, с. 37].

І все ж студентське самогубство як явище не зникло після 1910 року. Про це свідчить хроніка газети «Киевская мысль» за 1912 рік. У 1911–1912 рр. Російською імперією, й зокрема Києвом, прокотилася нова хвиля самогубств, в якій частка, що припадала на студентів, залишалася вагомою [26]. Це підтверджує й сучасна російська дослідниця Марина Могильнер, яка підрахувала кількість самогубств в навчальних закладах Міністерства народної освіти за 1905–1911 рр. Отже, 1905 року вчинено 27 самогубств та замахів на самогубство, 1906 року – 88, 1907 року – 104, 1908 року – 142, 1909 року – 212, 1910 року – 256, 1911 року – 246 [20, с. 179].

Студентство ставилося до цінності власного життя халатно, діючи часто імпульсивно й не передбачаючи жодних наслідків. Подібна поведінка є характерною для молодого покоління, яке, перебуваючи у стані фізичного розквіту, не замислюється про минушість власного буття й живе сьогоденням. З іншого боку, молодь дивилася на смерть як на завжди існуючу альтернативу, надійний спосіб доведення своєї правоти. Приміром, причиною одного із самогубств стала сімейна драма, коли студент-чоловік, пориваючись піти з дому та зустрівши опір дружини, пригрозив покінчити життя самогубством й за декілька хвилин застрелився [7]. Самогубство виступало найпростішим способом утечі від неприємностей та можливого сорому. Характерний вислів київського студента, який після великого програшу в карти вирішив: або програти ще 600 руб. та покінчити з собою, або відігратися [6]. Можливо, мав рацію А. С. Ізгоев, коли стверджував, що ідеал післяреволюційного російського студентства виражався «у прагненні до смерті, в бажанні і собі, та іншим довести, що я не боюся смерті й готовий постійно її прийняти» [12, с. 116].

Однією з характерних для студентства після 3 червня 1907 р. ознак була його розпорошеність та роз'єднаність як в університеті, так і за його межами. Якщо в юнаків другої половини ХІХ – початку ХХ ст., попри різні політичні переконання, соціальні та національні відмінності, існувала внутрішня єдність, усвідомлення себе частиною цілого – російської інтелігенції, реакція на важливі події життя держави та своєї корпорації «одногосно», то відтепер її місце посів індивідуалізм та байдужість [14, с. 124]. Політична реакція, що запанувала в державі по закінченні Першої російської революції, примусила молодь відійти від участі в політичному житті й перенести свою діяльність на інші сфери, як правило, розважального спрямування, – спорт, літературу, театр.

Байдужість охопила й популярні колись захоплення науковими студіями. Однією з причин цього було широке впровадження предметної системи, за якої молодь

поспішала здати всі заліки, не замислюючись над суттю науки, послуговуючись лише конспектами та короткими курсами. Сучасники відзначали раціоналізацію життя молоді, домінування утилітарних мотивів [1; 2; 23]. Відтепер для студента метою вступу до вузу стало не опанування професією, а отримання диплома. «Швидше закінчити курс і «влаштуватися» в житті. Ось гасло більшості сучасних студентів», – зауважував 1910 р. оглядач газети «Студенческая жизнь» Т. Л. Кривоносов. У своїй замітці автор поділяє сучасну йому молодь на два табори – кар’єристів і «самотніх». Перших є більше. Вони йдуть до вишу лише заради диплома, отримавши який без особливих зусиль непогано працевлаштовуються, забувши, що колись належали до студентського кола і не пожертвувавши жодної копійки зі своїх великих статків до студентської каси. Що ж стосується «самотніх», то ними є нащадки «славних студентів колишніх літ», навколишня суворота дійсність вбила в них віру у життя, задушила їхні найкращі почуття. Це «зайві люди ХХ ст.», в яких «слабне інстинкт до життя й падає воля до життя». Виходом зі свого становища вони вважають самогубство [16].

На думку М. Чеглецова, саме 1910 рік став початком пробудження студентства, коли молодь змогла об’єднатися й проявити одногосність під час трауру за Л. М. Толстим. Студентство налагоджує роботу економічних організацій, т. зв. «студентської самопомоги» (бюро праці, каси взаємодопомоги); розширюється мережа студентської преси; все більше молоді долучається до участі в наукових гуртках [31, стб. 54–55]. Російський історик С. Сватіков назвав студентство 1905–1915 рр. «новим», сучасним. Серед рис його життя він виділяє зростання впливу організацій правого студентства (академісти, чорносотенці) та протистояння його з демократичною більшістю; посилення практицизму і кар’єризму, прагнення до спеціалізації і деталізації сприйнятих знань; зростання інтересу до спорту; пишний розквіт студентської самодіяльності, зокрема преси та економічних організацій молоді (їдалень, кас взаємодопомоги, бюро праці, кооперативів); виникнення ідеї студентського дому і студентського клубу; зростання індивідуалізму та егоїзму на противагу пануючому в попередній період колективізму [29, с. 1, 16–19].

Отож, самогубство «нового студентства» можна розглядати як явище закономірне. Воно виникло як наслідок духовної розпорошеності й розчарування в ідеалах російської революції 1905–1907 рр. Процеси капіталізації та майнової диференціації, зростання чисельності студентства, що автоматично ускладнювало пошук гідного заробітку, стали соціально-економічною причиною студентського суїциду. Соціально-психологічною передумовою стала розпорошеність студентства, що стала можливою, в тому числі, через післяреволюційні репресії, посилення поліцейського нагляду за студентством. 1910 року громадськість Росії стала пити на сполох й вживати превентивних заходів для зменшення суїцидальних настроїв у державі, відкриваються нові товариства і каси студентської самопомоги, проводяться анкети й переписи студентства, в яких питання душевного стану молоді посідали значне місце. У сучасних реаліях, безперечно, лише соціально орієнтована політика влади здатна припинити нову хвилю самогубств, про яку все частіше пишуть у ЗМІ.

Список використаної літератури

1. А. Л. Больные вопросы / А. Л. // Студенческий бюллетень Киевского коммерческого института (ККИ). – 1914. – № 9. – Стб. 1–4 ; А. L. Bolnye voprosy / A. L. // Studencheskiy byulleten Kievskogo kommercheskogo instituta (KKI). – 1914. – № 9. – Stb. 1–4
2. А. Л. Больные вопросы / А. Л. // Студенческий бюллетень ККИ. – 1914. – № 10. – Стб. 2–4 ; А. L. Bolnye voprosy / A. L. // Studencheskiy byulleten KKI. – 1914. – № 10. – Stb. 2–4

3. Вовченко О. Україну накрыла хвиля самогубств [Електронний ресурс] / О. Вовченко. – Режим доступу : <http://znaj.ua/news/regions/44490/ukrayinu-nakrila-hvilya-samogubstv.html> ; Vovchenko O. Ukrainu nakryla khvyliya samohubstv [Elektronnyi resurs] / O. Vovchenko. – Rezhym dostupu : <http://znaj.ua/news/regions/44490/ukrayinu-nakrila-hvilya-samogubstv.html>
4. ВООЗ: кожні 40 секунд у світі відбувається самогубство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/09/140905_who_death_suicides ; VOOZ: kozhni 40 sekund u sviti vidbuvaietsia samohubstvo [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/09/140905_who_death_suicides
5. Горюн М. Самотність / М. Горюн // Рідний край. – 1908. – Ч. 13. – С. 7–11 ; Horiun M. Samotnist / M. Horiun // Ridnyi kraj. – 1908. – Ch. 13. – S. 7–11
6. Дело Вайнлуда // Киевлянин. – 1883. – 17 февр. – С. 2 ; Delo Vaynluda // Kievlyanin. – 1883. – 17 fevr. – S. 2
7. Драма // Киевская мысль. – 1907. – 13 окт. – С. 2 ; Drama // Kievskaya mysl. – 1907. – 13 okt. – S. 2
8. Егорова Д. В Украине резко выросла статистика самоубийств [Электронный ресурс] / Д. Егорова. – Режим доступа: <http://rian.com.ua/analytics/20160129/1004408024.html> ; Yegorova D. V Ukraine rezko vyroslo statistika samoubiystv [Elektronnyy resurs] / D. Yegorova. – Rezhim dostupa: <http://rian.com.ua/analytics/20160129/1004408024.html>
9. Жбанков Д. О самоубийствах в последние годы / Д. Жбанков // Русское богатство. – 1909. – № 4. – С. 27–40 ; Zhbankov D. O samoubiystvakh v poslednie gody / D. Zhbankov // Russkoe bogatstvo. – 1909. – № 4. – S. 27–40
10. Жбанков Д. Современные самоубийства / Д. Жбанков // Современный мир. – 1910. – № 3. – С. 27–63 ; Zhbankov D. Sovremennye samoubiystva / D. Zhbankov // Sovremennyy mir. – 1910. – № 3. – S. 27–63
11. Иванов А. Е. Мир российского студенчества. Конец XIX – начало XX века : очерки / А. Е. Иванов. – Москва : Новый хронограф, 2010. – 360 с. ; Ivanov A. Ye. Mir rossiyskogo studenchestva. Konets XIX – nachalo XX veka : ocherki / A. Ye. Ivanov. – Moskva : Novyy khronograf, 2010. – 360 s.
12. Изгоев А. С. Об интеллигентной молодежи / А. С. Изгоев // Вехи : сб. статей. – Москва, 1909. – С. 97–124 ; Izgoev A. S. Ob intelligentnoy molodezhi / A. S. Izgoev // Vekhi : sb. statey. – Moskva, 1909. – S. 97–124
13. Інформаційно-аналітична довідка стану травматизму невиробничого характеру в Україні за 2014 рік [Електронний ресурс] // Державна служба України з надзвичайних ситуацій. – Режим доступу : http://www.dsns.gov.ua/files/2015/3/12/IF_2014.pdf ; Informatsiino-analitychna dovidka stanu travmatyzmu nevyrobnychoho kharakteru v Ukraini za 2014 rik [Elektronnyi resurs] // Derzhavna sluzhba Ukrainy z nadzvychainykh sytuatsii. – Rezhym dostupu : http://www.dsns.gov.ua/files/2015/3/12/IF_2014.pdf.
14. Клейнборт Л. Современная молодежь. Прежде и теперь / Л. Клейнборт // Современный мир. – 1914. – № 9. – С. 118–141 ; Kleynbort L. Sovremennaya molodezh. Prezhde i teper / L. Kleynbort // Sovremennyy mir. – 1914. – № 9. – S. 118–141
15. Кобченко К. «Жіночий університет Святої Ольги»: історія Київських вищих жіночих курсів / К. Кобченко. – Київ : МП Леся, 2007. – 271 с. ; Kobchenko K. «Zhinochyi universytet Sviatoi Olhy»: istoriia Kyivskykh vyshchykh zhinochykh kursiv / K. Kobchenko. – Kyiv : MP Lesia, 2007. – 271 s.
16. Кривонос Т. Л. «Одинокие» и их «последнее слово» / Т. Л. Кривонос

- // Студенческая жизнь. – 1910. – 18 июля. – С. 2–5 ; Krivonosov T. L. «Odinokie» i ikh «poslednee slovo» / T. L. Krivonosov // Studencheskaya zhizn. – 1910. – 18 iyulya. – S. 2–5
17. Кругляк М. Е. Життя та побут студентства підросійської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / М. Е. Кругляк. – Житомир : Волинь, 2015. – 464 с. ; Kruhliak M. E. Zhyttia ta pobut studentstva pidrosiiskoi Ukrainy druhoi polovyny KhIKh – pochatku KhKh st. / M. E. Kruhliak. – Zhytomyr : Volyn, 2015. – 464 s.
18. Линниченко И. А. Открытое письмо студенчеству и молодежи / И. А. Линниченко. – Одесса : Изд. Акц. Южно-Русского О-ва Печатного Дела, 1917. – 24 с. ; Linnichenko I. A. Otkrytoe pismo studenchestvu i molodezhi / I. A. Linnichenko. – Odessa : Izd. Akts. Yuzhno-Russkogo O-va Pechatnogo Dela, 1917. – 24 s.
19. Майзел И. Е. О самоубийствах среди учащихся / И. Е. Майзел // Вестник воспитания. – 1908. – № 8. – С. 158–167 ; Mayzel I. Ye. O samoubiystvakh sredi uchashchikhsya / I. Ye. Mayzel // Vestnik vospitaniya. – 1908. – № 8. – S. 158–167
20. Могильнер М. Мифология «подпольного человека»: радикальный микрокосм в России начала ХХ века как предмет семиотического анализа / М. Могильнер. – Москва : НЛО, 1999. – 208 с. ; Mogilner M. Mifologiya «podpolnogo cheloveka»: radikalnyu mikrokosm v Rossii nachala KhKh veka kak predmet semioticheskogo analiza / M. Mogilner. – Moskva : NLO, 1999. – 208 s.
21. На помощь молодежи : сборник статей, писем и заметок о студенческой нужде и самоубийствах учащихся. – Киев. : Тип. С. Г. Слюсаревского, 1910. – 284 с. ; Na pomoshch molodezhi : sbornik statey, pisem i zametok o studencheskoy nuzhde i samoubiystvakh uchashchikhsya. – Kiev. : Tip. S. G. Slyusarevskogo, 1910. – 284 s.
22. Паперно И. Самоубийство как культурный институт / И. Паперно. – Москва : НЛО, 1999. – 256 с. ; Paperno I. Samoubiystvo kak kulturnyy institut / I. Paperno. – Moskva : NLO, 1999. – 256 s.
23. Письмо в редакцию // Студенческий бюллетень ККИ. – 1914. – № 10. – Стб. 30–32 ; Pismo v redaktsiyu // Studencheskiy byulleten KKI. – 1914. – № 10. – Stb. 30–32
24. Покушение на самоубийство // Киевлянин. – 1875. – 18 марта. – С. 1–2 ; Pokushenie na samoubiystvo // Kievlyanin. – 1875. – 18 marta. – S. 1–2
25. Радин Е. П. Душевное настроение современной учащейся молодежи / Е. П. Радин. – Санкт-Петербург : Изд. Н. П. Карбасникова, 1913. – 126 с. ; Radin Ye. P. Dushevnoe nastroyenie sovremennoy uchashcheysya molodezhi / Ye. P. Radin. – Sankt-Peterburg : Izd. N. P. Karbasnikova, 1913. – 126 s.
26. Самоубийства в Киеве // Киевская мысль. – 1912. – 11 мая. – С. 3 ; Samoubiystva v Kieve // Kievskaya mysl. – 1912. – 11 maya. – S. 3
27. Самоубийство // Киевлянин. – 1875. – 28 янв. – С. 2 ; Samoubiystvo // Kievlyanin. – 1875. – 28 yanv. – S. 2
28. Самоубийство : сб. ст. – Москва : М. В. Балдин и Ко, 1910. – 152 с. ; Samoubiystvo : sb. st. – Moskva : M. V. Baldin i Ko, 1910. – 152 s.
29. Сватиков С. Русское студенчество прежде и теперь / С. Сватиков. – Б. м. : Б. г. – 19 с. ; Svatikov S. Russkoe studenchestvo prezhde i teper / S. Svatikov. – B. m. : B. g. – 19 s.
30. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики / М. Г. Тофтул. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 416 с. ; Toftul M. H. Suchasnyi slovnyk z etyky / M. H. Toftul. – Zhytomyr : ZhDU im. I. Franka, 2014. – 416 s. ; Toftul M. G. Suchasnyi slovnyk z etyky / M. G. Toftul. – Zhytomyr : ZhDU im. I. Franka, 2014. – 416 s.
31. Чеглецов Н. Старое и новое в студенчестве / Н. Чеглецов // Сибирский студент. – 1916. – № 5. – Стб. 50–60 ; Chegletsov N. Staroe i novoe v studenchestve

/ N. Chegletsov // Sibirskiy student. – 1916. – № 5. – Stb. 50–60

32. Чуковский К. Самоубийцы / К. Чуковский // Речь. – 1912. – № 352 (23 дек. – 5 янв.). – С. 3 ; Chukovskiy K. Samoubiytsy / K. Chukovskiy // Rech. – 1912. – № 352 (23 dek. – 5 yanv.). – S. 3

33. Morrissey S. K. Suicide and the Body Politic in Imperial Russia / S. K. Morrissey. – Cambridge : Cambridge University Press, 2006. – 384 p.

Стаття надійшла до редакції 29.07.2016

M. Krugliak

**«THE EPIDEMIC OF STUDENTS' SUICIDES» IN UKRAINE UNDER THE
RUSSIAN EMPIRE IN THE EARLY 20TH CENTURY AS A DANGEROUS
SOCIAL PHENOMENON**

The article analyzes such a socio-psychological phenomenon of the early 20th century in the Russian Empire, and in Ukraine, in particular, as a students' suicide. The author shows that the causes of the youth suicide can be divided into two groups – the socio-economic (deteriorating of the financial situation of students as a result of its growth, the excess of student labour supply over demand) and psychosocial (students' frustration, its fragmentation, which had become a consequence of the revolution suppression and repressions by the authorities and the police in relation towards student associations). Doctors had suggested to use the term «epidemic». Students' suicides were discussed in the Russian press, suiciders became heroes of works of art, which only increased the number of suicides among young people. The euphoria to become the hero of the day forced many to resort to suicides multiple times.

In 1910, when a wave of suicides was at its peak, the public began to help the student body: new «student self-help» organizations, offices and the units of social assistance to the need of students were created, surveys of mental state of young people were conducted, collections of journalistic articles dedicated to suicides and finding ways to help students were published. A student's suicide as a phenomenon didn't disappear after 1910. For the next two years the Russian Empire was experiencing a new wave of suicides. In 1912, there was a survey conducted under the auspices of the Commission on the fight against school suicides. The results of the investigation were published in the book by I. Radin “The Spiritual Mood of Today's Studying Youth”.

Students had a very negligent attitude towards the value of their lives, acting impulsively and not anticipating any outcomes. They took death as a never-ending alternative, a reliable way of proving their innocence.

The Russian historian Sergei Svatikov called the students of 1905-1915's the «new students». These were already different people, individualists and careerists, typical representatives of the capitalist era. The year of 1910, coinciding with the peak of the epidemic of suicide, was the date of the new association of youth, when the joint survival questions forced to rally together.

The author states that in modern Ukraine there is an increase in the number of suicides on the background of the post-revolutionary situation and the military disasters, the crisis in the economy. Thus, taking into account the past experience, namely the active intervention of the authorities and the public is merely a necessity for preventing the spread of further suicides.

Key words: *students, suicide, epidemic, revolution, «student self-help», the Russian Empire.*

УДК 78.083.2(477)(045)

Т. М. Малаєва

ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНОГО МИСЛЕННЯ ВИКОНАВЦЯ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ ІГОРЯ ШАМО)

У статті проаналізовані шлях становлення та основні риси фортепіанної творчості українського композитора Ігоря Шамо, історія створення «12 прелюдій» для фортепіано, композиторський задум та музична ідея. Відштовхуючись від живописних і поетичних образів, композитор пропонує їх музичне вирішення, тим самим впливає на розвиток образного мислення учнів і слухачів.

Ключові слова: образний зміст, фортепіанна творчість, фактурне рішення.

Актуальність статті полягає в тому, що вивчення творчості Шамо в музичній літературі робиться в перше, до того ж відсутній глибокий музикознавський аналіз «Прелюдій» І. Шамо. Відзначаються якими засобами досягає автор, а потім виконавець розкриття художнього (музичного, в цьому випадку, образу) та яким чином синтез мистецтв сприяє роботі автора і виконавця над розкриттям музичного образу. Метою наукового пошуку є формування музичного мислення виконавця через роботу над художнім образом на прикладі прелюдій Ігоря Шамо.

В наш час, коли ми намагаємося підняти музичну культуру України, зробити її привабливою для культурних діячів не тільки Європи, а й всього світу, особливої актуальності набуває дослідження творчості видатного українського композитора І. Шамо. На прикладі його прелюдій розкриваємо, як автор співпрацює з виконавцем. Ця стаття є першим підходом до системного музикознавчого аналізу «12 Прелюдій» І. Шамо та подальших наукових пошуків цієї проблематики.

Починаючи з першого знайомства з музикою, прослуховування, вивчення, кожен учень намагається розгадати, які таємниці вона несе у собі, де прихована її магнетична властивість, чому вслуховуючись в її звуки, відчуваєш прилив радості або смутку, спокою або сум'яття. І завдання кожного педагога полягає в тому, щоб як найширше розкрити завісу таємниць, які зберігає в собі «її величність музика», що змушує нас хвилюватися і переживати.

Педагог-піаніст Генріх Густавович Нейгауз так говорив про роботу над художнім образом: «Що ж таке «художній образ музичного твору», якщо це не сама музика, жива звукова матерія, музична мова з її закономірностями і складовими частинами, що іменуються мелодією, гармонією, поліфонією і таке інше, з певною формальною будовою, емоційним і поетичним змістом» [1, с. 16]. Навіть проста мелодія, з якої починається будь-яка навчальна література, несе в собі зміст і смислові акценти. Робота над художнім образом починається з перших кроків заняття музикою, з розуміння твору. Адже, щоб розкрити характер, зміст, або образ музичного твору, педагог спирається на свій пережитий досвід і досвід його попередників, на музичну підготовку учня.

Робота з розкриття музичного образу – це безперервна робота над музичним розвитком учня, його інтелектом, артистичністю і виконавчими здібностями, інакше втілення не буде. Чималу роль у розвитку образного розуміння музики грає підбір репертуару.

Так, на прикладі «12 Прелюдій» українського композитора Ігоря Шамо проаналізуємо різноманіття «художніх образів», втілених музичною мовою та

розкриємо особливості творчості композитора, його стиль та музикознавчий аналіз твору з методичними поясненнями.

Ігор Наумович Шамо – один з видатних українських композиторів радянського післявоєнного часу. Широкій аудиторії він більше відомий як композитор – пісенник. Багато хто вважав його пісні народними, що говорить про народне визнання. «Фортепіано для Ігоря Шамо – старий друг, однодумець, рідний звичний інструмент» – підкреслює музикознавець Т. Невінчана [4, с. 36].

Як що переглянути «Картинки російських живописців», «12 Прелюдій» І. Н. Шамо для фортепіано, можна згадати про такі великі твори як «Картинки з виставки» М. П. Мусоргського і «Прелюдії» С. В. Рахманінова. Ми спостерігаємо, що точки зіткнення стилю можна зафіксувати не лише в окремих засобах висловлення, але і в самому творчому задумі. І це не випадково тому, що Ігор Шамо спирався на досвід і творчість великих попередників Мусоргського, Рахманінова. У зв'язку з цим розуміємо, звідки нескінченний потік почуттів, мелодійна легкість і широта, чудова кольорова гармонія, невгамовність, прихована потужність, часом аскетична суворість.

Поетичні образи, втілені сучасними засобами фортепіанної виразності, зближують деякі моменти його творчості з високим рівнем фольклору. При цьому автор навіть не намагається цитувати: він створює свої власні «оригінальні теми в стилі народних мелодій з подальшим їх розвитком», дбайливо зберігаючи в них дух музичного фольклору [4, с. 19]. Так, Л. Н. Ревуцького, неодноразово підкреслював необхідність «дбайливого відношення до народної музичної спадщини». Вплив творчості Ревуцького помічається у багатьох творах Ігоря Шамо, і особливо це стосується його фортепіанної музики, зокрема творів, в основу яких покладено музичний матеріал близький до фольклорного. Можна провести лінію «crescendo» від першого крупного фортепіанного твору Шамо – «Української сюїти» (1948 р.) – до одного з останніх за часом створення – «Гуцульських акварелей» (1972 р.). Якщо в «Українській сюїті» традиції Ревуцького як би затверджуються і закріплюються, то в «Гуцульських акварелях» вони творчо переосмислюються і піднімаються на вищий, сучасний рівень вираження.

Гортаючи ноти його творів, бачиш як наполегливо шукає композитор все нові і нові прийоми збагачення звукової палітри інструменту. А це зовсім не просто, враховуючи величезну кількість фортепіанної літератури в якій, здається, все випробувано і давно відкрито. Завдяки його новаторським знахідкам у використанні педалі, регістрових ефектів, твори І. Шамо набувають більш рельєфних контурів, перед слухачем розкривається образотворча картина з «яскравими барвами». У своїх пошуках композитор орієнтується на широке коло виконавців. Він пише музику оригінальну, захоплюючу, образно-яскраву, але при цьому доступну, зрозумілу, з тією долею простоти, яка досягається за умов високої художньої досконалості і бездоганного знання фортепіанної специфіки.

Напевно, тому він належить до українських фортепіанних композиторів, яких виконують найчастіше. З дитинства, з ранньої юності входить у наше життя його музика разом з «Картинками російських живописців», з «12 Прелюдіями», пізніше з «Тарасовими думами», «Класичною сюїтою», «Гуцульськими акварелями». Характерні для української музики загальні тенденції, знайшли втілення в творчості Ігоря Шамо. Він також тяжіє до програмності, особливо у фортепіанній творчості. Наприклад, фортепіанна сюїта «Тарасові думи», або фортепіанний цикл «Мальчиш – Кибальчиш» пропонують конкретний літературний сюжет. На межі узагальненої і картинної програмності знаходяться «Картинки російських живописців».

В цілому композитором написано сім сюїт і циклів для фортепіано, і лише один з

них – «12 прелюдій» не має конкретної програмної назви. Даний цикл прелюдій був написаний у 1964 році. Основні характерні риси фортепіанного стилю композитора вже були вироблені, тому створення цього циклу можемо віднести до зрілого періоду творчості композитора.

Накопичений досвід дозволяє композиторові відійти від звичних штампів, тим самим розширити образну сферу свого твору, не затискуючи в рамки програмності, що ріднить його з прелюдіями Шопена, Рахманінова, Скрябіна, Шостаковича, Кабалєвського, Дебюссі. Не випадково, вивчаючи «12 Прелюдій» Москаленко В. Г. [8] та Коган Г. М. [10] Шамо перед виконавцем, або іншими словами інтерпретатором музичного твору розкривається безмежне коло фантазії, що надає можливість виразити свою індивідуальність, але і ускладнює завдання, тобто вимагає від виконавця майстерності.

У «12 Прелюдіях» Шамо яскраво виявилися риси стилю композитора: глибокий інтонаційний зв'язок з народними піснями, які часто зустрічаються в його програмних творах, пов'язаних з картинами народно-побутових сцен, народного музичення, рідної природи. Їх образна різноманітність відбилася, перш за все, у фактурному викладі, що дає змогу провести паралелі з прелюдіями композиторів романтиків Шопена, Брамса і прелюдіями імпресіоністів Дебюссі, Равеля.

Ці п'єси мають злагодженість і лаконічність, а розвиток музичного матеріалу підпорядкований, в першу чергу, закономірностям перебування в рамках одного настрою. У зв'язку з цим, композитор використав різні методи розвитку матеріалу з постійною зміною гармонійного «вбрання» теми.

Образна сфера даного циклу прелюдій дуже різноманітна і широка, від інтимної лірики (прелюдія №IV) – до глибоких філософських роздумів (прелюдії №IX, №XII), від споглядання (прелюдія №II) – до святкового народного гуляння (прелюдія №XI). Не дивлячись на відсутність назв прелюдій, композитор все-таки дає нам підказки, і це особливо простежується в темпових вказівках, до яких додані образні характеристики. Наприклад: *andante severo* (строго, серйозно) [6, с. 113], *Moderato rustico* (по селянські) [6, с. 108], *Andante quasi campana* (дзвін) [6, с. 26; 7].

Не можна не відзначити незвичайне фактурне багатство циклу, що робить сюїту піаністично яскравою [9].

Таким чином, у «12 Прелюдіях» І. Шамо вперше, в своїй творчості, співпрацює з виконавцем над художнім образом; дає йому змогу бути співавтором твору. «12 Прелюдії» І. Шамо – це не тільки музичний цикл, а філософські, життєві споглядання автора. Композитор від першої до останньої прелюдії вчить цьому філософському осмисленню життя, і вміє виразити це в музиці виконавцю. Отже, останній співпрацює з композитором і стає інтерпретатором музичного твору.

Виходячи з цього автор бачить перспективу подальших розвідок у даному напрямку, необхідність продовження наукових пошуків творчості видатного українського композитора І. Н. Шамо.

Список використаної літератури

1. Нейгауз Г. Г. Об искусстве фортепианной игры. – М.: Музыка 1987 С. 16–17.; Neihauz H. H. Ob uskusstve fortepyannoi igrы. – М.: Muzyka 1987 S. 16–17.
2. Благоей Д. Д., Гондельвейзе Е.И. В классе А. Б. Гольденвейзера. – М.: Музыка 1986. – С. 54–68.; Blahoi D. D., Hondelveize E.Y. V klasse A. B. Holdeneveizera. – М.: Muzyka 1986. – S. 54–68.
3. Кулова Е. К. Л. Н Оборин – педагог. – М.: Музыка 1989. – С.54–65.; Kulova E. K. L. N Oboryn – pedahoh. – М.: Muzyka 1989. – S.54–65.
4. Невінчана Т. Ігор Шамо. – К.: Музична Україна 1982. – С.77–94.; Nevinchana T.

Ihor Shamo. – К.: Muzychna Ukraina 1982. – S.77–94.

5. Келдиш Г. В. Энциклопедический музыкальный словарь – М.: Государственно научное издательство большая советская энциклопедия 1959. – С 119–120.; Keldysh H. V. Entsiklopedycheskyi muzychnyi slovar – M.: Hosudarstvenno nauchnoe yzdatelstvo bolshaia sovetskaia entsyklopedyia 1959. – S 119–120.

6. Крунтяева Т., Молокова Н., Ступель А. // Словарь иностранных музыкальных терминов. – Л.: Музыка 1985. – С.45–50.; Kruntiaeva T., Molokova N., Stupel A. // Slovar ynostrannykh muzykalnykh terminov. – L.: Muzyka 1985. – С.45–50.

7. Маргерит Лонг За роялем с Дебюсси. – М.: Советский композитор 1985. – С. 35–60.; Marheryt Lonh Za roialem s Debussy. – M.: Sovetskyi kompozytor 1985. – S. 35–60.

8. Москаленко В. Г. Творчий аспект музичної інтерпретації. // До проблеми аналізу. Дослідження. – К., 1994. – 25 с.; Moskalenko V.H. Tvorchyi aspekt muzychnoi interpretatsii. // Do problemy analizu. Doslidzhennia. – K., 1994. – 25 s.

9. Коган Г. М. Работа пианиста. – М.: Госмузиздат 1963. – 198 с.; Kohan H. M. Rabota pyanysta. – M.: Hosmuzyzdat 1963. – 198 s.

10. Коган Г. М. У врат мастерства. – М.: Советский композитор. 1961. – 115 с.; Kohan H. M. U vrat masterstva. – M.: Sovetskyi kompozytor. 1961. – 115 s.

11. Вахраньов Ю. Національні особливості фортепіанної творчості Ігоря Шамо. – К.: Дніпро. 2006. – С.45–65.; Vakhranov Yu. Natsionalni osoblyvosti fortepianoi tvorchosti Ihoria Shamo. – K.: Dnipro. 2006. – S.45–65.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2016

T. Malaieva

FORMATION OF MUSIC ARTIST THINKING (THE WORKS OF IGOR SHAMO)

The article analyzes the main aspects of musical impression of pianist and listener on the example of 12 Preludes for Piano of the Ukrainian composer Ihor Shamo. Igor N. Shamo – one of the prominent Ukrainian Soviet composers of the postwar period. From his childhood to the period of becoming a composer Igor was not greater than the IS Bach. Many writings stress I.N. Shamo's complex polyphonic way of thinking. Based on the experience and creativity of his great fellows (Mussorgsky, Rachmaninoff) the music of I. Shamo can be heard as the irrepressible flow of feelings, melodic ease and breadth, richly colourful harmony neuemnost, latent power and, sometimes, ascetic rigor. You can see that common ground can be fixed not only in individual ways of expression, but also in the creative plan, remember the "Pictures of Russian painters", "Prelude". The composer looked for new ways to enrich the sound palette of the instrument. The piano cycle of 12 preludes was established in the mature period of creativity of the composer. Lessons learned from this period allow the composer to depart from the usual cliches, thus, to expand his sphere of figurative works, not restricting it within the software that links him with the preludes of Chopin, Rachmaninoff, Scriabin, Shostakovich, Kabalevsky, Debussy. Shamo, the performer and the listener, opens unlimited flight of fancy, thus giving the opportunity to express their individuality, but at the same time he complicates the task. The "Prelude" of Shamo clearly manifested features of the composer's style: deep intonation connection with folk songs, which were often found in the writings of its program related to folk paintings of domestic scenes, folk music-making and native wildlife. Their imaginative variety is reflected primarily in the invoice presentation that establishes parallels with romantic preludes and preludes of Impressionists. These plays have harmony and brevity, and the development is subject, in the first place, the laws of the host within the same state. In this regard, the composer prefers to use material through a method

of constant change in the harmonic “dress” theme.

The image of the sphere Preludes cycle is very diverse and wide, from intimate lyrics (IVpr) - to the deep philosophical thought (IX, XII, etc.), from the contemplative state (II of, Vred) - up to the festive folk festival (XI etc.). And, despite the absence of the names of the preludes, the composer still gives us a clue, and this is particularly evident in the tempo indications, which are added to the figurative characteristics. For example: Andante severo (strictly, seriously) Moderato rustico (rustic), Andante, quasi campana (bell). It should be noted the extraordinary wealth textured loop, making the bright piano suite. The questions of continuity and innovation of I. Shamo’s piano works were described in the article. We analyzed the associative relationship of visual and acoustic perception. The characteristic features of his melodies soaked with originality and beauty of folk music. At the same time the composer created his own new melodic turns in the style of folk music. Revealing new possibilities of the Piano: register ratio, pedal techniques. There is a possibility of using new means of expression tool to uncover imaginative music content. Music of Igor Shamo is aimed at a wide range of performers and listeners. Igor Shamo is one of the famous Ukrainian piano composers.

Key words: figurative content, piano work, textured decision.

УДК 658.8:378.1(477)(045)

S. Oriekhova

CORPORATE CULTURE AS A DETERMINING FACTOR OF COMMUNICATION POLICY OF UKRAINE’S UNIVERSITIES

The article deals with the concept of corporate culture as an integral element of higher education management system. It is determined that the competitiveness of educational services category is multidimensional and its level is determined by the combined action of a number of parameters, which are specific capabilities and performance of which determines the degree of preference institution to its competitors.

The corporate culture of higher education institutions represents a set of values, expectations, rules, symbols, traditions and other eternal values that underline all inner-universities relations, including those among students and teachers. It is within the walls of the university where relationship to scientific knowledge, desire to do science, learn to think and exchange ideas with others, and most importantly - learn how to develop intellectual skills as the ability to not only learn the knowledge produced by predecessors, but also to think independently and creatively must be formed.

Education and training of competent professionals, social cohesion are the basis for the inner sphere of higher education institutions. The main goal of the staff is to ensure that everybody will feel - they belong to a unified educational institution, unique in the world, and the teachers are missionaries of these ideas and values. To achieve this it is necessary to develop a special corporate code – a brand-book. Where, in this book, should be written system-cultural elements: the mission of the institution (which is understood as a vital purpose facility, which reveals the meaning of its existence); the choice of strategies; management style; the figure of a leader; common values and traditions; own ideology (adequate specific needs of universities); specially cultivated values that create the effect of consolidating; setting corporate employees, who provide communication unity; in general it is something that is functioning like a mechanism that defines the organizational framework of corporate culture.

Thus, the corporate culture is an effective tool for staff's management strategy that will increase the productivity and quality of work. Building and maintaining a culture will enhance staff's efficiency and enhance competitiveness of universities in terms of environment. To manage it should always be the focus of managers, subject to the achievement of maximum results based on the approach of the administration and the interests of workers. Corporate culture directs all units to achieve common goals, resulting in increased competitiveness and universities of the state and the integration of Ukrainian higher education institutions in the European and world's educational space. As a result of this purposeful improvement the corporate culture of domestic universities of Ukraine will increase. This will be an important contribution to the national higher school in the promising future of society and it will contribute to the recognition of the state of Ukraine as an equal member of the European Union.

Key words: *higher education, higher education institution, university, communication policy, competitiveness, corporate culture, educational services.*

The formation and implementation of corporate culture are the common international research, national scientists and practitioners managing both large corporations and companies slightly less in scale and different spheres activity. Practices debate with theorists, but all they see a strong corporate culture as a strategic management tool.

Corporate culture is part of the administration and management of the company, which allows units to focus the company and some of individuals on common goals, mobilize the initiative of employees and facilitate productive communication between them [16, p. 15]. Create your own culture for your company so that all employees maintain its line - is a strategic task management.

Corporate culture actively was considered in the 80's. XX century. and today is the actual object of study. A significant contribution to understanding this phenomenon American scientist E. Shane has made [25]. By considering the problems of management and leadership in terms of updating the organizational culture. Equally significant for the study of organizational culture is the work of K. Cameron and Robert Quinn, who is devoted to the study of corporate culture, its formation and transformation [9].

Corporate culture as a line of research has links with related sciences cycle information such as management, sociology, cultural studies and psychology. Trust, reputation, image and excellent structural condition of freedom and responsibility, knowledge, skills and abilities, information, entrepreneurial spirit, social institutions, organizational culture, ideology and philosophy of the company, management and interpersonal relationships, ethical aspects of interpersonal interactions, socio-psychological climate - generally all that are called human factor refers to the complex factors of social sciences.

Formation of corporate culture is the subject of research of many scholars, both domestic and foreign, including: L. Zabrodska [7] H. Ansoff [1] K. Bowman [2], John. Grayson and K. O'Dell [3], I. Gurkovo [5], B. Karlof [10] E. Капытонов [12] V. Spivak, [20-21], R. Gilyarovsky, B. Minkina [22] M. Zgurovsky [8] and others.

The researcher internally of Corporate Communications B. Kverk recognizes that every organization acting as a complex of mechanism, the basis of life which is potential corporate culture: that's the reason for what people have become members of the organization, how are the relations between them; resistant norms and principles of the organization of life and they share that relates to values and norms. This not only differentiates one company from another, but essentially determines the success of the operation and survival in the market in the long term [11, p. 7].

I. Kuznetsov is an expert on information activity determines the corporate culture as a system of material and spiritual values, displays, interacting inherent in this corporation that reflect her personality and perceptions of themselves and others in the social and material environment, as reflected in behavior, interactions, perceptions of themselves and the environment [13, p. 9].

The most common corporate culture as a phenomenon associated with companies aimed primarily at addressing business processes, but it is inherent in the field of educational services, including higher education institutions, which activities are focused primarily on the discovery and development of intellectual and creative potential. The role of the corporate culture of higher education as a determinant of Education Universities communications policy is the purpose of the article.

The University as a prophetic institution is a complex in the management of the institution, which includes a learning process, scientific research, organization and implementation of innovative projects in education, as well as advertising and marketing activities. Higher education institution has an extensive branch structure, with constantly changing state students, and sometimes employees. Constantly interacting with students, colleagues, students, businesses, governments, the media, other universities university exchanges information with the external environment, in terms of public information and educational space, thereby ensuring the generation of new ideas, knowledge and technology. Development and use of new educational technologies and approaches are an integral part of his life [15, p. 18].

In the current market conditions, the development of higher education depends on a clearly formulated its communication policy. In this regard, important is the development of system management of internal and external processes.

In marketing theory there are a variety of interpretations of the term «communication policy». The most commonly cited definition: communication policy - a collection of rules of conduct communication and communicative interaction between brands, products and companies to the market that defines a set of marketing tools used to achieve certain communicative goal. Within the theme of the article it is necessary to relate the concept of «communication policy» in respect of higher education.

Based on the theoretical foundations of communicative company policy laid prominent scientists school information workers R. Gilyarovskiy and V. Minkina [22], can form components of university communication policy "good" information, educational services and products; «Consumers» are applicants, students and other users of services institution; «Market sector» is information market; «Personnel» is teachers and staff of the institution; «Business partners» are of the media and advertising; «Methods of sales promotion» - conferences, exhibitions, briefings, open days, Public relations.

Thus, the communication policy of higher education is – rules, strategy and comprehensive plan for the implementation of effective interaction with partners, organizing and holding mass advertising activities, methods of stimulation and promotion of educational products/services public relations.

Universities communication policy defines the mission of the institution with respect to the communication space, defines marketing communication tactics that are used to achieve certain communicative goal. In turn, the purpose of communication policy will be in the need for effective interaction communication facility (ICF) of the subject's communicative space.

Acting as an effective means of expanding the sphere of influence and adapt to the university environment changes, communicative policy provides:

– information openness of activities that positively affect its reputation and demonstrates respect for consumers, business partners, its own staff;

- promoting their services/products;
- presentation of the impact on the socio-economic conditions of the city, region, country;
- establishing links business cooperation;
- employees actively participate in the life of the professional community;
- exchange of knowledge and experience
- joint efforts to defend common interests and develop standards of corporate behavior [22, p. 372].

Communicative company policy is based on two components: norms, values, corporate culture and perspective development plan, so it could be argued that the success of the university depends on the vitality of the corporate culture and the «vision» of management and staff tomorrow.

Researcher of management and corporate culture V. Spivak outlined the functions of culture at corporations and at a closer examination of this theory, can be define its functions in respect of the university:

- playing the best elements of accumulated cultural production of new values and their savings;
- estimated and regulatory function (based on comparison of the actual behavior of institutions with existing norms of behavior and cultural ideals can speak about positive and negative effects, progressive and conservative);
- regulatory and regulatory functions that use corporate culture as an indicator and regulator employee behavior;
- cognitive function (cognition and learning corporate culture, carried out at the stage adaptation of the employee contributes to its inclusion in collective activity determines its success);
- creating content function (impact on the attitudes of the employee, the transformation of corporate values as personal values);
- communication function (through values accepted in corporation standards of conduct and other elements of culture provided by employees and their mutual interactions);
- function of public memory, storage and accumulation of experience institution;
- reactive function (restore spiritual strength of the process of perception elements of cultural institutions is possible only in case of high moral potential corporate culture) [20, p. 28].

However, the phenomenon that corporate culture is relatively new, the need for university study corporate culture caused by the fact that at the moment at the state level, changes in the education system. This directly affects the activities of higher education institutions and causes problems increase competitiveness, preserve and broadcast cultural values and traditions, the need to meet the challenges for the development of science and education and many others. It means the dynamic nature of the Law of Ukraine «On Higher Education» [17], the draft prepared by a working group under the Ministry of Education and Science of Ukraine «Strategy of formation of higher education in Ukraine 2020» [23]. In addition, one of the areas of the Bologna process is the formation of common approaches to ensure and assess the quality of higher education. Thus attention is paid to various quality components: educational and professional programs, content and technology education, educational software and many more important element of quality – a corporate culture. And in fact the development of a corporate culture based on a philosophy of quality, can be a critical factor in shaping the competitiveness of higher education.

The aim of competitiveness of higher education is the ability to train specialists who can withstand competition on a particular external or internal labor market; opportunities to

develop competitive innovation in their field, as well as to effective reproductive policy in all areas of activity.

The competitiveness is a category of educational services and its multidimensional level at any given time is determined by the combined action of a number of parameters, which are specific capabilities and performance. Moreover, the competitiveness of educational services institutions is the main indicator of the effectiveness of its operation. Factors of competitiveness of educational services and institutions are closely linked, but have significant differences. These factors include: the level of training in the specialty; cost of educational services; prestige (fame) specialty; advertising specialties; the demand for professionals in the labor market, etc. [4, p. 60].

Common factors of competitiveness of universities can be divided into external and internal. External factors are characterized by: public policy; scientific, natural, legal factors; strategy, competition in the educational market; the activities of civil society organizations; infrastructure market; labor market conditions; the presence of potential customers; demand for graduates in the labor market. The internal factors include: management of the institution, quality of personnel, business activities, strategy development, stable and well-adjusted logistic base, knowledge base, financial policies, government funding mechanisms motivate staff and students, the availability of corporate culture, management system competitiveness Universities [5, p. 161].

The corporate culture of higher education plays a special role in society and the economy. It provides more efficient operation of the institution, can solve these problems and issues on which directly proportional to the popularity of high school. The following benefits of corporate culture, due to the institution enhanced competitiveness, are defined by O. Meshkov:

- the opportunity to receive revenue through management coordination purposes functioning institution and its business units, through the development of new methods of planning and work with the staff;
- effective use of human resources (including the formation of personal and professional potential of students);
- improve management;
- improve the quality of work;
- responsible attitude of employees to their tasks (feelings of being part of a team);
- increase of the motivation [14, p. 36].

Corporate Culture University has its own distinctive features, which are caused by the specifics of its work:

- polyfunctionality, or the ability to generate and provide modern knowledge transfer;
- strong focus on research;
- availability of training specialists with advanced degrees;
- focus on the current trends of science, high technology and innovation sector in the economy, science and technology;
- wide range of professions and specializations, including natural sciences, social sciences and humanities knowledge;
- high professional level of teachers, the possibility to invite leading experts from different countries for temporary work;
- a high degree of information openness and integration into the international system of science and education;
- sensitivity to global experience and flexibility to new areas of research and teaching methodology;
- competitive and selective approach in the recruitment of students;

- forming around the university a special intellectual environment;
- the availability of corporate ethics;
- desire for leadership in the region, country and world scientific and educational community as a whole [24].

Among the numerous of factors that influence the corporate culture of the university, are of particular importance: the structure of management, communication, motivation. Provide description of these three factors.

To ensure the effective operation of institutions and quality education should form a management structure that extends the scope of participation in management and provide collegial decision-making. This structure is achieved by the three levels of government higher education institution:

1. the level of strategic management, which provides rector, performing strategic, analytical and prognostic, design, coordination functions and features of personnel, regulatory - legal, financial, financial support and incentives aimed at getting the effect of a higher education institution;

2. tactical level of control that by the Deputy Rector (vice-chancellors), acting as current planning, monitoring, translation of innovative experiences, educational, logistical, social, educational, information, organization of the experiment, accounting and reporting;

3. level operational management by teaching staff. The subjects of this level of government implement the functions of the current planning of the educational process, implementation of measures to ensure quality, current and complete quality monitoring, experimental testing of innovative educational programs and technology, accounting and reporting.

Thus, corporate culture, no doubt, is a system of relations between people working in this institution. O. Vihansky said: «perfect, when people feel and it's not totally dependent, not anarchic free, but integrated into the life of the principles of partnership, mutual trust; subordinate jointly developed solution, collectively agreed and planned actions» [6, p. 190].

The effectiveness of communication means that the transmission of information adequately perceived by the recipient and used in its operations. For this purpose, the information sector of higher education creates a single information and communication space. To achieve this necessary to take advantage a whole elements of marketing communications such as image, advertising and PR.

Advertising has become the communication, it is closely penetrated all spheres of public life, the sphere of education is no exception. Advertising as a separate message carries a definite meaning. The main objects of advertising universities are: the name (logo) trademark and any visible statement (slogan). But advertising is not cheap enough element of marketing communications, so many schools use advertising not only for its direct purpose, but as a tool for creating an image.

Educational advertising can compete only forming favorable public opinion – «public relations». PR – is much more voluminous and complex phenomenon. The goal of public relations is managing the flow of information between the institution and the public. The result of this successful administration will change the perception of university society. That idea of the educational establishment or improve radically transformed. Thinking and transformed consumer behavior in relation to the establishment, and this manifested and socio-psychological aspect consideration the importance of application of PR activities in universities [19, p. 260].

The establishment of an effective image of the university – is an effective isolation facility among others. Each institution seeks to position itself in society as better. Name of the

institution is widespread among the public, know and think about it. Creation of an effective positive image of the university to change some aspects of its operation:

- image will open a new community knowledge about the institution that will boost positive attitude to it;
- thanks to openness the wrong ideas and rumors that could damage the reputation of the institution;
- institution positioned so as to move in step with time;
- various departments and divisions of the united under a single image, thereby increasing the level of corporate culture institution;
- the image will be one of the main tools for achieving strategic goals of the institution;
- increase the competitiveness of the organization;
- there will be new consumers of educational services and partners;
- easier access to various university resources (financial, information, etc.) while easier access to community resources of higher education institutions [18, p. 180].

In addition, one of the areas of creating a single information space, information overcoming fragmentation of audience groups and departments of higher education for the fullest possible information needs of students, faculty and staff is a corporate media (website universities and departments, periodical issue). Involvement of a significant number of its faculty, staff and students; identify the most pressing problems of the university; create effective communication tools that ensure feedback and one of the elements of corporate culture. The only information system creates corporate values, has spread necessary information and provides feedback between groups for classroom administration.

Thus, effective PR, advertising and positive image of the university is the effective methods of functioning in a competitive environment in the educational market. High competition requires management institutions use special means of positioning.

To ensure motivation of teachers, in our view, should be the introduction of different motivators, socio-psychological, organizational, educational, material and others. It is necessary to identify specific actions that should be undertaken in this direction: the formulation of objectives achieve their objectives; documentary securing rights and obligations of employees; forming the system of incentives, rewards, evaluation by a high level of quality of the educational process; Established professional higher education institution; synthesis and replication of best teaching experience in education.

Thus, the corporate culture of higher education represents a set of values, expectations, rules, symbols, traditions and other eternal values that underlie all inside university relations, including between students and teachers. It is within the walls of the university must form a relationship to scientific knowledge, the desire to do science, learn to think and exchange ideas with others, and most importantly – learn how to develop intellectual skills as the ability to not only learn the knowledge produced predecessors, but also to think independently and creatively.

Education and training of competent professional, social cohesion base inner sphere of higher education. The main goal of personnel to ensure that all feel their belonging to a single educational institution unique in the world and were preachers of his ideas and values. To achieve this it is necessary to develop a special corporate code – brand-book. Where are prescribed system-cultural elements: the mission of the institution (understood as a vital purpose facility, which reveals the meaning of his existence); choice of strategies; management style; figure of a leader; common values and traditions; own ideology (adequate specific needs of universities); specially cultivated values that create the effect of consolidating; setting corporate employees, which provides communication unity; in general

is something that is functioning mechanism that defines the organizational framework of corporate culture.

Thus, the corporate culture is an effective tool for staff management strategy that will increase the productivity and quality of work. Building and maintaining a culture will enhance staff efficiency and enhance competitiveness of higher education in terms of environment. Its management should always be the focus of managers, subject to the achievement of maximum results based on the approach of the administration and the interests of workers. Corporate culture directs all units to achieve common goals, resulting in increased competitiveness and higher educational institutions of the state and the integration of Ukrainian higher education in the European and world educational space. As a result of purposeful forward to improve corporate culture domestic educational institutions of higher education in Ukraine will increase. This will be an important contribution to the national high school in the promising future of society and contribute to the recognition of the state of Ukraine equal members of the European Union.

References

1. Ансофф Н. Новая корпоративная стратегия. / Н. Ансофф. – Санкт-Петербург : Питер, 1999. – 416 с. ; Ansoff N. Novaya korporativnaya strategiya. / N. Ansoff. – Sankt-Peterburg : Piter, 1999. – 416 s.
2. Боумэн К. Основы стратегического менеджмента / К. Боумэн. – Москва : Банки и биржи, 1997. – 175 с. ; Boumen K. Osnovy strategicheskogo menedzhmenta / K. Boumen. – Moskva : Banki i birzhi, 1997. – 175 s.
3. Грейсон Дж. Американский менеджмент на пороге XXI века : пер. с англ. / Дж. Грейсон, К. О’Делл. – Москва : Экономика, 2001. – 319 с. ; Greyson Dzh. Amerikanskiy menedzhment na poroge XXI veka : per. s angl. / Dzh. Greyson, K. O’Dell. – Moskva : Ekonomika, 2001. – 319 s.
4. Гулей И. А. Организационная культура в университетской среде: концептуальный подход / И. А. Гулей // Социология образования. – 2012. – № 11. – С. 58–64 ; Guley I. A. Organizatsionnaya kultura v universitetskoй srede: kontseptualnyy podkhod / I. A. Guley // Sotsiologiya obrazovaniya. – 2012. – № 11. – S. 58–64
5. Гурков И. Б. Стратегический менеджмент организации / И. Б. Гурков. – Москва : Бизнес-школа «Интел-Синтез», 2001. – 208 с. ; Gurkov I. B. Strategicheskiy menedzhment organizatsii / I. B. Gurkov. – Moskva : Biznes-shkola «Intel-Sintez», 2001. – 208 s.
6. Виханский О. С. Стратегическое управление : учеб. / О. С. Виханский. – Москва : Гардарика, 2006. – 293 с. ; Vikhanskiy O. S. Strategicheskoe upravlenie : ucheb. / O. S. Vikhanskiy. – Moskva : Gardarika, 2006. – 293 s.
7. Забродська Л. Д. Стратегічне управління: реалізація стратегії / Л. Д. Забродська. – Харків : Консум, 2004. – 208 с. ; Zabrodska L. D. Stratehichne upravlinnia: realizatsiia stratehii / L. D. Zabrodska. – Kharkiv : Konsum, 2004. – 208 s.
8. Згуровський М. Вища освіта на зламі суспільного розвитку / М. Згуровський // Українознавство. – 2013. – №1. – С. 160–162 ; Zghurovskiy M. Vyshcha osvita na zlami suspilnoho rozvytku / M. Zghurovskiy // Ukrainoznavstvo. – 2013. – №1. – S. 160–162
9. Камерон К. С. Диагностика и изменение организационной культуры / К. С. Камерон, Р. Э. Куинн; пер. с англ. под ред И. В. Андреевой. – Санкт-Петербург : Питер, 2001. – 320 с. ; Kameron K. S. Diagnostika i izmenenie organizatsionnoy kultury / K. S. Kameron, R. E. Kuinn; per. s angl. pod red I. V. Andreevoy. – Sankt-Peterburg : Piter, 2001. – 320 s.
10. Карлоф Б. Деловая стратегия : пер. с англ / Б. Карлоф. – Москва : Экономика, 2001. – 239 с. ; Karlof B. Delovaya strategiya : per. s angl / B. Karlof. – Moskva :

Ekonomika, 2001. – 239 s.

11. Кверк Б. Создавая связи. Внутрикorporативные коммуникации в бизнес-стратегии / Б. Кверк; пер. с англ. М. П. Булавиной, С. Г. Жильцова; под общ. ред. А. Л. Разумовской – Москва : Вершина, 2006. – 416 с. ; Kverk B. Sozdavaya svyazi. Vnutrikorporativnye kommunikatsii v biznes-strategii / B. Kverk; per. s angl. M. P. Bulavinoi, S. G. Zhiltsova; pod obshch. red. A. L. Razumovskoy – Moskva : Vershina, 2006. – 416 s.

12. Капитонов Э. А. Корпоративная культура: теория и практика / Э. А. Капитонов, Г. П. Зинченко, А. Э. Капитонов. – Москва : Альфа-Пресс, 2005. – 352 с. ; Kapitonov E. A. Korporativnaya kultura: teoriya i praktika / E. A. Kapitonov, G. P. Zinchenko, A. E. Kapitonov. – Moskva : Alfa-Press, 2005. – 352 s

13. Кузнецов И. Корпоративная культура : учеб. пособ./ И. Н. Кузнецов. – Москва : Книжный дом, 2006. – 304 с. ; Kuznetsov I. Korporativnaya kultura : ucheb. posob./ I. N. Kuznetsov. – Moskva : Knizhny dom, 2006. – 304 s.

14. Мешков А. А. Создание «совместной» ценности услуги в области бизнес образования на основе маркетинга партнерских отношений / А. А. Мешков , С. В. Жильцова // Маркетинг в России и за рубежом. – 2004. – №5. – С. 34–40 ; Meshkov A. A. Sozdanie «sovmestnoy» tsennosti uslugi v oblasti biznes obrazovaniya na osnove marketinga partnerskikh otnosheniy / A. A. Meshkov , S. V. Zhiltsova // Marketing v Rossii i za rubezhom. – 2004. – №5. – S. 34–40

15. Инновации в управлении вузом: новые решения для корпоративной информационной систем / В. В. Миклушевский, А. С. Прокошкин, И. О. Красильников, В. Е. Туманов // Университетское управление: практика и анализ. – 2006. – № 6. – С. 16–24 ; Innovatsii v upravlenii vuzom: novye resheniya dlya korporativnoy informatsionnoy sistem / V. V. Miklushevskiy, A. S. Prokoshkin, I. O. Krasilnikov, V. Ye. Tumanov // Universitetskoe upravlenie: praktika i analiz. – 2006. – № 6. – S. 16–24

16. Небава М. І. Менеджмент організацій і адміністрування : навч. посіб. / М. І. Небава, О. Г. Ратушняк. – Вінниця : ВНТУ, 2012. – Ч. 2. - 108 с. ; Nebava M. I. Menedzhment orhanizatsii i administruvannia : navch. posib. / M. I. Nebava, O. H. Ratushniak. – Vinnytsia : VNTU, 2012. – Ch. 2. - 108 s.

17. Про вищу освіту : Закон України від 01 липня 2014 року № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – №37–38. – ст. 2004 ; Pro vyshchu osvitu : Zakon Ukrainy vid 01 lypnia 2014 roku № 1556-VII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2014. – №37–38. – st. 2004

18. Скрынникова И. А. Маркетинг в сфере услуг : учеб. пособ. / И. А. Скрынникова. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 2012. – 203 с. ; Skrynnikova I. A. Marketing v sfere uslug : ucheb. posob. / I. A. Skrynnikova. – Moskva : Izd-vo Mosk. un-ta, 2012. – 203 s.

19. Смирнова И. А. Корпоративная культура как акмеологический феномен / И. А. Смирнова // Мир психологии – 2010. – № 4. – С. 252–265 ; Smirnova I. A. Korporativnaya kultura kak akmeologicheskii fenomen / I. A. Smirnova // Mir psikhologii – 2010. – № 4. – S. 252–265

20. Спивак В. А. Корпоративная культура: Теория и практика менеджмента / В. А. Спивак. – Санкт-Петербург : Питер, 2001. – 345 с. ; Spivak V. A. Korporativnaya kultura: Teoriya i praktika menedzhmenta / V. A. Spivak. – Sankt-Peterburg : Piter, 2001. – 345 s.

21. Спивак В. А. Организационное поведение и управление персоналом : учеб. пособ. / В. А. Спивак. – Санкт-Петербург : Питер, 2000. – 412 с. ; Spivak V. A. Organizatsionnoe povedenie i upravlenie personalom : ucheb. posob. / V. A. Spivak. – Sankt-

Peterburg : Piter, 2000. – 412 s.

22. Справочник информационного работника / Р.С. Гиляровский, В.А. Минкина и др. ; под. ред. Р. С. Гиляровского. – Санкт-Петербург : Профессия, 2005. – 552 с. ; Spravochnik informatsionnogo rabotnika / R.S. Gilyarovskiy, V.A. Minkina i dr. ; pod. red. R. S. Gilyarovskogo. – Sankt-Peterburg : Professiya, 2005. – 552 s.

23. Стратегія формування вищої освіти в Україні до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1415795124/> ; Stratehiia formuvannia vyshchoi osvity v Ukraini do 2020 roku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1415795124/>

24. Тюнников Ю. Корпоративная культура как фактор конкурентоспособности вуза / Ю. Тюнников, М. Мазниченко // Высшее образование в России. – 2005. – № 10. – С. 69–77 ; Tyunnikov Yu. Korporativnaya kultura kak faktor konkurentosposobnosti vuza / Yu. Tyunnikov, M. Maznichenko // Vysshee obrazovanie v Rossii. – 2005. – № 10. – S. 69–77

25. Шейн Е. Организационная культура и лидерство / Е. Шейн; пер. с англ. под ред. В. А. Спивака. – Санкт-Петербург : Питер, 2002. – 336 с. ; Sheyn Ye. Organizatsionnaya kultura i liderstvo / Ye. Sheyn; per. s angl. pod red. V. A. Spivaka. – Sankt-Peterburg : Piter, 2002. – 336 s.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2016

С. Є. Орехова

КОРПОРАТИВНА КУЛЬТУРА ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ФАКТОР КОМУНІКАТИВНОЇ ПОЛІТИКИ ВНЗ УКРАЇНИ

Стаття присвячена розгляду концепції корпоративної культури як невід'ємного елементу системи управління вищого навчального закладу. У сучасних ринкових умовах розвиток ВНЗ безпосередньо залежить від його чітко сформованої комунікативної політики, у зв'язку з цим актуальним питанням є розробка системи управління внутрішніми і зовнішніми процесами.

Комунікативна політика ВНЗ визначає місію закладу по відношенню до комунікативного простору, визначає тактику маркетингової комунікації, яка використовуються для досягнення певної комунікативної мети. В свою чергу, мета комунікативної політики полягати у необхідності здійснення ефективної взаємодії об'єкта комунікації (ВНЗ) з суб'єктами комунікативного простору.

Разом з тим, що сам феномен корпоративної культури, відносно новий, потреба вивчення корпоративної культури ВНЗ обумовлена ще і тим, що на даний момент на державному рівні відбуваються зміни в системі освіти. Це безпосередньо впливає на діяльність вищих навчальних закладів та обумовлює вирішення проблем підвищення конкурентоспроможності, збереження і трансляції культурних цінностей і традицій, необхідності вирішення завдань щодо розвитку науки і освіти та багато інших.

Визначено, що конкурентоспроможність освітніх послуг є категорією багатовимірної і її рівень визначається спільною дією ряду параметрів, що представляють собою конкретні можливості і результати діяльності, які визначають ступінь переваги вузу перед його конкурентами. Також сформульовано, що корпоративна культура є дієвим інструментом стратегії управління персоналом, що забезпечує зростання продуктивності та високої якості освітньої діяльності. Корпоративна культура орієнтує працівників усіх підрозділів на досягнення загальних

цілей, внаслідок чого і підвищується конкурентоспроможність вищого навчального закладу держави та подальша інтеграція української вищої освіти у європейський та світовий освітній простір.

Аналіз впливу основних складових елементів корпоративної культури показав, що цілеспрямований рух до вдосконалення корпоративної культури вітчизняних освітніх установ є перспективним розвитком національної вищої школи, а також удосконаленням підготовки фахівців у вищих навчальних закладах країни в контексті Болонського процесу. В результаті цілеспрямованого руху вперед до вдосконалення корпоративної культури вітчизняних освітніх закладів рівень вищої освіти в Україні підвищується. Це є вагомим внеском національної вищої школи в перспективне майбутнє суспільства та сприятиме визнанню держави Україна серед рівноправних членів Європейського Союзу.

Ключові слова: вища освіта, вищий навчальний заклад, комунікативна політика, конкурентоспроможність, корпоративна культура, освітні послуги.

УДК 821.131.1-31

Ю. С. Сабадаш

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ РОМАН ЯК БАГАТОПЛАСТОВИЙ КУЛЬТУРНИЙ КОД (НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ У. ЕКО «МАЯТНИК ФУКО»)

Розглядається постмодерністське світовідчуження представлене у романі «Маятник Фуко» відомого італійського вченого та письменника Умберто Еко.

Зазначено, що постмодерністський роман – це текст, побудований на текстах, багатопластовий культурний код, що потребує зусиль для прочитання. Наголошено, що поняттям «постмодернізм» все частіше визначають стан суспільства в цілому. Постмодернізм проголошує гасло «відкритого мистецтва», вільної взаємодії з усіма старими і новими традиціями. Це гра з цитатами, жанрами і стилями різних епох, зняття різниці між нормативним і ненормативним. Він встановлює партнерсько-ігрові відносини між читачем і автором, а гра та іронія стали невід’ємними якостями сучасної літератури.

Підкреслено, що завдяки іронії роман У. Еко «Маятник Фуко» «стає одночасно і прикладом, і критикою». Іронія в даному випадку – кращий засіб доказу неспроможності претензій ренесансної моделі світосприйняття на роль нової універсальної метатеорії пізнання. Тому основний елемент світовідчуження, що розкривається в романі Умберто Еко, це рівноцінність і рівнозначність усіх тимчасових вимірів – минулого, теперішнього і майбутнього. Причина всіх дискурсів про постмодернізм у кризі класичної моделі континуума, а новітні наукові відкриття та спрага духовного змушують шукати нові шляхи сприйняття часу.

Ключові слова: постмодернізм, постмодерністський роман, постмодерністське світовідчуження, іронія, гра, відкрите мистецтво, культурний код, У. Еко, роман «Маятник Фуко».

Постмодернізм виник у другій половині ХХ ст. у середовищі художньої еліти відкритих товариств західних країн з дуже високим рівнем академічної свободи дослідження гуманітарних проблем (Х. Кортасар, Х. Л. Борхес, Дж. Фаулз, Дж. Барт, Т. Пінчон, У. Еко, Л. Норфолк). Постмодерністський творець – це письменник і вчений

в одній особі; середовище перебування постмодернізму – універсум культури, а – мета естетичне осмислення досвіду культури.

Поняттям «постмодернізм» все частіше визначають стан суспільства в цілому. Постмодернізм проголошує гасло «відкритого мистецтва», вільної взаємодії з усіма старими і новими традиціями. Це гра з цитатами, жанрами і стилями різних епох, зняття різниці між нормативним і ненормативним, взагалі, відмова від поняття норми. Він встановлює партнерсько-ігрові відносини між читачем і автором, а гра й іронія – невід’ємні якості літератури, яка стала найхарактернішим явищем художнього життя кінця ХХ та поч. ХХІ ст.

В цій статті розглядається постмодерністське світовідчуття представлене у романі «Маятник Фуко» відомого італійського вченого та письменника Умберто Еко.

Одна з основоположних ідей постмодерністської естетики, згідно з Еко, це інтертекстуальність, яка виявляє себе в новому творі у формі діалогічного цитування, пародіювання, інтерпретації відомих літературних сюжетів. Ще одна програмна теза постмодерністської концепції Еко: твір повинен поєднувати у собі проблемність і розважальність, спиратися на традиції літературної класики і водночас не ігнорувати запити і смаки «масової культури». Постмодернізм, за висновками Еко, це відповідь модернізмові, покликана повернути мистецтву втрачені ним естетичні позиції і реабілітувати інтерес до нього масового читача чи глядача.

Постмодерністський роман – це текст, побудований на текстах, багатопластовий культурний код, що потребує зусиль для прочитання. Герої «Маятника Фуко» розшифровують таємничий рукопис, відчуваючи, по мірі заглиблення, як підноситься над ними рука вбивці. Крізь перші розділи роману Еко треба продиратися, як крізь колючу огорожу: надмірність інформації, насиченість тексту малознаними відомостями, ефект чекання.

В інтерв’ю французькому журналові «Ле Пуен» Еко розповідає історію написання свого другого роману: «Це було мукою. Я почував себе немов жертва шантажу. Чи не пишу я його, бува, лише для того, щоб не бути автором тільки одного роману, успіх якого міг бути випадковістю? Писати «Ім’я троянди» було розвагою, я не відчував відповідальності. А тут я вже сам вступив у гру. Я мав страшне відчуття, ніби ризикую одразу всім» [1, с. 172].

«Маятник Фуко» починається староєврейською, Еко каже, що він зробив це з наміром знеохотити читачів, – аби ніхто не думав, ніби він, заживши першим романом небувалої популярності, шукає собі знову легкого успіху. Та виявляється, читачі самі прагнуть такого «знеохочування», аби вони могли себе ще дужче поважати.

«Маятник Фуко», за висловом самого Еко, «це історія всіх змов, які тільки можна собі уявити на нашій планеті». Дія роману відбувається в період з початку 70-х і до кінця червня 1984 року переважно в Італії. Молодий історик на прізвище Казобон (натяк на швейцарського герметиста Ісаака де Казобона) пише роботу про тамплієрів. Одного разу він розповідає про свої вишукування новим друзям – співробітникам престижного видавництва. Один з них – Бельбо – скептик, інший – Діоталлеві захоплюється каббалістикою. Історія тамплієрів зацікавила друзів Казобона. Інтерес до храмівників розпалюється з ще більшою силою після дуже загадкової події: до видавництва приходить відставний офіцер і пропонує свій рукопис, в якому почата спроба дешифрування одного середньовічного тексту, що інтерпретується ним як якийсь План таємної діяльності тамплієрів, котрі спаслись після розгрому ордена королем Пилипом Красивим. Після цієї зустрічі автор рукопису зникає при надзвичайно таємничих обставинах, а головні герої роману Еко, звертають увагу на залишений їм у видавництві рукопис. Друзі починають будувати свої припущення, у

чомусь погоджуючись зі зниклим автором, а в чомусь – сперечаючись з ним.

В результаті «реконструюється» глобальний План, розрахований на декілька сторіч слугувати керівництвом до дії ордену тамплієрів. Практично вся європейська історія – від Шекспіра, Бекона, єзуїтів, масонів, розенкрейцерів і до Гітлера, Нілуса, Вітте, Миколи II – починає розглядатися героями як реалізація Плану. Поступово друзів починають оточувати дуже дивні особистості, немов би з натяками на те, що вони бажають бути втаємниченими в План, хоча герої тримають свій «винахід» у найсуворішому секреті і не дають ніякого приводу для догадок про його існування.

В остаточному підсумку обставини складаються таким чином, що про План дізнається один їхній давній знайомий – надзвичайно поінформований в окультних науках. Після цього і настає розв'язка в романі.

Діоталлеві помирає від раку. Перед смертю він говорить Бельбо, що розглядає свою хворобу як покарання за План – за цей жарт з Історією. «Ми, – говорить він, – згрішили проти Слова, яке створило й утримує світ» [2, с. 39].

Дізнавшись про існування Плану, оккультист відразу приймає його за чисту монету і починає власну гру з метою роздобути Карту світового панування – один з елементів «відновленого» друзями Плану.

Бельбо ж захоплюють люди, що називають себе Тамплієрами – Лицарями інтернаціональної Синархії, тобто в реальному житті виникає орден ТРИС - головний суб'єкт вигаданого героями дійства Плану. Але перед тим, як потрапити в полон, Бельбо встигає повідомити Казобону, що все повинно відбутися в ніч Святого Іоанна в паризькому Консерваторії Науки і Техніки, розташованому в будинку колишнього собору Сен-Мартен-де-Шан. Казобону вдається залишитися в Консерваторії після його закриття, і, сховавшись у відлюдному місці, він спостерігає трагічний фінал цієї історії. До півночі в Консерваторії збираються практично всі дійові особи роману, котрі, як виявляється, належать до ордену ТРИС. Вони намагаються змусити Бельбо розкрити секрет Карти світового панування, проте той відповідає на всі їхні домагання з презирливою іронією. Оскаженілі адепти ордену ТРИС страчують Бельбо – вішають його на тросі маятника Фуко, що є одним з експонатів Консерваторія. Казобону вдається покинути це окультне дійство; але він знає, що і його дні полічені – люди ТРИС напевно вже йдуть слідом за ним.

Можна було б сказати, що в «Маятнику Фуко» демонструється неспроможність езотеричного світосприйняття і, отже, того типу семіозису, що спирається на принципи герметизму і каббалістики. Так, за словами Л. Хатчен, роман Еко «показує, що трапляється з герметичним мисленням, коли воно стикається з іронією – своїм структурним і герменевтичним близнюком» [3, с. 125].

Здається, головний об'єкт критики Еко ідея необмеженого семіозису, що розкручується у ігровій формі. Так, спеціаліст з інтерпретації створює пародію на інтерпретацію, висміюючи маніпулювання аналогіями, елементами, не пов'язаними між собою, волюнтаристське поєднання фактів у значуще ціле, а також відсутність у ній будь-якої логічної цілісності. «Так, я хотів показати у своїй книзі «Відкритий твір», що існує безконечна кількість інтерпретацій кожного твору. Але це не означає, що всяка інтерпретація добра. Можна робити по Парижу прогулянки безліччю маршрутів, однак деякі з них нереальні: вони закінчуються тупиком або перетинають Сену в місцях, де немає мостів. Кожен текст, як і кожне місто, нав'язує нам певні обмеження, змушує бути послідовними. Нелегко визначити найкращу інтерпретацію, якщо їх безліч, але не так уже й важко визначити, котра з них погана» [1, с. 171]. Отже, не кожній інтерпретації можна довіряти.

Зрештою, герметизм і каббалістика не вигадані сучасними людьми: вони дані

ззовні і, отже, не нам судити про достоїнства і хиби даного типу світосприйняття. До речі, помираючи Діоталлеві аж ніяк не вважає свою хворобу простим результатом занять каббалістикою. Він навіть згадує вислів одного раввина, що застерігає учня, який переписує Тору: «... Якщо ти загубиш хоча б букву або зайву букву напишеш, ти зіпсуєш увесь світ» [2, с. 39]. Каббалістика, як відомо, не порушує цю заповідь: тлумачення Тексту будується на комбінаториці споконвічно визначеної суми знаків. На відміну від каббалістів, герої роману, розробляючи свій План, були значно менш педантичними: «Ми, – говорить Діоталлеві, – хотіли переписати Тору, але не боялися недописати або приписати, буквою більше або менше» [5, с. 39].

Іншими словами, План – це результат необмеженого семіозису, яким бавить себе людина. Чи ж варто дивуватися, що плід людської уяви спроможний в один прекрасний момент стати явою і почати реальне матеріалізоване існування. Як міркує наприкінці роману Казобон, «варто тільки винайти План – і він здійснюється іншими, виходить, План немов би дійсно існував, більш того, відтепер він існує» [2, с. 55].

Де ж та ледь помітна грань, за котрою будь-яка, нехай навіть найфантастичніша, інтерпретація Історії перестає бути власне інтерпретацією і перетворюється в певний альтернативний проект? Така межа, безумовно, існує. І критерій, що дозволяє визначити її місцезнаходження, полягає в можливості виправдати семіозис. Причому, виправдати не з погляду ігрового мотивування, а з позиції якихось вищих змістів людського буття, через такі поняття, як жертва, подвиг, самозречення. Знаходячись всередині Плану і займаючись незчисленними інтерпретаціями подій світової Історії, герої роману просто грали. Їхнє блукання в нетрях Плану відверто нагадувало гру в схованки із самим собою в лабіринті з дзеркальними стінами. Отже, План був грою, точніше, грою в План. Єдиним виправданням цієї гри є для героїв сама гра. Можливо, покинувши простір Плану, вони і зуміли б усвідомити трагізм власного стану. Проте цього не трапилося. Вірніше, трапилося занадто пізно – коли вирватися за межі вигаданого ними лабіринту можна було лише ціною власного життя. І тут надзвичайно значима та послідовність, з якою друзі покидають цей світ.

Перед смертю Діоталлеві говорить Бельбо про їхню загальну провину перед Історією. Той спочатку не готовий сприйняти думку друга. Проте сказане останнім, безумовно, западає в душу Бельбо. Діоталлеві – жертва Плану. Жертва на спокуту вчиненого ними усіма. Жертва – це виправдання подвигу. І Бельбо чинить подвиг в ніч на 24 червня 1984 року в паризькому Консерваторії. Цієї ж ночі помирає і Діоталлеві. Жертва і подвиг завжди йдуть поруч...

Залишивши Консерваторій, Казобон намагається пояснити собі поведінку Бельбо перед стратою. Адже він запросто міг би наговорити ТРИСівцям дурниць і тим самим врятувати своє життя. Проте Бельбо вчинив інакше. «Йому, – як починає розуміти Казобон, – було огидним приниження перед відсутністю сенсу» [2, с. 57]. Казобон остаточно усвідомить усе значення зробленого його другом лише після прочитання його автобіографічних записок, що розповідають про надзвичайний духовний досвід, придбаний Бельбо в тринадцятилітньому віці. Тоді, в самому кінці війни, йому довірили виконати на трубі урочистий відбій на похорон полеглих партизанів. Казобон відчуває, що в житті Бельбо це був «вирішальний момент, той, що виправдовує народження і загибель», адже він тоді «дивився в очі Істині» [2, с. 63]. Осягнувши глибокі витoki того Змісту, яким керувався його друг, Казобон до кінця виконує власне призначення – він дає правильну інтерпретацію подвигу Бельбо, яка в свою чергу, виправдовує жертву Діоталлеві.

Л. Хатчен відзначає, що без іронічного компонента «Маятник Фуко» був би просто «прикладом герметичного семіозису», а завдяки іронії роман «стає одночасно і

прикладом, і критикою (герметичного семіозису)» [4, р. 5]. Дійсно, іронія в даному випадку – кращий засіб доказу неспроможності претензій ренесансної моделі світосприйняття на роль нової універсальної метатеорії пізнання. «Маятник Фуко» – і це впливає вже з подвійного значення назви роману – своєрідна відповідь класику постмодернізму М. Фуко, що відчув відродженську епістему з усіма її «сусідствами підігнаності», «перекликами суперництва», «зчепленнями аналогії» і «простором симпатії й антипатії» як якийсь особистий досвід Коментатора, що спостерігає світ із «проміжку між первинним Текстом та необмеженістю Тлумачення» [5, с. 89]. Еко безпомилково передбачив ту спокосу, в яку може впасти сучасний інтелектуал, що знудьгувався по цілісному баченню Універсума. Вже через два роки після виходу «Маятника Фуко» С. Тумілін у своїй новій роботі «Космополіс» заговорив про сьогоднішнє «перевідкриття Гуманізму» як про феномен, що намагається перебороти відкритий в XVII ст. і дотепер пануючий у нашій свідомості бінарний тип світосприйняття. «Через триста років, – вважає С. Тумілін, – ми виявилися знову в тій же вихідній точці, з котрої колись усе починалося» [6, с. 50]. Схоже, Еко прийшов до того ж висновку, висвітивши це в своїх романах.

Отже, різні люди різних часів живуть по-різному і різними мовами за допомогою різних засобів думають і говорять про одне і теж саме – з цього, мабуть, і складається, незважаючи на несхожість всесвітньо-історична єдність людства. Еко змушує своїх героїв зосереджуватись на прочитанні життя, тобто відшукуванні змісту. Але з'ясовується, що прочитання життя не припускає ніяких прихованих змістів, що сенс життя в ньому самому, а таємниць тамплієрів, розенкрейцерів, масонів і сіонських мудреців не існує. «Борці зі світовою змовою» ніякої боротьби і перемоги не хочуть, бо живуть у вічному страху, і бажають такого ж страху для всіх, тому й придумують ворогів, побоюються емоційного заперечення своїх «цінностей» – осміяння (бо та, над чим сміються, більше не лякає). Тому основний елемент світовідчування, що розкривається в романі Умберто Еко, це рівноцінність і рівнозначність усіх тимчасових вимірів – минулого, теперішнього і майбутнього. Причина всіх дискурсів про постмодернізм у кризі класичної моделі континуума, бо час ущільнився, а новітні наукові відкриття та спрага духовного змушують напружено шукати нові шляхи сприйняття часу.

Список використаної літератури

1. Прокопович М. Дві мрії Умберто Еко / М. Прокопович // Всесвіт. – 1991. – № 3. – С. 170–172 ; Prokopovych M. Dvi mrii Umberto Eko / M. Prokopovych // Vsesvit. – 1991. – № 3. – S. 170–172
2. Эко У. Маятник Фуко / У. Эко // Иностранная литература. – 1995. – № 7-9 ; Eko U. Mayatnik Fuko / U. Eko // Inostrannaya literatura. – 1995. – № 7-9
3. Hutcheon L. Irony's Edge: The Theory and Politics of Irony / L. Hutcheon. – London-New York, 1995. – 115 p.
4. Hutcheon L. Eco's Echoes: Ironizing the (Post) modern / L. Hutcheon // Diacritics. – 1992. – Vol. 22. – N 1. – P. 2-16
5. Фуко М. Слова и вещи: Археология гуманитарных наук : пер. с фр. / М. Фуко ; вступ. ст. Н. С. Автономовой. – Москва : Прогресс, 1977. – 488 с. – (Для научных библиотек) ; Fuko M. Slova i veshchi: Arkheologiya gumanitarnykh nauk : per. s fr. / M. Fuko ; vstup. st. N. S. Avtonomovoy. – Moskva : Progress, 1977. – 488 s. – (Dlya nauchnykh bibliotek)
6. Холтон Дж. Что такое «антинаука»? / Дж. Холтон // Вопросы философии. – 1992. – № 2. – С. 26–58 ; Kholton Dzh. Chto takoe «antinauka»? / Dzh. Kholton // Voprosy filosofii. – 1992. – № 2. – С. 26–58

Стаття надійшла до редакції 10.08.2016

J. Sabadash

**POST-MODERNIST NOVEL AS A MULTI-ASPECT CULTURAL CODE
(ON THE BASIS OF U. ECO'S NOVEL "FOUCAUL'S PENDULUM")**

The author of the article considers post-modernist mentality presented in the novel "Foucaul's pendulum" by the famous Italian scientist and writer Umberto Eco.

It is stated that a post-modernist novel is a text, which is built on the texts, has multilayer cultural code, that demands efforts for reading. It is stressed that the notion 'post-modernist' very often implies a general state of the society. Post-modernism proclaims the motto of "open art", of free cooperation with all old and traditions. This is a game with quotations, genres and styles of different epochs, removal of differences between normative and non-normative. It establishes cooperative and gaming relationship between the reader and the author, but punning and irony becomes integral features of modern literature.

One of the basic ideas of the post-modernist aesthetics, according to Eco, is the intertextuality, which reveals itself in a new work in the form of the dialogical citation, parody, interpretation of familiar literary stories. One more programme thesis of the post-modernist conceptions of Eco: work has to unite problem and fun, to ground on the tradition of the literary classics and at the same time it doesn't have to ignore the requirements and tastes of "mass culture". Post-modernism, according to Eco's conclusions, is the answer to modernism, which is missioned to return to the art aesthetic positions, lost by him and interest of the mass reader or viewer to it.

A post-modernist novel is a text, which is based on the texts, a multilayer cultural code, which requires forces to read. The heroes of the "Foucaul's pendulum" decode the mysterious script, feeling in a certain way how the hand of a murderer raises over them. Through the first chapters of Eco's novel it's necessary to get through the biting guard: overabundance of information, text eventfulness with little-known data, effect of expectation.

The article underlines that due to the irony of the novel "Foucaul's pendulum" 'becomes an example and critics at the same time'. Irony in this case is the best way to prove the groundlessness of the claims of the Renaissance model of mentality onto the role of new universal metatheory of cognition. That's way the basic element of equivalence of all temporal dimensions – of the past, present and future. The reason of all discourses about post-modernism is in the crisis of a classical model of the continuum but new scientific discoveries and thirst for spiritual enforces to search for new ways for accepting the time.

Keywords: *post-modernism, post-modernist novel, post-modernist mentality, irony, pun, open art, cultural code, U. Eco, novel "Foucaul's pendulum".*

УДК [37.011.3–051:316]:17.023.36

О. В. Сарнавська, Т. В. Яковишина

**ЕКСПЛІКАЦІЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА**

У статті на основі аналізу існуючих підходів до трактування професійно-етичної культури узагальнено значення у професійній діяльності соціального педагога системи морально-етичних цінностей та поточено її сутність. Аналізуються провідні дефініції професійно-етичної культури фахівця. Схарактеризовано важливі складові

професійно-етичної культури соціального педагога.

Ключові слова: *етика, етичні норми й цінності, моральна особистість, професійно-етична культура.*

Зміни, що відбуваються в соціальній, політичній, економічній, культурній сфері призвели до нівелювання системи існуючих цінностей та появи нових проблем суспільного буття. У зв'язку з цим на перше місце в умовах зниження рівня прожиття більшої частини населення, його фактичного зубожіння, зростання дитячої злочинності, наркоманії, посилення соціальної напруженості, появи кинутих дітей, що потребують особливої уваги, виходять нові форми й методи співпраці соціальних педагогів, діяльність яких, власне, й спрямована на надання посильної допомоги таким прошаркам населення.

Запорукою успіху становлення професії соціального працівника виступає домінування ролі соціальної педагогіки, яка «спрямована на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її культурних і духовних потреб чи відновлення схвалених способів життєдіяльності людини» [1, с. 16]. Отож, головною спрямованістю діяльності соціального педагога є сприйняття саморозвиткові особистості, зокрема підтримка, запевнення й стимулювання людей на розвиток їхніх здібностей, знань, вмінь. Соціальний педагог покликаний аналізувати, прогнозувати процес соціалізації особистості та, по можливості, нівелювати негативні наслідки соціальних умов, зрівнюючи при цьому відмінності у соціальному старті сучасної молоді. Саме тому сфера діяльності соціального педагога – це зона довіри між людьми, тому фахівець повинен не лише бути хорошим спеціалістом, професіоналом, а й володіти високим рівнем професійно-етичної культури.

Етичні норми й цінності у соціально-педагогічній діяльності стали предметом вивчення багатьох сучасних вчених, зокрема О. Безпалько, Р. Вайноли, Т. Василькової, Ю. Василькової, І. Зверєвої, А. Капської, В. Полтавця, Т. Семігіної та ін., в доробку яких проголошується професійно-етична культура соціального педагога як система професійно-моральних цінностей, що стала внутрішніми переконаннями особистості. На підставі того, що вона виконує аксіологічну, нормативну, регулятивну та виховуючи ролі й окреслено аксіологічний, нормативний, регулятивний та виховний функціональні аспекти у професійній діяльності соціального педагога.

Дослідження професійно-етичної культури соціального педагога, в основі якої посідають потреби, мотивація, інтереси, спрямованість особистості, установки, стереотипи, ціннісні орієнтації, особливості характеру, темпераменту, пізнавальних процесів проводили А. Бодальов, Л. Божович, Н. Добринін, І. Кон, Н. Кузьміна, О. Леонтьєв, В. Мясичев, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе, В. Ядов та ін.

Отож, метою статті стало визначення і наукове обґрунтування особливостей етичних норм і цінностей та виокремлення структурних компонентів професійно-етичної культури соціального педагога.

Найбільш вдалим тлумаченням специфіки професії, на думку авторів, визначення О. Безпалько, яка зазначає, що «соціальний педагог – спеціаліст, який організовує соціально-педагогічну діяльність з дітьми, молоддю та дорослими в різних соціокультурних середовищах (сім'я, навчальний заклад, трудовий колектив, дитячі та молодіжні об'єднання, клуби тощо) з метою створення для них сприятливих умов соціалізації» [1].

У даному дослідженні були враховані загальнонаукові вимоги, тому послуговуємося такими дефініціями, стверджуючи морально-етичні принципи:

1. *професійна етика соціального педагога* є наукою про професійну мораль, сукупність ідеалів і цінностей, ідей про належне, етичних принципах і нормах поведінки, які відображають сутність його професії і забезпечують необхідні взаємини, що складаються в процесі професійної діяльності. Вона складається на основі осмислення і узагальнення практики професійної діяльності соціальних педагогів. Ці узагальнення систематизовано у вигляді кодексів (писаних і неписаних), що містять в собі не тільки етичні вимоги до змісту та результатів діяльності фахівця, а й до відносин, що виникають в процесі діяльності, а також висновки, зроблені на основі узагальнень.

Відомо, що інтерпретація поняття «етика» як філософської теорії моральності є досить поширеною у мові та складною. Так, термін «етика» (від грец. – звичай) – філософська наука, об'єктом вивчення якої є мораль. Етика – одна з найдавніших теоретичних дисциплін, що виникла як галузь філософії. Теоретично етика призначена вирішувати моральні проблеми, які виникали перед людиною у житті – як слід поводитися, що є добром, а що вважається злом.

Предмет етики соціально-педагогічної діяльності, по суті, охоплює весь виховний процес: формування свідомості та регулювання моральних дій клієнта з одного боку, і моральну діяльність службовців різних виховних інституцій та соціальних установ з іншого. Саме тому етичний аспект соціально-педагогічної діяльності зводиться до виховання морально-етичної культури. Соціальний педагог виховує особистість у різних умовах: дитячий садок, загальноосвітня школа, професійні училища, вищі навчальні заклади, позашкільні заклади освіти, клуби та бібліотеки, інтернати, соціальні центри та різні виправно-трудова установи.

Таким чином, етика соціально-педагогічної діяльності є структурним компонентом філософії і соціальної педагогіки як науки та соціальної роботи, як специфічної діяльності уповноважених органів держави та різних об'єднань громадян.

Специфіка функцій соціального педагога вимагає органічного поєднання особистісних та професійних якостей, широкої освіченості, а тому підготовка такого фахівця має ґрунтуватися на тлі практичного людинознавства. Переконані, що професійні стандарти, вимоги до таких фахівців базуються на кодексі етики та професійних умінь, які слугують своєю «клятвою Гіппократа», ґрунтуються на фундаментальних загальнолюдських цінностях, враховують гідність та унікальність кожної особистості, її права та можливості;

2. *міжнародні та українські етичні стандарти* для соціальних працівників та соціальних педагогів. Прикладами можуть слугувати кодекси етики соціального працівника США та Канади, в яких наголос робиться на клінічній соціальній роботі чи на соціальному розвитку.

У липні 1994 р. в Коломбо (Шрі-Ланка) загальні збори Міжнародної федерації соціальних працівників ухвалили важливий для сучасності документ: «Етика соціальної роботи: принципи і стандарти». Історичний документ складається з двох частин – «Міжнародної декларації етичних принципів соціальної роботи» і «Міжнародних етичних стандартів соціальних працівників». Прийняття цих документів відкладалося Федерацією багато років, і це не дивно. Представники багатьох країн, що входять в цю організацію, дуже різні за релігійними і політичними поглядами. Після бурхливого обговорення у результаті гарячих суперечок вдалося дійти згоди, підсумком чого стали знакові декларації.

Зокрема, в «Декларації про етичні принципи в соціальній роботі» розкриваються проголошені принципи:

– кожна людина унікальна, вимагає уваги до себе з позиції моральності;

- кожна людина має право на свободу в задоволенні своїх потреб, не всупереч права інших, зобов'язана робити свій внесок у підвищення добробуту суспільства;
- кожне суспільство, незалежно від форми правління, має прагнути до забезпечення максимуму благ для всіх своїх членів;
- професійна діяльність соціальних працівників ґрунтується на канонах соціальної справедливості;
- соціальний працівник зобов'язаний використовувати об'єктивну систему знань, умінь і навичок для надання допомоги окремим людям, групам, громадам і суспільству в їхньому розвитку, рішенні особистісно-суспільних конфліктів та усуненні негативних наслідків;
- соціальна робота ґрунтується на відмові від дискримінації. Отже, вона здійснюється незалежно від статі, віку, національності, віросповідання, мови, політичних переконань, статевої приналежності тощо;
- соціальні працівники поважають права кожної людини і права соціальних груп, їхню незалежність і гідність, керуючись при цьому положеннями Хартії ООН про права людини та іншими міжнародними документами;
- соціальна робота заснована на принципах захисту недоторканності клієнтів, включаючи вимогу дотримуватися права на свободу вибору і професійну таємницю, право клієнта на компетентне роз'яснення його проблем;
- соціальна робота вимагає участі клієнта і співпраці з ним. Передбачається, що спеціалісти повинні працювати не тільки у співпраці зі своїми клієнтами, прагнучи вирішити будь-яке завдання, з яким вони стикаються, найкращим способом з метою задоволення інтересів клієнта.

Як відомо, Україна ратифікувала Європейську Конвенцію про права людини, в якій утверджується віра в основи права людини на гідність і цінність людської особистості, тому запорукою успіху діяльності соціальних педагогів має стати дотримання вимог Міжнародних етичних стандартів соціальних працівників (1994 р.). Власне, ефективність утілення провідних засад соціально-педагогічної роботи з різними особистостями, групами та спільнотами ґрунтується на положеннях професійно-етичного кодексу та міжнародних документів в царині етичних норм та цінностей. Створений кодекс етики соціального працівника та соціального педагога України, офіційно схвалений Асоціацією соціальних працівників та соціальних педагогів, усіма регіональними підрозділами.

Кодекс базується на міжнародних етичних принципах соціальної роботи і пропонує моральні норми і моральні правила поведінки соціального працівника, який при цьому має відповідні професійно-особистісні якості, що у своїй сукупності представляють етичний стандарт соціального працівника;

3. мораль, моральна особистість, моральний розвиток, моральна особистість – провідні категорії етики. Поняття «мораль» (від лат. *moris* – вдача, звичаї), як одна з форм суспільної свідомості, – це система уявлень, поглядів, ціннісних орієнтацій, норм, що регулюють діяльність людей. Отож, мораль – універсальна суспільна форма відносин людей, яка існує з самого початку і є умовою здійснення цих відносин. Ознаками морального прогресу є:

- збільшення можливостей вдосконалення особистості і розширення її свободи;
- зростання впливу моралі на всі сфери життя суспільства;
- протест суспільства проти бездуховності, насильства, аморальності;
- розвиток і вдосконалення моралі;
- підвищення ефективності впливу моралі на поведінку людей.

Як відомо, терміном «моральна особистість» позначають суб'єкта моральної

діяльності. Людина є моральною особистістю, коли вона підкорює свої дії моральним інтересам суспільства, самостійно оцінює свої дії та дії оточення, здатна досягти моральних цілей та приймати моральні рішення у конкретній ситуації. Майбутній соціальний педагог у процесі розвитку через активне засвоєння духовних багатств в національній та світовій культурі набуває не лише моральних рис, а й здатності до їхнього втілення у подальшій професійній діяльності.

Категорія «моральний розвиток» характеризує якісні зміни об'єкта виховного впливу, появу певних моральних рис, що пов'язано із перетворенням моральної свідомості, трансформацією моральних дій. Моральний розвиток завжди є прогресом, і допомагає передбачити перспективу поведінки особистості в конкретних соціокультурних умовах.

Термін «моральна освіта» позначає знання про сутність моралі, уяву про моральні цінності. Слід чітко розмежовувати поняття «моральність», «моральна вихованість», «моральне виховання». Так, категорія «моральна вихованість» в сучасних умовах буття набув нового розуміння та позначає внутрішнє сприйняття моральних ідеалів, норм, принципів, поглядів на добро і зло, на сенс життя, систему відносин особистісного і суспільного. Логічна послідовність цих категорій така: моральність – моральне виховання як складний процес – моральна вихованість;

4. *професійно-етичну культуру соціального педагога* ми визначаємо як систему професійно-моральних цінностей, які стали внутрішніми переконаннями особистості. Професійно-етична культура соціального педагога реалізується в соціально-педагогічній діяльності, взаємодії і спілкуванні, через ставлення до учасників цієї діяльності. На розвиток професійно-етичної культури впливає низка факторів, серед яких особливого значення надають культурному і моральному рівню розвитку суспільства, його історичним особливостям, а також особливостям професійного середовища.

Ґрунтуючись на сутності, змісті та структурі професійно-етичної культури соціального педагога, виокремлюємо такі її критерії:

- ступінь наближеності за змістом і пріоритетами до професійно-етичного кодексу особистої ієрархії цінностей соціального педагога;
- якості, які є показниками професійно-етичної культури соціального педагога та ті, які перебувають у професійній взаємодії (товариськість, доброзичливість, тактовність, толерантність, почуття міри, справедливість, прагнення зрозуміти іншого, прагнення до самовдосконалення, творча активність);
- співвідношення «Я-реального» і «Я-ідеального», що характеризує рівень професійно-особистісного розвитку соціального педагога;
- узгодженість поведінки соціального педагога зі стандартами поведінки, що випливають з етичного кодексу;
- ступінь креативності в реалізації професійно-етичних цінностей.

Відомо, що виокремлюють три рівні розвитку професійно-етичної культури:

- *приспосувальний рівень* характеризується тим, що цінності професії не є для людини, яка виконує соціально-педагогічну роботу (або готується стати соціальним педагогом) особистими моральними принципами. У такому випадку людина виконує положення професійно-етичного кодексу тільки під впливом зовнішнього контролю. Поведінка соціального педагога, що має приспосувальний рівень професійно-етичної культури, характеризується шаблонною, стереотипною, негнучкою і нетворчою відповідністю стандартам поведінки, що випливають із професійно-етичного кодексу соціального педагога;

– *свідомий рівень розвитку професійно-етичної культури соціального педагога* характеризується клопіткою «роботою над собою». Соціальний педагог приходиться до усвідомлення необхідності наслідувати в своїй поведінці певним нормам і правилам, що відбувається внаслідок розуміння ним цілей, завдань і цінностей професії. Виходячи з усвідомленої необхідності, людина починає прагнути до саморозвитку та самовдосконалення в професійному та особистісному планах, поступово наближаючись своїми якостями до необхідної професійно-етичної моделі соціального педагога, а в своїй системі моральних ціннісних орієнтацій – до професійно-етичних цінностей. Поведінка соціального педагога в професійній взаємодії стає більш дотичною до стандартів, але в той же час, в основі її лежить внутрішня мотивація і інтерес до творчого осмислення і реалізації професійних норм;

– *творчий рівень професійно-етичної культури соціального педагога* характеризується високим ступенем схожості особистої ієрархії цінностей соціального педагога за змістом і пріоритетам з нормативною системою професійно-етичних цінностей. Ця відповідність забарвлена особистою індивідуальністю конкретної людини. Оскільки не може бути стандартних людей і стандартних ситуацій, соціальний педагог, який перебуває на творчому рівні розвитку професійно-етичної культури, працює і живе, застосовуючи професійно-етичні норми в якості свого морального фундаменту.

5. у структурі професійно-етичної культури виокремлюють такі її *структурні компоненти*: *аксіологічний компонент*, що характеризує професійно-етичну культуру соціального педагога як сукупність педагогічних цінностей. В якості педагогічних цінностей виступають ті особливості педагогічної діяльності, які дозволяють не тільки задовольняти потреби педагога, але й слугують орієнтиром його соціальної та професійної активності, спрямованої на досягнення гуманістичних цілей; *технологічний*, який визначає шляхи здійснення соціально-педагогічної діяльності, способи задоволення потреби в спілкуванні, в отриманні нової інформації, у передачі накопиченого досвіду; *творчий*, що виявляється в гнучкості, варіативності, винахідливості, сміливості та не традиційності рішень і поведінки в професійній взаємодії; *особистісний*, що розкриває професійно-етичну культуру соціального педагога як специфічний спосіб реалізації сутнісних сил людини;

6. *морально-психологічна модель соціального педагога* охоплює такі педагогічні цінності, як творчий характер і соціальна значущість його праці, можливість самореалізації; любов і прихильність до дітей; тактовність і толерантність, доброзичливість, справедливість, принциповість; здатність правильно оцінювати внутрішній стан іншої людини, співчувати, співпереживати, бути прикладом і зразком для наслідування, вселяти в людину впевненість і заспокоювати її, стимулювати особистість до самовдосконалення, знаходити потрібний стиль спілкування; самостійний і творчий склад мислення тощо. Вагоме місце в професійно-етичній моделі соціального педагога займають такі його психологічні характеристики, як особливості пам'яті, уваги, уяви, мислення. Значну роль відводять волі педагога, яка, власне, й визначає його саморегуляцію, соціальну і професійну активність.

Отже, у дослідженні було зроблено спробу узагальнити особливості та вимоги до професійно-етичної культури соціального педагога, реалізація яких потребує від фахівця альтруїзму, сформованості внутрішніх переконань, високого рівня володіння соціально-педагогічними знаннями та технологіями. Ще раз переконались, що формування загальноприйнятих морально-етичних принципів можливе лише за умови творчої самореалізації моральних переконань, системи цінностей та ідеалів, адекватних соціально-педагогічній діяльності. А реалії сьогодення доводять, що соціальний

педагог виступає і творцем, і носієм, і розповсюджувачем гуманістичних цінностей. Щодо перспектив подальших розвідок в означеному напрямі, вважаємо, що наукового вирішення потребує проблема практичної підготовки фахівців, здатних формувати пріоритети та узгоджувати колективні та особистісні інтереси, реалізовувати аксіологічну компоненту професійно-педагогічної культури.

Список використаної літератури

1. Безпалько О. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / О. Безпалько. – Київ : Академвидав, 2014. – 312 с. ; Bezpalko O. Sotsialna pedahohika : navch. posib. O. Bezpalko. – Kyiv : Akademvydav, 2014. – 312 s.

2. Безпалько О. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : нав.посіб. / О. Безпалько. – Київ : Центр учбової літератури, 2009. – 208 с. ; Bezpalko O. Sotsialna pedahohika: skhemy, tablytsi, komentari : nav.posib. / O. Bezpalko. – Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury, 2009. – 208 s.

3. Пономаренко О. Формування професійно-етичної культури соціального педагога : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 / Ольга Вікторівна Пономаренко ; Національний педагогічний університ ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2001. – 20 с. ; Ponomarenko O. Formuvannia profesiino-etychnoi kultury sotsialnoho pedahoha : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : spets. 13.00.05 / Olha Viktorivna Ponomarenko ; Natsionalnyi pedahohichnyi universyt im. M. P. Drahomanova. – Kyiv, 2001. – 20 s.

4. Соціальна педагогіка / соціальна робота (понятійно-термінологічний словник) / за заг. ред. І. Звереві. – Київ : Етносфера, 1994. – 119 с. ; Sotsialna pedahohika / sotsialna robota (poniatiino-terminolohichnyi slovnyk) / za zah. red. I. Zvierevoi. – Kyiv : Etnosfera, 1994. – 119 s.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2016

О. Sarnavska, Т. Yakovyshyna

EXPLICATION OF THE PROBLEM OF PROFESSIONAL-ETHICAL CULTURE OF A SOCIAL TEACHER

The changes that are taking place in social, political, economic and cultural spheres led to degradation of existing values and emergence of new problems in social life. In this regard, in terms of reduction of standards of living among most of the population, its actual poverty, rise of juvenile crime, drug abuse, increasing social tensions, rising count of abandoned children in need of special attention require new forms and methods of cooperation between social workers in the first place.

In this publication we have complemented to and specified the definitions of professional and ethical culture of a social teacher, we revealed the importance in professional activity of social workers, stressing thereby that the sphere of a social teacher is a zone of trust between people, therefore an expert should not only be a good specialist but also should possess a high level of professional and ethical culture.

In this publication we interpret the professional and ethical culture of a social teacher as a system of professional and moral values that have become internal beliefs of an individual. Professional and ethical culture of a social teacher implemented in the social and educational activities, interaction and communication and through attitude to the participants of this activity. Development of professional and ethical culture is affected by a number of factors, including a special emphasis on the cultural and moral level of society, its historical peculiarities and features of professional environment.

The article analyzes three levels of professional and ethical culture: an adaptive level (characterized by the fact that the values of the profession are not for the person who carries out social and educational work (or preparing to become a social educator) personal moral

principles); a conscious level of professional and ethical culture of a social teacher (a teacher comes to social awareness of the need to follow in their behavior to certain rules and regulations that are due to the understanding of the goals, objectives and values of the profession); a creative level professional and ethical culture of a social teacher (characterized by a high degree of similarity personal hierarchy of values of social pedagogy in content and priorities of the regulatory system of professional and ethical values).

So, the study is an attempt to summarize the characteristics and requirements of professional and ethical culture of a social teacher whose implementation requires specialist altruism, formation of internal belief, the high level of social and pedagogical knowledge and technologies.

Key words: *ethics, ethics and values, moral identity, professional and ethical culture.*

УДК 7:929Ковалерідзе(045)

Г. П. Синько

МОНУМЕНТАЛЬНА СПАДЩИНА ИВАНА КАВАЛЕРІДЗЕ: АКТУАЛІЗАЦІЯ І ЗБЕРЕЖЕННЯ

У статті досліджується один з аспектів творчого доробку видатного українського скульптора, кінорежисера, драматурга, сценариста І. Кавалерідзе – його монументальна і скульптурна спадщина, яка є цілим пластом в історії національного мистецтва і прочитується в контексті епохи як невід’ємна вага складова її культурно – мистецького життя. Розглядаються проблеми актуалізації та збереження в сучасному суспільстві.

Ключові слова: *І. Кавалерідзе, мистецтво, творчість, скульптура.*

У 1987 році за календарем ЮНЕСКО святкували сторіччя видатного українського митця І. П. Кавалерідзе, якого ЮНЕСКО називало «українським Мікеланджело». Коли проходить певний час, у даному випадку більше ста років з дня народження майстра, він стає людиною історії. Усі спори відносно його творчості повинні вирішитися. Адже було досить часу зрозуміти роль майстра та оцінити його здобутки в мистецтві, а сьогодні важливо визначити значення його творчості в сучасній Україні, оцінити сприйняття та відношення глядачів нового покоління до його робіт, вирішити проблеми збереження й популяризації його творчої спадщини.

Іван Кавалерідзе в своєму житті пережив різні зміни в суспільстві – революція, громадянська війна, Велика Вітчизняна війна, які поклали свою печатку на життєвий і творчий шлях майстра. Прояви його художньої творчості багатогранні. Перехід від реалізму ХІХ ст. до модерністських течій ХХ ст. дали життя у різних видах мистецтва цілій плеяді видатних особистостей, таких як О. Екстер, К. Малевич, П. Пікассо, О. Архипенко тощо. До цієї ж плеяди відноситься особистість І. Кавалерідзе, творчі здобутки якого тільки в наші часи отримують об’єктивну оцінку. У дослідженнях спадщини майстра тривалий час панували псевдо науковість і тенденційність. Аналізуючи доробок І. Кавалерідзе, не завжди було належне розуміння його творчості з боку критиків, які намагалися навішувати всілякі образливі ярлики, пов’язані з негативними визначеннями формалізму, символізму, модернізму, кубізму. Проте на початку 1980-х років з’явилися ґрунтовні роботи і статті такі як «Грані творчості» Н. Капельгородської та О. Синько, що змінили ситуацію, значно активізували інтерес до

постаті І. Кавалерідзе, якого сприйняли як новатора й видатного майстра [6; 7]. Прийшов час оцінити його творчість як скульптора, кінорежисера, драматурга, сценариста, відкинувши несправедливі звинувачення в формалізмі, якими дошкуляли майстру за його життя.

У цій статті розглядається тільки один напрям його творчості – монументальне мистецтво. Використовуючи нові оціночні критерії в дослідженні і вивчені творчості майстра, ставиться мета дати уявлення про характер і новизну його пошуків. Це спроба розкрити й осмислити не тільки видані уже раніше матеріали про творчий шлях майстра, а й дослідити особливість творчого доробку в контексті сучасної української культури. Таке дослідження творчої спадщини І. Кавалерідзе, зокрема його монументального доробку, є актуальним і доцільним саме сьогодні в наш час не тільки тому, що він був талановитою і яскравою людиною, а й тому, що він здійснив великий внесок у розвиток скульптурного мистецтва в Україні, через пошуки нових засобів і прогресивного світобачення у формуванні і методах пластики. Науковий підхід до вивчення здобутків митця, дає можливість згадати чимало призабутих фактів з його творчого життя, змінити невірні уявлення про деякі моменти й явища типові для того часу. Багатогранний талант І. Кавалерідзе, будь то в скульптурі чи кіно, привертає велику увагу мистецтвознавців, критиків та державних діячів. Його експерименти і дослідження в мистецтві, як кожної талановитої людини, далеко не завжди знаходили розуміння у керівництва, часом відверто замовчувалось, ігнорувалось або часто ставали приводом для гонінь.

Серед наукових робіт, монографій, нарисів, спогадів і статей, присвячених творчості та ключовим моментам біографії І. Кавалерідзе, привертають увагу праці Л. Лінгарта, Шота Нозадзе, А. Німенка, С. Безклубенка, Н. Капельгородської, О. Синько, Є. Глущенко, О. Шупик, Д. Горбачова, С. Зінич, Р. Синька, М. Шудрі та ін., які намагались збагнути і пояснити, в чому саме полягає новаторство майстра. Великої уваги заслуговує робота С. Зінич і Н. Капельгородської «Іван Кавалерідзе», де вони згадують: «Мабуть у кожного справжнього митця є своя пристрасть, своя улюблена тема в творчості. Для Івана Кавалерідзе це історія, в якій його цікавлять передусім народні поривання до волі, визрівання класової самосвідомості трудящих» [3]. Позитивно сприймається альбом скульптурних робіт «Іван Кавалерідзе, скульптура» [8], в якому дається уявлення про монументальні і станкові скульптури, популярно розповідається про цього неординарного творця, який став зачинателем українського авангарду не тільки в кіно а й у пластичі.

Оцінюючи його творчість, не можливо не згадати його життєвого шляху, відгомін вражень якого не раз відчувався у створених ним хвилюючих образах. Українець за походженням, в якого, як він любив говорити «текла ложка грузинської крові», став найвизначнішим скульптором і кінорежисером свого часу, отримав славу на Батьківщині та за її межами як феноменальний багатогранний митець з прогресивним світоглядом дослідника і шукача нових тем. Творчий шлях Івана Петровича Кавалерідзе (1887–1978) співпав з часом, який потребував розробки та пошуку нових форм світосприйняття. Своєю творчістю І. Кавалерідзе розробляв оригінальні методи художнього освоєння матеріалу, будь то у кіно, драматургії чи скульптурі. Історичні перетворення і перехід від реалізму XIX століття до модерністських течій XX століття знайшли відображення в його творах, що дозволяє нам по-новому оцінити внесок Івана Кавалерідзе в національну і світову культуру.

Мистецтво І. Кавалерідзе є глибоко національним, історія творчості в мистецтві кіно, скульптурі, драматургії досить яскрава і цікава, він завжди в своїх творах розкривав характер, психологію переживання героя, подавав художні образи як продукт

відповідних життєвих обставин. Звісно, у такого темпераментного і надзвичайно багато працюючого майстра як Іван Кавалерідзе, роботи глибоко западають у серце глядачеві, завдяки великій художній силі, правді й майстерності. Творчість І. Кавалерідзе, під час суперечлива і складна, завжди підкупала своєю щирістю. Вона не мала за мету шокувати або приголомшувати, а навпаки, закликала до роздумів, він по-своєму вбачав своє призначення й обов'язок перед глядачем. Його мистецтво неможливо визначити якою-небудь однією готовою формулою – без сумніву в ньому можна побачити елементи романтизму, символізму, імпресіонізму і навіть кубізму. Але безперечно одне: яскрава і багатогранна творчість, широта і оригінальність задумів, глибока людяність дають право називати майстра Мікеланджело нового часу. У своїх скульптурних зображеннях він завжди намагався розкрити психологію людини, наповнити свої роботи глибоким змістом.

Він створював дійсно велике мистецтво, мистецтво захоплюючої, мужньої краси, його скульптури були монументальні не за розмірами, а за силою внутрішнього змісту. Як чудово зазначив Р. О. Синько, засновник і перший директор Музею – майстерні І. Кавалерідзе: «У Кавалерідзе є скульптури по 40 сантиметрів, але вони – монументальні, так як несуть в собі могутню внутрішню силу й експресію...» [13].

У 1909–1910 рр. Кавалерідзе навчається в Петербурзькій академії мистецтв, потім на запрошення Н. Аронсона молодий скульптор їде навчатися до Парижа, де знайомиться з багатьма видатними діячами мистецтва. Роблячи свої перші кроки в скульптурі, І. Кавалерідзе працює з мармуром і бронзою, але більшість його робіт виконано блискуче в тональному гіпсі. На творчість молодого скульптора вплинув О. Роден, з яким часто спілкувався І. Кавалерідзе під час навчання у Франції. Митець впевнено випробовував свої сили в галузі монументальної, декоративної та станкової скульптури. Звертаючись переважно до малих форм, Кавалерідзе створює чимало робіт портретного жанру.

Саме в цей час у молодого скульптора формується власний стиль, який згодом яскраво відрізнятиме його роботи серед творів інших авторів, складаються свої погляди на принципи для розвитку світової культури художні явища. Коли ми розглядаємо роботу І. Кавалерідзе «Героям революції» 1918 р. в Ромнах (спочатку він мав назву «Жертвам революції»), в уяві постають скульптурна композиція Родена «Громадяни Кале» і робота Менсьє «Пам'ятник праці», що увічніює просту людину. Дивлячись на фігури пам'ятника «Героям революції» складається враження, що вони динамічні, передають цілу гаму найскладніших нюансів руху, яка дозволяє домогтися вираження становлення і розвитку дії. Мотиви останнього твору пригадуються в роменському, полтавському та сумському варіантах пам'ятника Т. Шевченку. Далися ознаки юнацькі враження паризького періоду, яким художник залишився вірним все своє життя. Вплив паризької школи на пошук власного стилю, що виявився у вільному тлумаченні форми, символічній узагальненості образів, позначився вже на першій роботі І. Кавалерідзе, яку створив скульптор, повернувшись на батьківщину в 1911 р.

Повернувшись до Києва, він створює пам'ятник княгині Ользі після перемоги на конкурсі, що його було оголошено Військово-історичним товариством на кращий проект. Монумент Ользі являє собою динамічну й виразну групову композицію. В центрі знаходиться фігура княгині Ольги, праворуч – Андрій Первозванний, що вказує на місце де виникне Київ, ліворуч – перші слов'янські просвітителі Кирило і Мефодій. Як визначають мистецтвознавці, монумент був цікаво втілений як за змістом, так і за композицією. Як зазначив А. Німенко: «Пластичне вирішення пам'ятника, навіть кольорове поєднання білого портландського цементу, мармурової крихти і річкового піску справляли прекрасне враження, свідчили про те, що у молодого митця

визначились не аби які задатки скульптора-монументаліста» [12]. Постаць Ольги далека від аскетизму, вона вражала узагальненістю і разом з тим життєвістю, внутрішнім динамізмом. Це була перш за все не свята, а державний діяч. Якщо правиця княгині мирно лежала на грудях, то ліва рука енергійно стискувала плаща, демонструючи велику силу характеру і твердість, що були їй притаманні, характеризували її як володарку і політика.

Митець розумів, що пам'ятник Ользі не може стати лише ілюстрацією історії, не повинен він порушувати й загальне архітектурне обличчя Києва, бути чужорідним тілом цього старовинного міста. Автору вдалося блискуче врахувати всі ці моменти: його витвір органічно вписався в урочисту атмосферу найдавнішої частини міста – Михайлівської площі. Фігура Ольги та рельєфні орнаменти було виконано з білого цементу, мармурової крихти, молотого антрациту та скла. Доля пам'ятника склалася трагічно, в 20 рр. його було знято, а більшість фігур розтрощено, бо тодішня влада вбачала в Ользі передусім церковну свята, а не видатного історичного діяча, гідну дочку свого народу. Статую Ольги, розбиту на декілька частин, закопали на тому місті в землю, де вона й пролежала близько 80 років. Минали роки, і лише в 1996-му р. було відновлено цей чудовий багатофігурний монумент, який став окрасою столиці України [7].

Після лютневої революції І. Кавалерідзе повернувся з Петрограду у Ромни, де споруджує перший пам'ятник в Україні Тарасу Шевченку (1918 р.) з бетону, що було новаторством у ті часи. Постамент нагадує за формою піраміду і курган. Фігура, встановлена зверху цієї «глиби», здавалася велетенською, якоюсь особливо значною. Вираз обличчя поета зосереджений, спокійний, голова схилена вниз. Поза невимушена, розслаблена, Кобзар замислився, відпочиває.

Серед робіт І. Кавалерідзе, створених у ці роки, найцікавіші, стали першими зразками українського авангарду в пластиці. Пам'ятники Т. Шевченку в Полтаві (1925 р.), Сумах (1926 р.) (на жаль, не зберігся), Артему в Бахмуті (1924 р.) (не зберігся) та у Слов'яногірську (бувшому Артемівську) (1927 р.), скульптури на будинку «Дім вугілля» в Харкові (1927 р.), проект меморіалу Кобзареві на Тарасовій горі (1926 р.). Були зроблені ескізи монументів І. Франку, «Перекоп». Проект меморіалу на Тарасовій горі у Каневі мав вигляд чотиригранної зрізаної піраміди, угорі якої знаходилася напівлежача постаць поета, який ніби намагається підвестися. Цей проект яскраво представляв новаторські пошуки І. Кавалерідзе і хоча цей задум не здійснився, але така ідея була частково втілена у пам'ятнику Шевченкові в Полтаві.

У 2017 р. виповниться 90 років з того часу, як Іван Кавалерідзе встановив на високій горі по правому березі Донця фігуру Артему, який символізував промислове освоєння Донбасу, прославляв людину праці. Фігура вражає своєю міццю, емоційним поривом, грандіозністю та величчю. Цей пам'ятник у Слов'яногірську височітиме і досі, витримавши артилерійські залпи і бомбардування Другої Світової війни. Створюючи нове культурне середовище в Україні, монумент Артему можна вважати як художній твір, аналогів якого немає. Занесли його до Державного реєстру Національної спадщини як один із 44 видатних творів. Сподіваємося, що закон «Про декомунізацію» цей монумент не зачепить.

Пам'ятники, скульптури, які створював І. Кавалерідзе, не обмежувались ефектними геометричними сполученнями. Саме таке збіднене й однобічне ставлення донедавна панувало при аналізі доробку митця. Вони несли вагому ідею, підкоряючись мистецькій логіці. Залізобетон на якому зупинив свій вибір автор, виправдав свої чудові конструкційні якості та декоративні властивості. Можливості цього матеріалу, його масове застосування прийшлося на кінець XIX – початок XX століття, виявилися

новаторськими і дивовижними для прихильників традиційної бронзи, мармуру і граніту. Так у 1901–1902 рр. В. Городецький успішно використовував у Києві залізобетонні скульптури для прикраси фасаду свого маєтку – «Будинку з химерами». Залізобетон приваблює І. Кавалерідзе своєю не традиційністю, високою технологічністю, гарними механічними якостями, відносною дешевизною та грандіозними можливостями використання. Адже введення мармурової крихти й мінеральних фарб давало можливість отримати різноманітні варіанти оздоблення.

Багато творів І. Кавалерідзе присвятив образу поета, філософа й мислителя Григорія Сковороди, якому він зробив кілька пам'ятників. Перший з них було відкрито 1922 р. в Лохвиці, на батьківщині філософа. Пам'ятник Григорію Сковороді, що навпроти Києво-Могилянської академії, де, як відомо, він навчався, – це останній пам'ятник українському мислителю, який встановлено за життя І. Кавалерідзе. Автор умисне зобразив мандрівного філософа босоніж. Та чиновникам здалося, що це непристойно, і вони дали вказівку «взути» філософа (за допомогою зварювального апарата було зроблено щось схоже на постолі). Свого часу митець створив сім варіантів монументів Г. Сковороди для Києва. Найкращим було визнано варіант фігури філософа з книгою, але на останньому етапі виконання роботи його «виправили» – зняли книгу, яку партпрацівники сприймали як Біблію. Цей варіант став основою пам'ятника, спорудженого в Харкові біля Свято-Покровського монастиря (1992 р.) Р. Синьком у співавторстві В. Бородаєм за проектом майстра.

Видатні історичні постаті надихали й приваблювали митця. Постаць Ярослава Мудрого, який тримає макет Софії Київської біля Золотих воріт у Києві, погруддя Петра Запорозця в Білій Церкві, пам'ятник Б. Хмельницькому в с. Кобеляках – усі образи самобутні, романтичні, виявляють головні риси особистості і нині милують очі наших сучасників. Постаці легко сприймаються завдяки цільному, виразно окресленому силуету. Вільне моделювання поверхні форми, властиве манері митця, чітке пластичне трактування надає творові особливої життєвості.

Визначаючи свою позицію у творчості, І. Кавалерідзе завжди стверджував, що прагнув досягти третього поверху. В одному з своїх інтерв'ю він пояснював суть цієї ідеї: «Є три поверхи творення. У скульптурі, приміром, перший поверх – схожість з натурою. Не випадково кажуть: «Він на портреті як живий!». Другий поверх – втілення у конкретному характері головних рис свого часу, суспільства. Варто прагнути оспівувати не окрему людину, а народ який вона уособлює. Третій поверх – особистість митця» [4, с. 164].

Кавалерідзе гаряче утверджував нове, борючись проти віджилого, що гальмує рух вперед – це були невпинні пошуки виразу і розкриття художнього образу. Він завжди мав історичний підхід до різноманітних явищ часу, до такого відтворення правди, яка сприймалася б народом як художнє відкриття, хвилювала б і кликала до нових звершень. Його твори здатні не тільки розширювати горизонти бачення дійсності а й бути джерелом глибоких переживань, роздумів. Вони завжди мають багато смисловий зміст, автор дає можливість глядачеві проявити свої фантазії, хоча при цьому лишається господарем нашої уяви. Не випадково Олесь Гончар, висловив впевненість у тому, що в Києві та інших містах сучасної України «замість бездарних тоталітарних пам'ятників зійдуть на п'єдестали справжні художні шедеври, що їх свого часу нам пропонували Олександр Архипенко та Іван Кавалерідзе» [1, с. 3].

Творчість І. Кавалерідзе завжди вирізнялася самобутнім стилем, поетичною силою, романтизмом. В скульптурі його монументальність особлива, вона є наслідком поетичного світовідчуття. Прагненням до національних сюжетів і типів, до

наслідування традицій народної скульптури і характерної філософічності, внутрішньої монументальності образів позначені всі роботи митця.

Міцність і точність внутрішньої пластики творів митця сягають корінням у мистецтво народної різьби. Створені ним пам'ятники приваблюють оригінальністю і змістовністю задуму, самобутністю творчої манери, великою художньою майстерністю. Неповторність, вміння надати відомим, здавалося б, образам пластичної довершеності, виявляючи в них головне, стають провідною рисою всіх робіт майстра. Саме зв'язок з культурою рідного народу, невпинне прагнення її збагатити зробили творчість цього непересічного митця справді національною, визначили його провідне місце в становленні українського скульптурного авангарду, який лише тепер почали вивчати і цінувати. Як висловився Л. Ф. Лінгарт: «...Він прагнув до монументалізму історичних полотен і емоційного впливу драматизму і пафосу на глядача. Звідси його прагнення до великих узагальнень. Він не хотів потонути в описах, подробицях, історичних деталях, вважаючи їх сферою історичної науки, а не мистецтва» [10, с. 18].

Для збереження спадщини Івана Кавалерідзе і виникла ідея у Ростислава Синька, який вважав себе учнем видатного митця, створити Музей-майстерню І. П. Кавалерідзе в м. Києві на Андріївському узвозі, 21, де саме в цьому будинку в 1911 р. майстер знімав кімнату під майстерню і ліпив скульптуру-метрівку княгині Ольги на конкурс. До музею були передані матеріали із архіву Івана Петровича, що засвідчують багатогранність його таланту. Це матеріали проектів, ескізи, малюнки, портрети, живописні роботи, платівки.

Тут зберігається близько 4000 експонатів, присвячених життю і творчості майстра: проекти пам'ятників, оригінали скульптур, унікальні фотографії, рукописи сценаріїв фільмів і п'єс, відеокасети фільмів українського режисера, а також стрічок про нього. У фондах музею знаходяться гіпсові та бронзові скульптури, проекти пам'ятників, які були виконані майстром. Відвідувачі можуть ознайомитися з галереєю портретів, які зробив видатний скульптор. Це проекти пам'ятників Тарасу Шевченку, Григорію Сковороді, Льву Толстому, Федору Шаляпіну, а також зворушливі композиції «Летять журавлі», «Вірний друг», «Бунт», «Мільйон років» (три варіанта), проект фонтану «Самсон» для Києва, «І. Мічурін», «У глибині сибірських руд», «Вірний друг», «Святослав в бою» та багато інших. Тут же зберігаються копії кінофільмів, сценарії до фільмів – все, що представляє художню спадщину митця. Експозиція побудована таким чином, щоб дати найкраще уявлення про творчість Івана Кавалерідзе. Хочеться зазначити, що облаштовується меморіальна кімната митця, до якої входять меблі, особисті речі, що були передані Ростиславом Синько. Колектив музею намагається відтворити і зберегти ту атмосферу, в якій жив і працював майстер.

В музеї зберігається перехідна модель пам'ятника княгині Ользі – перший варіант з мечем в руці. Пізніше, у 1911 році, за рекомендацією комісії меч було замінено на нагрудний хрест. Відновлений монумент 1996 року, встановлений на Михайлівській площі у Києві, і сьогодні виглядає незвично. Можна уявити враження, що його справив він у 1911 році, не зважаючи на політичні суперечки, котрі виникли через негативне сприйняття загальної концепції.

Музей-майстерня протягом всього часу існування пропагує багатогранну й оригінальну творчість Івана Кавалерідзе, сприяє втіленню в життя його нездійснених задумів, активно популяризує роботи талановитих художників і скульпторів України, які розвивають кращі національні традиції в образотворчому мистецтві.

Основні напрямки роботи музею забезпечуються відділами: експозиційним, фондовою роботи, науково-освітньої роботи, реставраційно-виробничим. Особлива увага приділяється науково-дослідній роботі, оскільки сучасна тенденція офіційно розглядає

музеї як повноцінні науково-дослідні установи, котрі на практиці такими і є, оскільки і за наповненням, і за трактуванням експозицій, і за всіма іншими видами діяльності стоїть, у першу чергу, наукова робота. У зв'язку з цим передбачається вивчення і популяризація всіх сторін життя і діяльності І. Кавалерідзе, видання монографії про творчість майстра, укладання «Хроніки» а, згодом, і «Літопису» життя митця, ілюстрованого «Каталогу» всієї скульптурної спадщини Івана Кавалерідзе, збірника наукових праць працівників музею, каталогу музейного фонду, довідника осіб, з якими спілкувався Івана Кавалерідзе, упорядкування його мемуарів.

Наукова концепція фондової роботи передбачає зосередження в музеї всієї спадщини майстра і детальне її опрацювання, збереження та повернення до Музею-майстерні І. П. Кавалерідзе його розпорошеної колекції. До сценарію огляду експозиції внесені фрагменти з фільмів І. Кавалерідзе та кінострічок про нього. Проводиться плідна співпраця з національними спілками кінематографістів, художників і письменників України, з кіностудією імені О. П. Довженка, зокрема з її музеєм, науковими установами, інститутами НАН, музеями, архівами, кафедрою скульптури Національної академії мистецтв України.

Хочеться думати, що як мистецтвознавці так і державні діячі, від яких залежить збереження культурної спадщини майстра, будуть розглядати монументальні твори не по персонам, котрі стоять на постаментах, а як високохудожні твори, мистецькі шедеври, які увійшли до скарбниці не тільки нашої держави а й світової культури.

Три мистецькі іпостасі Івана Кавалерідзе – скульптора, драматурга і кінорежисера були в ньому одночасно, доповнюючи одна одну, і на різних етапах одна з них ставала провідною. Його творчість – ціла епоха у вітчизняному мистецтві, значення якої актуально як в Україні, так і за її межами. Широкий творчий діапазон митця, незламність і самодостатність, постійне вдосконалення художнього мислення ставлять його в ряд непересічних особистостей ХХ століття.

Список використаної літератури

1. Гончар О. Відкриття Альберти / О. Гончар // Літературна Україна. – 1992. – 9 липня. – С. 3 ; Honchar O. Vidkryttia Alberty / O. Honchar // Literaturna Ukraina. – 1992. – 9 Iupnia. – S. 3
2. Зубанич Ф. Інтерв'ю з І. Кавалерідзе / Ф. Зубанич // Хроніка 2000. – 2002. – № 47–48. – С. 467–476 ; Zubanych F. Interviu z I. Kavaleridze / F. Zubanych // Khronika 2000. – 2002. – № 47–48. – С. 467–476
3. Зінич С. Іван Кавалерідзе : моногр. / С. Г. Зінич, Н. М. Капельгородська. – Київ : Мистецтво, 1971. – 182 с. ; Zynych S. Ivan Kavaleridze : monohr. / S. H. Zynych, N. M. Kapelhorodska. – Kyiv : Mystetstvo, 1971. – 182 s.
4. Кавалерідзе І. Тени быстро плывущих облаков / И. Кавалеридзе // Иван Кавалеридзе : Сборник статей и воспоминаний / сост. Е. Глущенко. – Київ : Мистецтво, 1988. – С. 54–63 ; Kavaleridze I. Teni bystro plyvushchikh oblakov / I. Kavaleridze // Ivan Kavaleridze : Sbornik statey i vospominaniy / sost. Ye. Glushchenko. – Kiiv : Mistetstvo, 1988. – S. 54–63
5. Капельгородська Н. «Ярослав Мудрий» Івана Кавалерідзе / Н. Капельгородська, О. Синько. – Київ, 1998. – 79 с. ; Kapelhorodska N. «Iaroslav Mudryi» Ivana Kavaleridze / N. Kapelhorodska, O. Synko. – Kyiv : AVDI, 1998. – 79 s.
6. Капельгородська Н. М. Іван Кавалерідзе. Грані творчості / Н. М. Капельгородська, О. Р. Синько. – Київ, 1995. – 80 с. ; Kapelhorodska N. M. Ivan Kavaleridze. Hrani tvorchosti / N. M. Kapelhorodska, O. R. Synko. – Kyiv, 1995. – 80 s.
7. Капельгородська Н. Відновлення історії. Пам'ятник княгині Ользі в Києві / Н. М. Капельгородська, О. Р. Синько. – Київ, 1996. – 87 с. ; Kapelhorodska N.

Vidnovlennia istorii. Pamiatnyk kniahyni Olzi v Kyievi / N. M. Kapelhorodska, O. R. Synko. – Kyiv, 1996. – 87 s.

8. Кавалерідзе І. Скульптура : альбом / І. Кавалерідзе ; авт. вступ. ст. та упоряд.: Н. Капельгородська, О. Синько. - Київ, 1997. - 53 с. ; Kavaleridze I. Skulptura : albom / I. Kavaleridze ; avt. vstup. st. ta uporiad.: N. Kapelhorodska, O. Synko. - Kyiv, 1997. - 53 s

9. Ковпаненко Н. Г. Кавалерідзе Іван Петрович / Н. Г. Ковпаненко // Енциклопедія історії України. – Київ : Наукова думка, 2007. – Т. 4. - С. 12–13 ; Kovpanenko N. H. Kavaleridze Ivan Petrovych / N. H. Kovpanenko // Entsyklopediia istorii Ukrainy. – Kyiv : Naukova dumka, 2007. – Т. 4. - S. 12–13

10. Лингарт Л. Иван Кавалеридзе три периода его кинематографической деятельности / Л. Лингарт. – Прага, 1962. – 60 с. ; Lingart L. Ivan Kavaleridze tri perioda ego kinematograficheskoy deyatelnosti / L. Lingart. – Praga, 1962. – 60 s.

11. Нозадзе Ш. Иван Кавалеридзе / Ш. Нозадзе. – Тбилиси, 1971. – 350 с. ; Nozadze Sh. Ivan Kavaleridze / Sh. Nozadze. – Tbilisi, 1971. – 350 s.

12. Німенко А. І. Кавалерідзе – скульптор / А. Німенко. – Київ, 1967. – 94 с. ; Nimenko A. I. Kavaleridze – skulptor / A. Nimenko. – Kyiv, 1967. – 94 s.

13. Синько Р. Неизвестный Кавалеридзе / Р. Синько // Сегодня. – 2005. –26 янв. - С. 10 ; Sinko R. Neizvestnyy Kavaleridze / R. Sinko // Segodnya. – 2005. –26 yanv. - S. 10

14. Синько Р. Поза часом і простором: Спогади про Івана Кавалерідзе / Р. Синько. – Київ, 1997. – 95 с. ; Synko R. Poza chasom i prostorum: Spohady pro Ivana Kavaleridze / R. Synko. – Kyiv, 1997. – 95 s.

15. Синько Р. Могутній талант: До 100-річчя від дня народж. І. П. Кавалерідзе / Р. Синько // Культура і життя. – 1987. – 12 квіт. ; Synko R. Mohutnii talant: Do 100-richchia vid dnia narodzh. I. P. Kavaleridze / R. Synko // Kultura i zhyttia. – 1987. – 12 kvit.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2016

G. Sinko

MONUMENTAL HERITAGE OF IVAN KAVALERIDZE: UPDATING AND SAVING

The article deals with the problems of saving and actualization in modern society of the monumental sculptural heritage of the outstanding Ukrainian sculptor, filmmaker, and playwright I. Kavaleridze. Native culture survived no matter of the catastrophic scale loss of tangible cultural heritage in the last century, now it found itself in a situation where it is necessary to focus on the study and dissemination of information on the part that has reached our time. Also it is important and necessary to research and re-actualize in contemporary socio-cultural environment the material and spiritual monuments of culture and names that remained undervalued or removed from the cultural and historical context for a considerable period of time.

The study is still prohibited for ideological barriers, much archival material is unknown - all this expands our knowledge of the national cultural heritage and suggests a new phase of thinking. Historical transformation and transition from the realism of the nineteenth century to the modernist movement of the XXth century gave life to all different art galaxies of eminent personalities such as A. Exter, K. Malevich, P. Picasso, Alexander Archipenko and others. This also concerns the galaxy personality of I. Kavaleridze, whose creative achievements in the socialist period were silenced. This article examines one aspect of the creative works of the famous Ukrainian sculptor, filmmaker, playwright, screenwriter Ivan Kavaleridze –his monumental and sculptural heritage, which is a whole layer in the history of national art and should be read in the context of the era as an integral part of its weighty cultural and artistic life. In the present article there are examples of new approaches to the

form of I. Kavaleridze's worldview and artistic development of the material in monumental sculpture. Historical transformation and transition from realism of the XIXth century to the XXth century's modernism are reflected in his works, allowing us to re-evaluate the contribution of Ivan Kavaleridze into national and world culture. Creativity of I. Kavaleridze is always distinguished by a distinctive style and poetic force of romanticism. His monumental sculpture is specific, has a rectilinear shape, and as a result, it is poetic. Striving to national subjects and types, to follow the traditions of folk sculptures and characteristic philosophic, internal monumentality of all images are marked with the artist. His originality and substantial design, his originality creative manner attracted great artistic skill when he created monuments. The historical discourse considered stages of such outstanding monuments as Princess Olga's monument in Kiev, the monument to T. Shevchenko in Romney, etc. We analyze the principles of their construction, we track their historical fate against the backdrop of social and cultural changes that have occurred and continue to occur in Ukraine. On the basis of the monumental heritage of I. Kavaleridze we studied first samples of Ukrainian avant-garde in plastic such as G. Skovoroda's monuments in Lohvytsia (1922), Shevchenko - in Poltava (1925) and in Sumy (192.), Artem - in Bakhmut (1924) and Slavyanohorsk (1927), the sculpture on the building of the "house of coal" in Kharkiv (1927), the design of the monument to Kobzar Taras' hill (1926), sketches of I. Franko's monuments, "Perekop", G. Skovoroda - on Kontraktova Square in Kiev (1977). The article emphasizes that his monuments and sculptures are not limited to spectacular combinations of geometric and artistic logic personified. That relationship with the culture of the native people, the relentless pursuit of enriching had made conspicuous creativity of the artist truly national, defined his leading role in the formation of Ukrainian avant-garde sculpture, which only now is started to be studied and appreciated. Relevant and appropriate is the remembrance of the creative legacy of Ivan Kavaleridze today, in our time, not only because he was the talented and brilliant man but also because he made a great contribution to the development of the sculptural process in Ukraine, because of the search for new drugs and progressive outlook methods of forming plastics.

Key words: I. Kavaleridze, art, creativity, sculpture.

УДК 168.522

С. М. Сороко

ИНФОРМАЦИОННЫЙ ПОДХОД И ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОГО ПРОСТРАНСТВА КУЛЬТУРЫ

В статье рассматривается информационный подход к исследованию социокультурных систем; акцентирован авторский взгляд на него и современную проблематику информационной культурологии. Позиционируются принцип прямого процесса генерации информации в социуме и архитектурный принцип построения информационной системы культуры как триединство доминантной идеи, центра ее распространения и соответствующего однородного информационного пространства. Автор статьи на примере белорусской культуры XIX века раскрывает значимость этих принципов в динамике формирования информационного пространства культуры (ИПК).

Ключевые слова: культура, культурная динамика, информационное пространство, информационная система культуры, информационный подход.

Информационный подход к исследованию природных и культурных явлений стал действительно актуальным и востребованным в современной гуманитарной науке на рубеже XX–XXI веков. Значимость нового информационного направления, синтезирующего естественнонаучные и гуманитарные знания, обусловил ряд факторов. В их числе: ускоренная динамика и качественная трансформация (деформация) под влиянием новейших информационно-коммуникативных технологий национальных культур и мировой культуры в целом; социокультурная проблематика «информационного общества» и «общества знания»; новая информационная реальность, которую формируют уже практически не зная пространственно-временных и государственных границ «новые медиа» – *электронные средства и каналы массовой информации и коммуникации*: газеты, журналы, радио, телевидение, интернет.

В XX веке среди первых исследователей информационных процессов социума были Н. Винер («Кибернетика, или Управление и связь в живом и машине», 1948), А. Моль («Теория информации и эстетическое восприятие», 1958; «Социодинамика культуры», 1967), С. А. Арутюнов и Н. Н. Чебоксаров («Передача информации как механизм существования этносоциальных и биологических групп человечества», «Этнические процессы и информация», 1972) и другие мыслители. Они заложили основу информационного подхода, продемонстрировавшего прикладные возможности в гуманитарной сфере. Причем сам *феномен информации* выступал концептуальным, а информационный фактор – доминантным в этих исследованиях.

Позже анализировал информационный подход как метод научного познания К. К. Колин. В 2010 году В. А. Лекторский, А. Д. Урсул, Д. И. Дубровский, И. В. Мелик-Гайказян, К. К. Колин и другие ученые, детально рассматривая информационный подход в междисциплинарной перспективе [2], акцентировали его наиболее важные исторические, теоретические, философско-методологические аспекты, принципы и проблемы. Они констатировали наличие различных взглядов на информационный подход и отсутствие единой методики. Однако бесспорно, разработка информационного подхода – это перспективное и прогрессивное научное направление. Д. И. Дубровский отметил плодотворность и способность информационных подходов «создавать концептуальные мосты между физическими, биологическими и социогуманитарными исследованиями» [2, с. 86].

Первым понятие «культура информационная» – «умение использовать информационный подход, анализировать информационную обстановку и делать информационные системы более эффективными» обосновал Г. Г. Воробьев [1, с. 288]. Вероятно, первыми подняли вопрос о необходимости развития новой научной дисциплины – *информационной культурологии* – Д. В. Матвиенко, К. К. Колин и А. Д. Урсул [3]. Однако, как такового нового информационного направления в культурологии пока не сформировалось. Почему? На наш взгляд, причина в несовпадении взглядов ученых на задачи и цели культурологии, на современные культурологические проблемы и пути их анализа.

Так, например, К. К. Колин объектом исследований информационной культурологии называет информационную культуру – «подсистему культуры, которая формируется под воздействием процесса информатизации обществ и включает в себя все многообразие результатов деятельности человека в информационной сфере общества, а также средства, виды и технологии этой деятельности» [4]. Подчеркивая важность анализа информационной культуры личности и общества сегодня (прежде всего, как частных исследовательских работ), мы не можем согласиться, что данная культурная форма – *информационная культура* – может охватить (объективировать) все научное пространственное культурологического направления. Во-первых, потому

что культура – это и система, и информационный носитель, передающий (транслирующий) в историческом времени информацию благодаря своим традициям, артефактам, символам, кодам, языку и т.д. Во-вторых, не существует культурных форм, систем или подсистем вне информационных процессов, а «информационная сфера общества» не ограничивается современной информатикой и ее проблемным этико-педагогическим полем. Следует также учитывать, что любая культура имеет свое собственное информационное пространство с уникальной пространственно-временной организацией (хронотопом).

Культур вне деятельности человека, групп, сообществ людей не существует. Причем, культур много. Это бесспорные постулаты. Но, как правило, пространство культуры мы всегда воспринимаем более масштабно, чем суммарные научные знания о многообразии в прошлом, настоящем, а также в вероятностном будущем культурных форм и систем: художественная, материальная и духовная, элитарная и массовая, народная, национальные и региональные, этнические, политическая, правовая, первобытная, античная, средневековая и т.д. Это собирательные (по разным доминантным факторам) понятия и исторические явления одновременно. Они, как сам концепт «культура», содержат не столько философский холистический парадокс (целое больше, чем сумма его частей), сколько информационный пространственно-временной парадокс отчуждаемости человека (продукта/процесса его культуротворчества) от бытия информации.

«Информационный парадокс» (назовем так условно реальное явление) прекрасно обосновал радиобиолог В. И. Корогодина на примере возникновения логической информации в ходе эволюции биологической информации [5]. Для нашего анализа идеи В. И. Корогодина имеют важное значение, поэтому кратко изложим их суть в собственной культурологической интерпретации. Именно *логическая информация* – передается через мысли, коды, слово, язык, идеи – способна свободно перемещаться в пространстве и времени независимо от создателя (и формирует многочисленные симулякры). Она отличает человека разумного, а также все созданные им (для его же пользования) информационные системы: общественные, культурные, технические¹ и т. д., от более простых биологических организмов и их информационных систем. Последние на основе генетической и поведенческой информации функционируют в биосфере как единое целое с основополагающим фактором – репродуктивной функцией живого организма. Создаваемые же людьми с помощью логической информации «надбиологические» информационные системы изначально не целее направлены на самовоспроизводство в биосфере. Их основные компоненты – информация, операторы и приспособления (устройства), считывающие и реализующие информацию (а это сами люди и создаваемые ими же, постоянно совершенствующиеся коммуникационные каналы, средства передачи информации) – существуют в пространстве отдельно друг от друга, но развиваться, способны только сообща. Тогда, когда представляют собой *единое целое*.

Следовательно, любая культурная система (форма, тип, вид) не только способна обновляться, иметь собственные информационные средства и каналы (функциональные копии природных) передачи своих сообщений, но и характеризуется их *однозначной читаемостью*. Это и есть основа ее единства! Сообщения культур как системных формирований всегда за их пределами имеют ограничения – информационные барьеры,

¹ Джон фон Нейман предложил в середине XX века модель механизма, теоретически способного обновлять кодирующую его информацию. Его идеи используются в вычислительных машинах и компьютерах. Архитектоника автомата фон Неймана копировала принципы передачи информации в живых организмах [5; 9].

искажающие восприятие и осмысление. (Мы здесь подтверждаем концепты Освальда Шпенглера из работы «Закат Европы»: «явления культур» разговаривают на разных языках; надо различать «идею культуры», ее внутренние возможности, от их проявлений в «картине истории»). Только в конкретной культурной системе «своя» информация однозначно кодируется и читается, постоянно генерируется и распространяется, функционирует без помех, обладает временной значимостью (прагматизмом), может быть востребованной или невостребованной, утраченной. Собственная информация центрирована на конкретных людях – субъектах культурной деятельности, ограничивается их возможностями, их информационным пространством. Но если в компьютерной системе структура информационного пространства и сама информационная система – единое целое, то в культуре единство субъектов культурной деятельности – это растянутый в историческом времени процесс формирования единого информационного пространства.

В своих исследованиях мы исходим из того, что информационное пространство культуры (ИПК) – это динамичная среда обитания культуры, инфраструктуру которой определяет коммуникация [7]. Это есть пространство информационного бытия культуры. Здесь принципиальным и важным является тот аспект, что ИПК – это не часть (и не подсистема) более масштабного пространства культуры, которое условно можно разложить на составляющие одного порядка (пространства): экономическое, политическое, социальное, научное, информационное, коммуникативное и т.д. Информационное пространство культуры – это особое *информационное измерение* всего (!) пространства культуры. Как и сам процесс функционирования информации, ее динамичная среда существовала всегда. Сегодня новые знания об информации, их значимость для современной культуры информационного общества обусловили актуальность научного анализа ИПК.

На наш взгляд, именно идея «информационного измерения» должна формировать междисциплинарный информационный подход в современных социально-гуманитарных исследованиях. Главный постулат: при информационном подходе *культура* должна рассматриваться как вполне конкретная (поддающаяся теоретическому и практическому анализу) *информационная система* генерации, сбора, хранения, переработки и тиражирования информации. Ее специфика – в самой информации о том, что культивирует, признает ценным, необходимым и значимым для себя то или иное исторически сформированное сообщество людей. Подход позволяет рассматривать культурные системы в динамике: с уникальными доминантами (идеями), хронотопами (пространственно-временной организацией), структурными и функциональными связями, коммуникативными центрами и каналами передачи «своей» информации в общей «картине истории», искусственными помехами и барьерами, особенностями осмысления сообщений «чужих» культур, фиксированными информационными процессами и потоками в собственном динамичном информационном пространстве благодаря *media* – средствам и каналам распространения массовой информации. При этом сохраняется приоритет самого феномена информации.

В данной статье мы не пытаемся выявить и обосновать все принципы формирования ИПК. Наша *цель* – раскрыть значимость 1) прямого процесса генерации информации в социуме и 2) архитектурного принципа построения информационной системы культуры как триединство доминантной идеи, центра ее распространения и соответствующего гомогенного (однородного) информационного пространства. Для этого выберем пространственно-временные рамки конкретного исследуемого ИПК: географические границы Северо-Западного края Российской

империи в XIX веке, или исторический период от распада Речи Посполитой в конце XVIII века и до распада Российской империи в XX веке, когда люди этой аннексированной части бывших польских земель вынуждены были адаптироваться к жизни в новых социокультурных условиях России. Именно в этой полилингвистической, поликонфессиональной, поликультурной, плюралистической информационной среде стихийно формировалось в XIX веке собственное ИПК белорусов.

Принцип прямого процесса генерации информации в социуме состоит в следующем: микроуровень (здесь возникают – генерируются – идеи, формируется самоидентификация личности) – первичный; макроуровень (отражает информационные процессы, формирование общественных течений в коммуникационной инфраструктуре ИПК) – вторичный [7, с. 211–225]. На *микроуровне* идет непосредственное общение между людьми: складывается (или не складывается) взаимопонимание в межличностной коммуникации. Такие процессы прямых личных контактов характеризуются микроинформацией², которая не «живет» долго, считается малозначимой, не сохраняется, не фиксируется. Однако она создает *единый контекст культуры*, позволяет поддерживать постоянные взаимоотношения между единомышленниками – людьми, которые одинаково воспринимают («однозначно читают») и реагируют на жизненно важные для себя сообщения.

Макроинформация – это фиксированная на *макроуровне* информация, которую выбирают, считают важной и общезначимой сами люди. Они генерируют, сохраняют, тиражируют, распространяют ее доступными средствами через освоенные каналы массовой коммуникации в ИПК. Макроинформация Северо-Западного края Российской империи XIX века и сегодня доступна исследователям, сохранилась в архивных документах губернских правлений Могилева, Витебска, Минска, Гродно, Вильно, в подшивках газет Официальных и Неофициальных Частей «Губернских ведомостей», в частных и нелегальных изданиях, в книгах и т.д. С научной точки зрения она является верифицируемой. Каждое сообщение культуры имеет свое информационное измерение, поскольку кодируется и передается. Но только макроинформация участвует в *динамике культуры* – в создании новых структур и гиперструктур, выполняет важные социокультурные функции: 1) фиксирует саму *идею культуры*, отражает ее внутренние возможности в материальной и духовной сферах, мировосприятие конкретных людей в произведениях искусства, литературы; 2) формирует отличное от других информационное пространство через собственные социокультурные структуры. В их числе «media» с разнообразными способами и средствами передачи массовой информации (М. Маклюэн: «The Medium is the Massage»).

Так доминантная *идея* – в нашем случае *белорусская* – кодировала в XIX веке и маркировала, объединяла и структурировала различные уровни собственного ИПК. А это, прежде всего, административный: Белорусская губерния (1796–1802) и Белорусское генерал-губернаторство (1772–1856); образовательный: Белорусский учебный округ (1829–1850); научный: исследования по белорусской археологии и этнографии, отраженные в 1840-х годах в губернских газетах (первоначально только в Могилевской), и развитие белорусоведения как комплекса наук о белорусской культуре, этнографии, истории, языку, литературе и т.д. в конце XIX – начале XX века. Отметим, что в Северо-Западном крае Российской империи белорусская идея (информация) не распространялась синхронно, она хаотично «пульсировала», стихийно создавая свой уникальный хронотоп: проявлялась в различных географических

² Понятия «микроинформация» и «макроинформация» обосновали синергетики Д. С. Чернавский, И.В. Мелик-Гайказян [6, с.9].

регионах и в разное время, ее внутренние возможности раскрывались в различных сферах деятельности людей и сопровождалась решением разных социокультурных задач. Неизменным оставалось имя собственное – *код и маркер* белорусов в межкультурном диалоге. В XIX веке белорусское ИПК еще оставалось «разорванным».

В социокультурных информационных системах информация, считывающие и реализующие информацию устройства и операторы могут существовать в пространстве отдельно друг от друга, но развиваться «способны лишь совокупно». Данный постулат В. И. Корогодина стал базовым для нас при обосновании *архитектонического принципа построения информационной системы культуры*: доминантная идея, центр её распространения и соответствующее гомогенное (однородное) ИПК должны составлять единое социокультурное целое [7, с. 211–225]. Это необходимое условие функционирования социокультурной системы. Соблюдение его позволяет анализировать любую «надбиологическую» информационную систему (социокультурную) как функциональный аналог биологической системы передачи информации, а также технической (компьютерной) его копии. При несоблюдении принципа уникальное ИПК долгое время может оставаться «разорванным», а рассеянные информационные структуры (диссипативные, И. Пригожин) функционировать хаотично.

Тенденция к целостности белорусского ИПК проявляется в конце XIX– начале XX века с возникновением белорусского национального движения, с ростом активности белорусской национальной элиты, с расширением структуры белорусской прессы – способа, канала и средства передачи «сообщений культуры», обеспечивших возможность функционирования без искажения (асимметрии) на макроуровне белорусских информационных потоков, течений. С созданием Белорусской Народной республики (1918), затем Литовско-Белорусской ССР (1919), ССРБ (1920), БССР (1922) уже завершается растянутый в историческом времени социокультурный цикл формирования собственного белорусского ИПК. Минск становится коммуникационным и координатором центром всех жизненно важных информационных процессов в белорусской культуре. В 1929 г. здесь создан Институт белорусской культуры, позже реорганизованный в Белорусскую академию наук. То есть, белорусская культура развивается уже как целостное системное формирование.

Рассмотрим еще один важный вопрос: что происходит при нарушении принципа прямого процесса генерации информации? Можно ли, манипулируя на макроуровне (СМИ) общественным сознанием, «навязать» людям какого-либо региона идею «чужой» культуры? Здесь не принципиально какой (русской, белорусской, польской или украинской), затрагивается проблематика тоталитарного мышления, когда инакомыслящие люди воспринимаются другими людьми в качестве объекта внешнего информационного давления.

Анализируя информацию Официальных и Неофициальных Частей «Губернских ведомостей» Северо-Западного края XIX века, можно отметить, что объектом внимания журналистов выступала только собственная (и это логично!) история, культура, социальная жизнь. Духовно люди белорусских земель долгое время оставались тесно связанными личными контактами с польской культурой, которая им была понятна и доступна, а вот российская культура в рассматриваемый период была «чужой». Поступающая в белорусские регионы из столицы (Санкт-Петербурга) официальная информация требовала адаптации и приспособления на микроуровне межличностной коммуникации. Внешняя информация всегда требует перекодирования, поскольку изначально базируется на «чуждых» кодах (понятие Д. И. Дубровского) для данной социокультурной системы. Она не «однозначно читается», «встречает»на своем пути

многочисленные искусственно созданные людьми барьеры (меж языковые, связи, неосведомленности и др.), может провоцировать появление многочисленной асимметричной (искаженной) информации, в том числе, негативной.

Информационную сущность реакционизма и агрессивности трактуем как результат нарушения принципа прямого процесса генерации информации в социуме: распространяемая на макроуровне «чужая» идея не соответствует традиционным культурным кодам, воспринимается людьми неадекватно – как посягательство на их традиции и свободу, сопровождается ростом хаоса, беспорядка (энтропии). Такие процессы нарушают равновесие всей социокультурной системы, где постоянно функционируют «многоликие» прямые и обратные информационные потоки, течения, между которыми должна устанавливаться (и устанавливается в итоге) информационная эквивалентность (понятие П. К. Анохина). Игнорируя традиционные ценности микроуровня, нельзя навязать людям идею «чужой» культуры. Но эта, же или близкая по сущности идея может быть реализована, когда станет их собственной. В данном контексте мы рассматриваем деятельность генерал-губернатора М. Н. Муравьева-Виленского и его соратников в период социально-политической дестабилизации Северо-Западного края 1848–1849, 1863–1864 годов. Они были проводниками официальным путем «сверху» западных идей, социально-демократических реформ в крае до 1866 года; по своим убеждениям – конституционные демократы [8, с.116–132]. Политика М. Н. Муравьева способствовала сохранению целостности Северо-Западного края Российской империи, но он не был здесь своим, непонятный человек чужой культуры так и остался «Вешателем» в белорусской истории.

В итоге отметим, ни одно социокультурное формирование не возникает «на голом месте», а выступает как результат масштабного культурно-исторического процесса, при котором информация постоянно генерируется, тиражируется, сохраняется, структурируется. Информационный подход к анализу таких формирований должен базироваться на феномене информации. Культурологическое понятие «информационное пространство культуры» – это не подсистема и не часть культурного пространства, а *информационное измерение* всего пространства культуры. Для осмысления информационных процессов в культурной динамике значение имеют принцип прямого процесса генерации информации в социуме и архитектурный принцип построения информационной системы культуры как триединство доминантной идеи, центра ее распространения и соответствующего однородного (освоенного) информационного пространства. В результате свободного перемещения в пространстве и времени информации и человека процесс формирования хронотопа любой культуры оказывается «растянутым» в историческом времени и центрированным на субъектах культуротворчества. Для конкретного человека, группы, культурной общности всегда будет значимой только та информация, которую они генерируют сами и *сообща* приспособляют для информационного бытия своей культуры.

Список использованной литературы

1. Воробьев Г. Г. Твоя информационная культура / Г. Г. Воробьев. – Москва: Молодая гвардия, 1988. – 303 с. ; Vorobev G. G. Tvoya informatsionnaya kultura / G. G. Vorobev. – Moskva : Molodaya gvardiya, 1988. – 303 s.
2. Информационный подход в междисциплинарной перспективе: материалы «круглого стола» / подгот. В. В. Пирожков// Вопросы философии. – 2010. – №2. – С. 84–112 ; Informatsionnyu podkhod v mezhdistsiplinarnoyu perspektive: materialy «kruglogo stola» / podgot. V. V. Pirozhkov // Voprosy filosofii. – 2010. – № 2. – S. 84–112
3. Колин К. К. Информационная культурология: структура и содержание

предметной области новой научной дисциплины/ К.К. Колин //Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусств. – 2011. – № 1 (25). – С. 7-13 ; Kolin K. K. Informatsionnaya kulturologiya: struktura i sodержanie predmetnoy oblasti novoy nauchnoy distsipliny/ К. К. Kolin // Vestnik Chelyabinskoy gosudarstvennoy akademii kultury i iskusstv. – 2011. – № 1 (25). – S. 7-13

4. Колин К.К. Информационная культурология: философские и научно-методологические основания изучения и развития информационной культуры человека и общества [Электронный ресурс]/ К.К. Колин// Современные информационные технологии и ИТ-образование. – 2013. – № 9. – Режим доступа :http://istina.msu.ru/media/publications/article/c00/e78/18978234/Inf_kulturologiya_2013.pdf ; Kolin K. K. Informatsionnaya kulturologiya: filosofskie i nauchno-metodologicheskie osnovaniya izucheniya i razvitiya informatsionnoy kultury cheloveka i obshchestva [Elektronnyy resurs] / К. К. Kolin // Sovremennye informatsionnye tekhnologii i IT-obrazovanie. – 2013. № 9. –

Rezhim dostupa : http://istina.msu.ru/media/publications/article/c00/e78/18978234/Inf_kulturologiya_2013.pdf

5. Корогодин В.И. Информация как основа жизни [Электронный ресурс]/ В. И. Корогодин, В. Л. Корогодина. – Дубна: Феникс, 2000. – 208 с. – Режим доступа: <http://www.booksss.ru/n/author/35449.html#.W0cyc0WLTct> ; Korogodin V. I. Informatsiya kak osnova zhizni [Elektronnyy resurs] / V. I. Korogodin, V. L. Korogodina. – Dubna : Feniks, 2000. – 208 s. – Rezhim dostupa : <http://www.booksss.ru/n/author/35449.html#.W0cyc0WLTct>

6. Мелик-Гайказян И. В. Информационные процессы и реальность / И.В. Мелик-Гайказян. – Москва: Наука. Физматлит, 1998. – 192 с. ; Melik-Gaykazyan I. V. Informatsionnyeprotsessy i realnost / I. V. Melik-Gaykazyan. – Moskva : Nauka. Fizmatlit, 1998. – 192 s.

7. Сарока С. М. Архітэктоніка інфармацыйнай прасторы беларускай культуры XIX – пач. XX стст. / С. М. Сарока. – Навапалок: ПДУ, 2012. – 292 с. ; Saroka S. M. Arkhitektonika informatsyynay prastory belaruskay kultury XIX – pach. XX stst. / S. M. Saroka. – Navapolotsk : PDU, 2012. – 292 s.

8. Сороко С. М. Витебские губернские ведомости (Официальная Часть и Неофициальная Часть) [Электронный ресурс] / С.М.Сороко. – Москва-Новополоцк, 2004. – 220 с. – Режим доступа:http://www.psu.by/images/stories/Philosophy/personal/soroko_vitebsk_vedomosti.pdf ; Soroko S. M. Vitebskie gubernskie vedomosti (Ofitsialnaya Chast i Neofitsial-naya Chast) [Elektronnyy resurs] / S. M. Soroko. – Moskva-Novopolotsk, 2004. – 220 s. – Rezhim dostupa : http://www.psu.by/images/stories/Philosophy/personal/soroko_vitebsk_vedomosti.pdf

9. Тьюринг А.М. Может ли машина мыслить? / А.М. Тьюринг. – Саратов: Изд-во Гос УНЦ «Колледж», 1999. – 100 с. ; Turing A. M. Mozhet li mashina myslit? / A. M. Turing. – Saratov : Izd-vo Gos UNTS «Koledzh», 1999. – 100 s.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2017

S. Soroko

THE INFORMATION APPROACH AND SHAPING PRINCIPLES OF CULTURAL INFORMATION SPACE

Modern problems of information culturology and the information approach to analyzable sociocultural systems are regarded in the article. The author has taken the point of view that the information approach must to correspond to the information dimension of sociocultural systems. Direct processes of information generation in a social medium as a

shaping principle and the architectural principle of forming of cultural information systems are described. As an example, the author treats these principles in cultural dynamic of forming of Belarusian information space in XIX century. Northwest Territory of Russian Empire was multicultural, multiconfessional and multilanguage region when the territory was annexed in XVIII century. The principal idea touched upon in the research is that the phenomenon of new Belarusian information space was founded as the result of transformation communication system at the territory (modern Belarus) in XIX century. A vital information in social medium can create different sociocultural structures and increase these quantities if there are good outward conditions. Belarusian idea as a cultural code and marker has created one's information space in Northwest Territory of Russian Empire. It was one's levels of information cultural space such as education, science, local press etc. There were Belarusian government (1796–1802), Belarusian government-general (1772–1856), Belarusian educational district (1829–1850) and forming Belarusian science (history, literature, ethnography, archeology etc.).

Every sociocultural structure arises as consequences of a vast cultural-historical process that is accompanied by information generation, replication, preservation, structuration; and that process cannot be finished. Culturology term 'information space of culture' is not a part or a subsystem, it's only information dimension of all cultural space. It is very important that the analyzable cultural object cannot be an abstraction. The information space of culture will be enlarge if to keep the principle of direct processes of information generation in a social medium. The architectural principle of forming of cultural information systems consists in structural integrity of the cultural idea, its broadcast center and adapted information space. In this case, an information space and system put together. In real life, information processes of forming of cultural chronotops are stretched out in space and time because people and information can move freely and existence independently. Only the information that anyone cultural community creates oneself will be have a special significance for their information space of culture.

Key words: *culture, cultural dynamic, information space, culture information space, information approach.*

С. М. Сороко

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПІДХІД ТА ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ КУЛЬТУРИ

У статті розглядається інформаційний підхід до дослідження соціокультурних систем; акцентовано авторський погляд на сучасну проблематику інформаційної культурології. Постулюється, що при інформаційному підході культура повинна розглядатися як цілком конкретна (яка піддається теоретичному і практичному аналізу) інформаційна система генерації, збору, збереження, переробки і тиражування інформації. Позиціонуються принцип прямого процесу генерації інформації в соціумі та архітектонічний принцип побудови інформаційної системи культури як триєдність домінантної ідеї, центру її поширення і відповідного однорідного інформаційного простору. Реакціонізм і агресія в культурі трактуються як результат порушення принципу прямого процесу генерації інформації в соціумі: поширена на макрорівні «чужа» ідея не відповідає традиційним культурним кодам, сприймається людьми як посягання на їх традиції і свободу, в результаті порушується рівновага соціокультурної системи. Автор статті на прикладі білоруської культури XIX століття розкриває значимість цих принципів в динаміці формування інформаційного простору культури (ІПК). Білоруська ідея розглядається як культурний код і маркер, який об'єднує і структурує різні рівні власного ІПК. Серед них автор виділяє

адміністративний: Білоруська губернія (1796–1802) і Білоруське генерал-губернаторство (1772–1856); освітній: Білоруський навчальний округ (1829–1850); науковий: розвиток білорусознавства як комплексу наук про білоруську культуру, етнографії, історії, мови, літератури і т. ін. в кінці ХІХ – початку ХХ століття.

Зроблено висновок, що жодне соціокультурне формування не виникає «на голому місці», а виступає як результат масштабного культурно-історичного процесу, при якому інформація постійно генерується, тиражується, зберігається, структурується. Культурологічне поняття «інформаційний простір культури» – це не підсистема і не частина культурного простору, а інформаційний вимір всього простору культури. В результаті вільного переміщення в просторі і часі інформації і людини процес формування хронотопу будь-якої культури буде «розтягнутим» в історичному часі і центрованим на суб'єктах культуротворчості. Для конкретної людини, групи, культурної спільноти завжди буде значущою тільки та інформація, яку вони генерують самі і спільно пристосовують для інформаційного буття своєї культури.

Ключеві слова: культура, культурна динаміка, інформаційний простір, інформаційна система культури, інформаційний підхід.

УДК 398.8

А. О. Фурдичко

СТАН ДОСЛІДЖЕНОСТІ ФОЛЬКЛОРНОГО ПЛАСТУ В ПІСЕННІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХХ СТ. ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У роботі визначено основні фольклорні тенденції в пісенній культурі кінця ХХ ст. початку ХХІ ст. Обґрунтовано гіпотезу щодо фольклорного розмаїття пісенної культури України даного періоду в регіональному розрізі.

Ключові слова: пісня, фольклор, регіон.

У контексті глобалізації та інформатизації суспільства в двадцять першому сторіччі особливо актуальним залишається питання збереження етнічної самобутності нації, її особливостей культури. Це дозволяє народу чітко ідентифікувати себе у світі, і відповідно, вибудовувати власний шлях розвитку. Етнічна самобутність виявляється, в першу чергу, у використанні фольклорних елементів в культурі в цілому, і в її елементах, зокрема. Тому дослідження фольклорного пласту в пісенній культурі України кінця ХХ ст. початку ХХІ ст., як вираження творчої діяльності народу, що відображає його життя, погляди, ідеали, є актуальним.

Дослідження сутності фольклору і його інтерпретації в сучасних умовах присвячені праці таких вчених як М. Вовк (виявлено здобутки київської академічної науково-фольклористичної школи, обґрунтовано культурологічний підхід до аналізу її методологічної та практичної діяльності крізь призму трасляційно-трансмутаційного принципу дослідження фольклорної інформації) [2], В. Д. Головатюк (охарактеризовано пісенна культура українців Підляшшя) [4], Т. Беценко (проаналізовано феномен мови усної фольклорно-пісенної творчості, її універсальність, що є еталоном словесно-образного вираження думки) [1], Н. А. Плотнік (розглянуто фольклорні традиції в зоні міжетнічних контактів, взаємодія традиційної культури російських та українських осередків) [22], Р. Кирчів (виявлено якісні зміни і

модифікації у змістовій і формальній фактурі фольклорної традиції) [12], Н. Сербіна (розглянуто процес фольклоризації російської авторської пісні у ліричній традиції Центральної України, виявлено особливості засвоєння одноголосної пісні майстрами гуртового багатоголосого співу), М. Гордійчук (виділено види, тематика, жанри музичного фольклору) [5], О. О. Дудар (досліджено особливості побутування пісенної культури усної традиції Хмельницького Поділля, визначено жанрову структуру пісенного репертуару і ритмоструктурну типологію обрядових фольклорних жанрів) [6], Н. Хоменко (проаналізовано специфіку поезики народного романсу) [26], Л. Єфремова (опрацьовано наспіви українських весільних пісень) [7].

Проте аналіз фольклорного пласту в пісенній культурі України кінця ХХ ст. початку ХХІ ст. в даних роботах не проводився.

Метою дослідження є обґрунтування гіпотези щодо фольклорного розмаїття пісенної культури України кінця ХХ ст. початку ХХІ ст. в регіональному розрізі.

Фольклор – частина національної духовної культури, творчою домінантою якої є слово і прийоми його естетичного оформлення, яким притаманні синкретизм, усне творення і передавання (з уст в уста), імпровізаційність (створення без попередньої підготовки), традиційність (дотримання усталених норм і форм творення), багатоваріантність побутування (змінність тексту), анонімність (нефіксованість авторства) тощо.

Фольклор (фольклорно-пісенна творчість як його різновид) є втілені в мовно-образні пісенні форми слова, максимально узагальнена через образно-змістові пісенні категорії дійсність [1].

У Словнику-довіднику «Знаки української етнокультури» фольклор визначається як народна художня творчість (первинно усна). До основних фольклорних жанрів віднесено прислів'я, приказки, пісні, казки, думи, балади, перекази, анекдоти, загадки, скоромовки, коломийки [8].

У сучасній міжнародній етнографії термін «фольклоризм» застосовується до широкого кола явищ, що об'єднані однією ознакою – «функціонуванням традиційних елементів народного мистецтва, народних обрядів і фольклору в рамках сучасних нетрадиційних (модернізованих) побутових, обрядових і естетичних систем».

Фольклоризми – мовні форми, що максимально концентрують різноаспектний узагальнений досвід мовців, тому є універсальними знаками (макрознаками), за якими розкодовується психоментальна сутність національно-мовної особистості [8].

Фольклорно-пісенний жанр є універсальним, оскільки він репрезентує картину світу українців на всіх рівнях духовного, фізичного, суспільного буття (побут, культуру, звичаї, господарсько-виробничу галузь, психоментальний склад характеру тощо). Характер народнопоетичної творчості, втілений у обрядовому і необрядовому пісенному, аматорському та професійному фольклорі є різнобічним (універсальним) [1].

«Фольклор – не мистецтво, а ретельно опрацьована система магічних ритуалів, колосального значення езотеричний код. Його дешифрування лише розпочинається», – вказує А. І. Іваницький. У більшій цілісності, ніж в інших індоєвропейських народів, у календарному фольклорі українців зберігся циклічний обрядовий сакрал (релігійно-обрядова причинність). Автор аргументує наявність «потужного сакрального струменя в музичній формі, модальності мовлення й мелодики, обрядах та віруваннях в українському фольклорі» [9, с. 478].

О. Маленко, Н. Данилюк визначають українську народну пісню як своєрідну знакову систему, в якій актуалізовані універсальні – найконкретніші, найсуттєвіші для етносу мовноестетичні номени – психоментальні різнорівневі словесно-образні

знаки [3, с. 275].

В останню третину ХХ ст. помітно посилилась тенденція до більш детальнішого вивчення взаємозв'язків різних форм та рівнів складної метасистеми «фольклор – сучасне мистецтво». Так, досліджуючи використання фольклору у пісенній творчості естрадних колективів кінця двадцятого сторіччя В. Г. Плахотнюк аналізує етнокультурні виміри поп-культури в контексті становлення фолк-орієнтації в Україні, визначає особливості засвоєння фольклорних традицій в іншокультурних реаліях: «в умовах номенклатурного просування від аматорського до професійного відбувається виборювання фолк-простору, який став народним... в просторі синтезування метафольклорних традицій» [21].

М. П. Мозговий у статті «Особливості українського шлягеру в контексті розвитку національної естради» зазначає елементи естрадності та фольклору у творчості естрадних ансамблів: «високохудожнє вирішення ліричних завдань із застосуванням фольклорних традицій, що не дає підстав віднести його до суто шлягерних творів. Традиційні засоби введення характерного коломийкового ритму, імітування скрипкових пасажів у супроводі, західноукраїнські пісенно-танцювальні інтонації втілено в ефектному естрадному плані у творах В. Івасюка (на власні вірші) «Червона рута» й «Водограй» [15]. На його думку, ритмо-гармонічні елементи популярних стилів (рок-н-ролу, твісту, шейку, боса-нови) оригінально трансформовано у відомих творах української пісенної естради, вдало поєднуючи елементи джаз-року, біг-біту та хард-року та фольклорні ритмо-інтонації.

С. В. Чернікова у роботі «Вплив фольклору на розвиток естрадного ансамблевого мистецтва», характеризуючи вокально-інструментальні колективи, доводить, що поєднання фольклорного матеріалу з естрадною музикою у творчості ансамблів другої половини двадцятого століття носить активний, перетворювальний характер. «Ці колективи використовували, крім традиційних для естради електрогітар і електронних клавішних інструментів, достатньо поширену групу духових інструментів (труба, саксофон, кларнет, флейта). Це дозволяло їм виконувати твори в різних стилях. Поряд з композиторськими творами звучали обробки народних пісень» [27].

Ю. І. Карчова у своїй роботі [10, с. 176] відмічає: «Неофольклорна тенденція знайшла відбиття і у пісенному жанрі.. композитори прагнуть відтворити не певні ознаки народної пісенності, а глибинну суть її образної природи, структури, мови, що дає поштовх пошуку нових виражальних засобів». Дослідниця вказує, що 60-ті роки ХХ ст. є розквітом естрадної пісні, що базувалася на поєднанні естрадних елементів з народною піснею.

Характеризуючи пісенний фольклорний доробок різних регіонів України, дослідники визначають їх особливості.

В. Дубравін характеризуючи пісенну традицію Сумщини, виділяє її три стильові пласти та їх географічну локалізацію [18, с. 125]. Особливістю першого є широка розспівність, відкритість емоційного вислову. Цей пласт характерний для фольклору центральної частини України та побутує у південних районах Сумської області (Роменський, Липоводолинський, частково Лебединський, Недригайлівський, Тростянецький та Охтирський). Другий пласт є ближчим до поліської культури, він характеризується більш стриманим характером, що є ознакою північних районів (Середино-Будського, Шосткінського, Ямпільського та ін.). Третій пласт відображає риси фольклору південно-російського регіону, що характерний для Великописарівського, Путивльського, Глухівського, Конотопського, почасти Буринського районів.

Л. Новикова у своїх статтях розглядає особливості пісень Харківської області і акцентує їх широке жанрове розмаїття: обрядові (колядки, щедрівки, Маланки, посипальні, веснянки, купальські, петрівчані, колискові, весільні, голосіння); необрядові (ліричні, балади, канти, стройові пісні, романси, «кічеві» новотвори) [17, с. 260].

С. Нікітін приділяє увагу дослідженню ритміки в обрядовому фольклорі. У статті «Архаїзми до силабічної ритміки у східних районах Харківщини» подано складочисловий аналіз зимових святкових пісень і виявлено більш давній засіб ритмічного утворення [16, с. 293].

В. Д. Головатюк аргументує, що позаобрядова лірика українців Підляшшя зберігає одну з основних особливостей народних ліричних творів – здатність до контамінації, між жанровою взаємодією на рівні формул, словесних блоків, композиційних мотивів, що призводить до процесу варіативності [4, с. 14]. Відповідно, народнопісенна лірика Підляшшя характеризується багатством мотивів, що віддзеркалюють складний спектр душевних переживань, пов'язаних з драматичними соціальними, любовними та родинно-побутовими конфліктами.

В. Осадча, аналізуючи фольклорні пісні Слобожанщини, до основних їх музичних ознак відносить протяжність співу, мелодики, фактури, ритмічних структур та робить висновок про існування різних стилів та типів мислення (модально-поспівковий, гетерофонія, спів з елементами гомофонно-гармонічного складу) [19, с. 12].

У пісенному фольклорі Закарпаття П.М. Рак виділяє ті ж самі жанрово-тематичні групи, що і в фольклорі центральних областей України: календарно-обрядові пісні, історичні, рекрутські, пісні про кохання, про тяжку жіночу долю, родинно-побутові, жартівливі тощо [23].

Серед закарпатських народних пісень виділяють такі основні стильові групи:

- пісні, близькі своєю музичною структурою та характером до центральноукраїнських або ж спільні для всіх областей України (значна частину календарно - обрядових пісень, деякі лірико-побутові пісні, особливо сольні пісні сумного протяжного характеру («Ой попід гай мила телята пасає»), пісні-романси («Через річеньку, через болото»);

- пісні, спільні щодо стилю та сфери побутування для всіх західноукраїнських областей («Світить місяченько, ясна зоря», «Червена ружа трояка»);

- пісні суто місцевого походження. Це, насамперед, коломийки та пісні, що сформувалися на їх основі («Ой на плаю вівці пасуть», «Ой убили Лепіка»);

- пісні, що виникли на основі запозичення і творчого переосмислення інтонаційних елементів фольклору сусідніх народів – угорського, чеського, словацького та румунського [23].

Одним з найхарактерніших, суто місцевих жанрів пісенного фольклору Закарпаття та суміжних областей є коломийка.

Закарпатські пісні, як і пісні інших західних областей, загалом, коротші й лаконічніші, ніж пісні інших регіонів України, з переважанням мелодичних форм, близьких до речитативних: кожному складові тексту відповідає не більш як один-два звуки мелодії.

Здебільшого пісні на Закарпатті сольні. Проте останнім часом спостерігається інтенсивне проникнення в побут багатьох районів Закарпаття поліфонічного співу.

Характерною рисою закарпатського пісенного фольклору, яка помітно відрізняє його від фольклору центральних областей України, є відносна самостійність пісенних мелодій і текстів, або, інакше кажучи, вільне оперування ними, виконання різних пісенних текстів на першу-ліпшу мелодію.

Багатожанрове розмаїття народної творчості південноукраїнського краю представлене козацькими, чумацькими, рекрутськими, бурлацькими, наймитськими, сирітськими, заробітчанськими і в рівній ж мірі лірико-побутовими, жартівливими та танцювальними піснями. Багато з них завезено з різних регіонів України, але з часом набули характерних ознак місцевої традиції.

Фольклор Півдня України, зокрема Миколаївщини, включає чотири основні пласти:

1. більш-менш традиційний фольклор, частково адаптований і характерний для корінних представників етносу, які проживали переважно в північних районах області (Первомайський, Братський, Новобузький, Снігурівський райони) – «Ой вийся, хмелю», «Ой сьогодні, матінко, Петрів день», «Чорноморець іде», «Ой з-за гори та ще й з-за лиману»;

2. фольклор, привнесений переселенцями з різних регіонів України – «Ой у саду біля річки», «Кувала зозуля», «Наступила чорна хмара», «Весно наша, весно»;

3. загально-причорноморський пісенний фонд – «Ой там на горі», «Ой у лузі та ще й при березі»;

4. нові варіативні та оригінальні фольклорні пісні Миколаївщини – «Як поїхав молдуван», «Зійшов місяць, зійшов ясний», «А з-під гірки все туман».

Календарно-обрядові пісні Миколаївщини формувалися під впливом різностильових рис. Подільські витоки, характерні переважно для районів Кривоозерщини, Первомайщини, це простежується у щедрівках «Прилетіла ластівонька», «Ой господарю, на твоїм дворі», веснянках «Ой котився кубар», «Кує зозуля у саду» та ін. Характерні етномузичні впливи центральних областей, зокрема, Київщини, Черкащини, Полтавщини з «широким степовим подихом», прослідковуються у веснянці «Розлилися води на чотири броди», в петрівці «Ой малая нічка петрівочка», купальській «Посаду я розу» та ін. Привнесені з західних областей календарно-обрядові пісні відзначаються чіткою ритмізацією, гармонічною структурою: веснянки-гаївки («Ой на ставу на ставочку», «Гей, під явором»), колядки і щедрівки («В Вифліємі новина», «Зажурилася крутая гора») [28].

Музична складова пісенної культури регіонів еволюціонує шляхом виділення характерних жанрів та співочих стилів зі специфічною тематикою, манерою виконання, формами багатоголосся. Так, музичний фольклор Полісся має характерні риси автентичного виконавства, контрапунктичне сплетіння голосів у гуртовому співі, недоспівування ненаголошеного складу на фінальному звуці, обривання протягнутого закінчення стрибком на підвищений тон із невизначеною висотою, вокалізація приголосних, зокрема шиплячих, що зумовлює зміни прононсації та ритмічне подібнення, йотація та ін. [13, 14].

Багатство фактури народнопісенного виконавства відбито в прийнятих у пісенному середовищі визначеннях та самоусвідомленні народними виконавцями своєї функції в гуртовому співі: «заспіває» – провідний голос, що виконує сольючий вступ; «підспіває», «підводить», або «виводить» – верхній голос, відзначений функціональною двоїстістю: дублювання провідного голосу та його орнаментация у варіантно-підголосковій фактурі; «басує» – нижній голос, що має основне значення у варіантно-підголосковій фактурі або допоміжну – у кантовій [11, с. 158].

Отже, різні регіони України відзначаються певними особливими рисами у пісенній культурі кінця ХХ ст. початку ХХІ ст., як тематичними, так і жанровими, інструментальними, стильовими та ритмічними. Проте характерним є взаємопроникнення стильових особливостей фольклорних пісень у регіонах.

Таким чином, аналіз стану дослідженості фольклорного пласту в пісенній культурі України кінця ХХ ст. початку ХХІ ст. дозволяє зробити такі висновки:

- виявлено, що незважаючи на значний доробок у фольк-дослідженнях, ґрунтовний аналіз фольклорного пласту в пісенній культурі України кінця ХХ ст. початку ХХІ ст. не проведений;

- аргументовано фольклорне розмаїття пісенної культури України кінця ХХ ст. початку ХХІ ст. в регіональному розрізі, що визначається тематичними, жанровими, інструментальними, стильовими та ритмічними особливостями;

- досліджено взаємопроникнення стильових особливостей фольклорних пісень у регіонах України.

Список використаної літератури

1. Беценко Т. Природа мовно-поетичної універсальності народнопісенної творчості [Електронний ресурс] / Т. Беценко // Світогляд – Філософія – Релігія. – 2012. – Вип. 3. – С. 111–123. – Режим доступу : <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/handle/123456789/11156> ; Betsenko T. Pryroda movno-poetychnoi universalnosti narodnopisennoi tvorchosti [Elektronnyi resurs] / T. Betsenko // Svitohliad – Filosofiia – Relihiia. – 2012. – – Vyp. 3. – S. 111–123. – Rezhym dostupu : <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/handle/123456789/11156>

2. Вовк М. Київська академічна фольклористична школа: здобутки і перспективи / М. Вовк // Естетика і етика педагогічної дії. – 2011. – Вип. 1. – С. 149–159 ; Vovk M. Kyivska akademichna folklorystychna shkola: zdobutky i perspektyvy / M. Vovk // Estetyka i etyka pedahohichnoi dii. - 2011. – Vyp. 1. - S. 149–159

3. Герасим Я. Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору / Я. Герасим. – Львів, 2010. – 376 с. ; Herasym Ya. Natsionalna samobutnist estetyky ukrainskoho pisennoho folkloru / Ya. Herasym. – Lviv, 2010. – 376 s.

4. Головатюк В. Д. Пісенна культура українців Підляшшя: етнорегіональна специфіка, загальноукраїнський контекст : автореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.01.07 / Валентина Данилівна Головатюк; НАН України; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2002. – 17 с. ; Holovatiuk V. D. Pisenna kultura ukraintsiv Pidliashshia: etnoregionalna spetsyfika, zahalnoukrainskyi kontekst : avtoref.dys. kand. filol. nauk : spets. 10.01.07 / Valentyna Danylivna Holovatiuk; NAN Ukrainy; Instytut mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnologii im. M. T. Rylskoho. – Kyiv, 2002. – 17 s.

5. Гордійчук М. Як записувати народну музику : (Порадник для збирачів музичного фольклору) / М. Гордійчук. – Київ, 1960. – 33 с. ; Hordiichuk M. Yak zapysuvaty narodnu muzyku : (Poradnyk dlia zbyrachiv muzychnoho folkloru) / M. Hordiichuk. – Kyiv, 1960. – 33 s..

6. Дудар О. О. Музичний фольклор Хмельницького Поділля : дис.ція ...канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.03 / Олена Олександрівна Дудар; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського. – Київ, 2007. – 224 с. ; Dudar O. O. Muzychnyi folklor Khmelnytskoho Podillia : dys.tsiia ...kand. mystetstvoznavstva : spets. 17.00.03 / Olena Oleksandrivna Dudar; Instytut mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnologii im. M.T.Rylskoho. – Kyiv, 2007. – 224 s.

7. Єфремова Л. Наспівні українських весільних пісень / Л. Єфремова. – Київ, 2006. – С. 32-36 ; Yefremova L. Naspivny ukrainskykh vesilnykh pisen / L. Yefremova. – Kyiv, 2006. – S. 32-36

8. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – Київ : Довіра, 2006. – 703 с. ; Zhaivoronok V. V. Znaky ukrainskoi etnokultury : slovnyk-dovidnyk / V. V. Zhaivoronok. – Kyiv : Dovira, 2006. – 703 s.

9. Іваницький А. І. Хрестоматія з українського музичного фольклору (з поясненнями та коментарями) : навч. посіб. / А. І. Іваницький. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 520 с. ; Ivanytskyi A. I. Khrestomatiia z ukrainskoho muzychnoho folkloru (z poiasnenniamy ta komentariamy) : navch. posib. / A. I. Ivanytskyi. – Vinnytsia : Nova Knyha, 2008. – 520 s.

10. Карчова Ю. І. Історична еволюція форм побутування пісенного фольклору в українській музичній культурі XIX – XX століть / Ю. І. Карчова // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – 2011. – № 3. – С. 175–179 ; Karchova Yu. I. Istorychna evoliutsiia form pobutuvannia pisennoho folkloru v ukrainskii muzychnii kulturi XIX – XX stolit / Yu. I. Karchova // Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv. – 2011. – № 3. – S. 175–179

11. Карчова Ю. І. Українське народнопісенне виконавство в професійній музичній практиці останньої третини XX – початку XXI століття : дис. ...канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.03 / Юлія Іванівна Карчова; Харківський національний університет мистецтв ім. І. П. Котляревського. – Харків, 2016. – 229 с. ; Karchova Yu. I. Ukrainse narodnopisenne vykonavstvo v profesiinii muzychnii praktysi ostannoi tretyny KhKh – pochatku KhKhI stolittia : dys. ...kand. mystetstvovnavstva : spets. 17.00.03 / Yuliia Ivanivna Karchova; Kharkivskiy natsionalnyi universytet mystetstv im. I. P. Kotliarevskoho. – Kharkiv, 2016. – 229 s.

12. Кирчів Р. Двадцять століття в українському фольклорі / Р. Кирчів. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2010. – 536 с. ; Kyrchiv R. Dvadtsiate stolittia v ukrainskomu folklori / R. Kyrchiv. – Lviv : In-t narodoznavstva NAN Ukrainy, 2010. – 536 s.

13. Колесса Ф. М. Музикознавчі праці / Ф. Колесса. – Київ : Наукова думка, 1970. – 592 с. ; Kolessa F. M. Muzykoznavchi pratsi / F. Kolessa. – Kyiv : Naukova dumka, 1970. – 592 s.

14. Колесса Ф. М. Фольклористичні праці / Ф. Колесса. – Київ : Наукова думка, 1970. – 413 с. ; Kolessa F. M. Folklorystychni pratsi / F. Kolessa. – Kyiv : Naukova dumka, 1970. – 413 s.

15. Мозговий М.П. Історичні форми функціонування естрадної пісні у контексті масової музичної культури [Електронний ресурс] / М. П. Мозговий // Теоретичні питання культури, освіти та виховання – 2009. – Вип. 39. – С. 24-28. - Режим доступу : www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/Trkov/2009.../7.pdf ; Mozghovyi M.P. Istorychni formy funktsionuvannia estradnoi pisni u konteksti masovoi muzychnoi kultury [Elektronnyi resurs] / M. P. Mozghovyi // Teoretychni pytannia kultury, osvity ta vykhovannia – 2009. – Vyp. 39. – S. 24-28. - Rezhym dostupu : www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/Trkov/2009.../7.pdf

16. Нікітін С. Архаїзми до силабічної ритміки у східних районах Харківщини / С. Нікітін //Музична Харківщина. – Харків : ХІМ, 1992. – С. 292–296 ; Nikitin S. Arkhaizmy do sylabichnoi rytmiky u skhidnykh raionakh Kharkivshchyny / S. Nikitin //Muzychna Kharkivshchyna. – Kharkiv : KhIM, 1992. – S. 292–296

17. Новікова Л. І. До питання про специфіку фольклору Слобідської України / Л. І. Новікова // Музична Харківщина. – Харків : ХІМ, 1992. – С. 255–264 ; Novikova L. I. Do pytannia pro spetsyfiku folkloru Slobidskoi Ukrainy / L. I. Novikova // Muzychna Kharkivshchyna. – Kharkiv : KhIM, 1992. – S. 255–264

18. Обрядові пісні Слобожанщини (Сумський регіон) / фолькл. зап. та упоряд. В. В. Дубравіна. – Суми : Університетська книга, 2005. – 446 с. ; Obriadovi pisni Slobozhanshchyny (Sumskiy rehion) / folkl. zap. ta uporiad. V. V. Dubravina. – Sumy : Universytetska knyha, 2005. – 446 s.

19. Осадча В. М. Народнопісенна культура Слобожанщини : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.01 / Віра Миколаївна Осадча ; Харків. держ.акад.

культури . – Харків, 2000. – 20 с. ; Osadcha V. M. Narodnospisenna kultura Slobozhanshchyny : avtoref. dys. ... kand. mystetstvoznavstva : spets. 17.00.01 / Vira Mykolaivna Osadcha ; Kharkiv. derzh.akad. kultury . – Kharkiv, 2000. – 20 s.

20. Осадча В. М. Ритмо-інтонаційна активність і манера виконання у процесі творення Слобожанського протяжного розспіву / В. М. Осадча // Фольклористичні візії (учні – вчителі І. В. Мацієвському з нагоди 60-річчя) : зб. ст. і матер. / ред.-упор. О. Смоляк, В. Коваль. – Тернопіль : Астон, 2001. – С. 82–90 ; Osadcha V. M. Rytmo-intonatsiina aktyvnist i manera vykonannia u protsesi tvorennia Slobozhanskoho protiazhnoho rozspivu / V. M. Osadcha // Folklorystychni vizii (uchni – vchytelivi I. V. Matsiievskomu z nahody 60-richchia) : zb. st. i mater. / red.-upor. O. Smoliak, V. Koval. – Ternopil : Aston, 2001. – S. 82–90

21. Плахотнюк В. Г. Фольк-орієнтація у становленні виконавських естрадних колективів [Електронний ресурс] / В. Г. Плахотнюк // Вісник КНУКіМ. Серія : мистецтвознавство. – 2010. – Вип. 23. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vknukim_myst/2010_23/22.pdf ; Plakhotniuk V. H. Folk-oriantatsiia u stanovlenni vykonavskykh estradnykh kolektyviv [Elektronnyi resurs] / V. H. Plakhotniuk // Visnyk KNUKiM. Seriiia : mystetstvoznavstvo. – 2010. – Vyp. 23. – Rezhym dostupu : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vknukim_myst/2010_23/22.pdf

22. Плотнік Н. А. Збереження етнічної самобутності російської та української народнописенної культури на території етноконтактної зони – Слобожанщини / Н. А. Плотнік // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – 2009. – № 11. – С. 103–111 ; Plotnik N. A. Zberezhennia etnichnoi samobutnosti rosiiskoi ta ukrainskoi narodnospisennoi kultury na terytorii etnokontaktnoi zony – Slobozhanshchyny / N. A. Plotnik // Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv. – 2009. – № 11. – S. 103–111

23. Рак П. М. Особливості пісенного фольклору Закарпаття [Електронний ресурс] / П. М. Рак // Вісник КНУКіМ. Серія : мистецтвознавство. — 2009. – Вип. 20. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vknukim_myst/2009_20/Rak_P.M.pdf ; Rak P. M. Osoblyvosti pisennoho folkloru Zakarpattia [Elektronnyi resurs] / P. M. Rak / Visnyk KNUKiM. Seriiia : mystetstvoznavstvo. — 2009. – Vyp. 20. – Rezhym dostupu: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vknukim_myst/2009_20/Rak_P.M.pdf

24. Русіна В. С. Традиційна пісенність Слобожанщини: історіографія та стан дослідження / В. С. Русіна // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – 2011. – № 7. – С. 209–212 ; Rusina V. S. Tradytiina pisennist Slobozhanshchyny: istoriografii ta stan doslidzhennia / V. S. Rusina // Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv. – 2011. – № 7. – S. 209-212

25. Сербіна Н. Російські лубочні поетичні тексти та їх трансформації в українській ліричній традиції (на прикладі одного пісенного сюжету) [Електронний ресурс] / Н. Сербіна // Київське музикознавство. — 2011. – Вип. 39. - Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/kmuz/2011_39/13.pdf ; Serbina N.. Rosiiski lubochni poetychni teksty ta yikh transformatsii v ukrainskii lirychnii tradytii (na prykladi odnogo pisennoho siuzhetu) [Elektronnyi resurs] / N. Serbina // Kyivske muzykoznavstvo. – 2011. – Вип. 39. – Rezhym dostupu : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/kmuz/2011_39/13.pdf

26. Хоменко Н. Український народний романс: поетикальний ресурс [Електронний ресурс] / Н. Хоменко // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – 2013. – Вип. 38. – С. 445–451. – Режим доступу : <http://philology.knu.ua/files/library/folklore/38/63.pdf/> ; Khomenko N. Ukrainskiy narodnyi romans: poetykalnyi resurs [Elektronnyi resurs] / N. Khomenko // Literatura. Folklor.

Problemy poetyky. – 2013. – Vyp. 38. – S. 445–451. – Rezhym dostupu : <http://philology.knu.ua/files/library/folklore/38/63.pdf/>

27. Чернікова С. В. Вплив фольклору на розвиток естрадного ансамблевого мистецтва [Електронний ресурс] / С. В. Чернікова // Проблеми сучасності: мистецтво, культура, педагогіка. – 2010. – Вип. 12. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/psmkp/2010_12/Chernikova.html ; Chernikova S. V. Vplyv folkloru na rozvytok estradnoho ansamblevoho mystetstva [Elektronnyi resurs] / S. V. Chernikova // Problemy suchasnosti: mystetstvo, kultura, pedahohika. – 2010. – Vyp. 12. – Rezhym dostupu : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/psmkp/2010_12/Chernikova.html

28. Шпачинський О. А. Українська народна пісенна творчість Миколаївщини [Ноты] : навч.-метод. посіб. / О. А. Шпачинський . – Миколаїв : [б. и.], 2007. – 142 с. ; Shpachynskiy O. A. Ukrainiska narodna pisenna tvorchist Mykolaivshchynu [Ноты] : navch.-metod. posib. / O. A. Shpachynskiy . – Mykolaiv : [b. y.], 2007. – 142 s.

Стаття надійшла до редакції 06.10.2016

A. Furdychko

**STATE OF RESEARCH OF FOLKLORE PART
IN THE SONG CULTURE OF UKRAINE AT THE END OF THE XX-TH –
THE BEGINNING OF THE XXI-ST CENTURIES**

Abstract. In the context of globalization and information of society in the twenty-first century a specially important issue becomes saving of ethnic identity of the nation, its cultural characteristics. This allows people to clearly identify themselves in the world, and therefore to build their own path of development. Ethnic identity is manifested primarily in the use of elements of folk culture in general, and its elements in particular. Therefore, the study of folklore part in ukrainian song culture of the end of the twentieth and the beginning of twenty first centuries as an expression of creative people, reflecting their life, attitudes and ideals, is important.

The paper identifies the main trends in folk song culture from the late twentieth to the beginning of twenty first centuries. The hypothesis is about the diversity of folk song culture of the Ukraine in the given period in regional perspective.

In the last third of the twentieth century the trend to a more detailed study of the relationships of different forms and levels of complex meta-system “folklore - contemporary art” was intensified.

The musical component of song culture evolves regions by providing specific genres and vocal styles with a specific subject, manner of execution and forms of polyphony.

Folk music of Polessya has the characteristics of an authentic performance, contrapuntal intertwining voices in singing, nonsinging unstressed syllables in the final sound, extremal finish which are extended in ending abruptly at an increased tone of uncertain height of vocalization consonants, including hissing, rhythmic chopping, iodations and others.

Multidisciplinary diversity of folk art represented the South land of Cossacks, recruiting, burlatskii, naymyskymy, orphanages, migrant and equally as much lyrical and domestic, humorous songs and dance. Many of them are imported from various regions of Ukraine, but eventually became the characteristic features of the local tradition

The article defines the concept of folklore and Ukrainian folk song. The author found that despite significant improvements in folk studies, the detailed analysis of folklore part in Ukraine’s song culture of the late twentieth – the beginning of the twenty first centuries are not conducted. Also it is argued that variety of folk song culture of Ukraine of the late

twentieth – the beginning of the twenty first centuries in the regional context, defined thematic, genre, instrumental, rhythmic and stylistic features. The author investigated the interpenetration of stylistic features of folk songs in the regions of Ukraine.

Key words: *song, folk, region.*

УДК 011(477)

Г. М. Швецова-Водка

УНІВЕРСАЛЬНІ РЕТРОСПЕКТИВНІ ПОКАЖЧИКИ ТЕКСТОВИХ НЕПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ ЯК СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОГО БІБЛОГРАФІЧНОГО РЕПЕРТУАРУ

У статті розглянуто систему універсальних ретроспективних показників текстових неперіодичних видань, що є підсистемою українського бібліографічного репертуару. Охарактеризовано видання найбільших бібліотек України: Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки України, Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України, Книжкової палати України; бібліографічні показники, підготовлені як колективами цих установ, так і видатними українськими бібліографами Я. П. Запаско і Я. Д. Ісаєвичем, С. Й. і С. С. Петровими.

Ключові слова: *український бібліографічний репертуар, ретроспективна національна бібліографія України, універсальні ретроспективні показники текстових неперіодичних видань.*

Одним з найважливіших завдань української бібліографії нашого часу є створення українського бібліографічного репертуару – повного зводу видавничої продукції України за всі часи її існування. Цю проблему неодноразово піднімали прогресивні представники української інтелігенції, але тільки з набуттям Україною незалежності вона постала як найактуальніше завдання сучасності.

Теоретичні та методичні аспекти створення українського бібліографічного репертуару розглядалися в багатьох публікаціях вітчизняних авторів. Найґрунтовнішими з них є статті завідувача відділу національної бібліографії Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського В. Ю. Омельчука [4; 5; 6]. Сучасні підходи до створення універсальних ретроспективних бібліографічних показників і баз даних висвітлює К. Лобузін [3]. З практичним досвідом опрацювання бібліографічних матеріалів і підготовки видання «Книга в Україні. 1861–1917» знайомить у своїх статтях І. Лиханова [1; 2]. Однак досі немає узагальненого огляду і характеристики виданих останнім часом бібліографічних посібників, що є складовими українського бібліографічного репертуару. Частково заповнити цю прогалину має стаття, що пропонується. Вона присвячується розгляду системи універсальних ретроспективних показників текстових неперіодичних видань, або, як їх традиційно називають, книг та брошур, що є підсистемою українського бібліографічного репертуару.

Особливим напрямом української ретроспективної національної бібліографії є облік україномовних видань, незалежно від місця їх опублікування.

З 1992 року головним ініціатором роботи в галузі ретроспективної національної бібліографії в Україні стала Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

НАН України. Її фахівцями запропоновано та здійснено програму підготовки бібліографічного дослідження «Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798–1923» як першого етапу реалізації державного проекту створення національної бібліографії України.

Видання було розпочате у 1996 році, спочатку під загальною назвою «Україномовна книга, 1798–1916», потім воно отримало назву «Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798–1916». Вийшло 4 випуски цього бібліографічного покажчика, після чого було вирішено продовжити облік за 1917–1923 рр. у 5-му випуску. Отже, загалом вийшло 5 випусків (з них останній у 2-х частинах). По закінченні цього видання покажчик був перевиданий під назвою «Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1798–1923» у новому поліграфічному оформленні у 3-х томах.

Ці покажчики обліковують книги українською мовою гражданського друку (а також збірники, в яких є окремі твори українською мовою) без територіальних обмежень. Не відображені книги, друковані кирилицею; ті, що обсягом менше чотирьох сторінок; листівки, вирізки; ілюстративні, нотні, картографічні видання; реклами, проспекти тощо. Включено книги іншими мовами, якщо вони мають розділи або окремі твори українською мовою.

Бібліографічний опис у цих покажчиках найбільш повний. В примітках розкривається зміст збірників, альманахів. Якщо проводилося дослідження з метою встановлення авторства, місця і року видання – в примітках дається посилання на джерела. Якщо видання знаходяться в конволюті, то кожне з них описується окремо. В примітках подається зміст збірників. Після опису вказується шифр зберігання в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського.

Бібліографічне групування записів – хронологічне, за роками видання. В межах року записи розташовані за алфавітом авторів і назв. Довідковий апарат посібника містить: іменний покажчик (який відображає всі прізвища, що є в тексті бібліографічних описів); покажчик назв; предметно-систематичний покажчик (за алфавітом предметних рубрик); покажчик місць видання; покажчик друкарень, видавців і видавничих організацій.

Продовженням роботи над україномовними виданнями в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського є «Зведений каталог-репертуар української книги, 1798–1923» та «Міжнародний зведений каталог-репертуар української книги, 1798–1923», в яких міститься інформація про україномовні видання, що вийшли друком в Україні та світі, наведено дані про їх наявність у фондах вітчизняних та зарубіжних бібліотек. Підготовлений електронний ресурс «Міжнародний зведений каталог-репертуар україномовної книги 1798–1923 рр.» – найповніший інформаційний ресурс, якій налічує понад 25 тис. бібліографічних описів україномовних видань, виданих у 30 країнах світу.

Національна парламентська бібліотека України виступила з ініціативою створення «Друкованого зведеного каталогу (ДЗК) української книги у фондах бібліотек та музеїв системи Міністерства культури України (1574–1923 рр.)». Однак на першому етапі роботи над українським бібліографічним репертуаром у 90-ті роки ХХ ст. виявилось більш зручним складання бібліографічних покажчиків про документи, наявні у фондах кожної конкретної бібліотеки. Такими стали перші видання цього напрямку, підготовлені Національною парламентською бібліотекою України, а також Одеською національною науковою бібліотекою, Харківською державною науковою бібліотекою імені В. Г. Короленка та іншими бібліотеками та музеями.

Роботу, розпочату Національною парламентською бібліотекою України, підсумовує «Друкований зведений каталог україномовної книги державних бібліотек та музеїв України, 1798–1923» (ДЗК) (у п'яти випусках, 1999–2015). Методика бібліографування в ДЗК близька до тієї, що застосовувалася в попередніх виданнях покажчиків, що відображали фонди Національної парламентської бібліотеки України. Відображено неперіодичні текстові видання (книги та брошури), видані українською мовою (друковані гражданським шрифтом), а також писані так званім «язичієм», незалежно від місця видання. З наведеного обсягу не обліковувалися певні види видань: відривні календарі, листівки, тарифи, реклами та ін. Відображено також видання, що містять окремі твори українською мовою поряд із творами іншими мовами.

Бібліографічний опис видань здійснювався *de visu*. Позитивною якістю посібника є розкриття псевдонімів і криптонімів не тільки авторів, але й інших осіб, що брали участь у виданні книжок, а також доповнення чи розкриття їхніх ініціалів. У примітках розкривався зміст збірників та інші відомості щодо видання загалом чи окремих його елементів. Після опису подано сигли установ, де зберігаються примірники кожного видання. Всі бібліографічні записи мають спільну нумерацію.

Групування записів в основній частині посібника хронологічне, розташування в межах року алфавітне. Для пошуку описів видань, що цікавлять дослідників, можна використовувати детально розроблені допоміжні покажчики. Іменний покажчик дає алфавітний перелік усіх прізвищ авторів, як справжніх, так і псевдонімів чи криптонімів. Крім авторів текстів указано прізвища укладачів, перекладачів, редакторів, художників, авторів музики, а також прізвища осіб, яким присвячено зміст видань, тобто «персоналій», чи яких портрети вміщено у виданні. У всіх подібних випадках (крім авторства) роль особи вказано в дужках після прізвища і номера запису, до якого дається посилання.

Пошук видань за змістом можливий за допомогою систематичного покажчика, в основу якого покладено схему УДК, перетворену у відповідні предметні рубрики. Покажчик назв творів відображає не тільки назви видань, але й назви творів, опублікованих у збірниках, що значно розширює пошукові можливості цього бібліографічного посібника. Покажчики місць видання творів друку, друкарень, видавничих організацій та установ, видавців і видавництв стануть у пригоді дослідникам історії української книжкової справи.

Функції допоміжного покажчика виконує й «Список сиглів і повних назв бібліотек та музеїв-учасників», оскільки в ньому містяться посилання на номери бібліографічних описів видань, що зберігаються у відповідній установі.

Охарактеризовані універсальні ретроспективні покажчики дають уявлення про те, як складаються посібники бібліотечно-каталожного типу, тобто такі, що відображають фонд певної бібліотеки чи декількох установ.

Особливий шлях обрала Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника НАН України, яка почала видавати «Репертуар української книги, 1798–1916: Матеріали до бібліографії», що є відтворенням у друкованому вигляді картотеки українського бібліографічного репертуару, створеної у 1945–1948 рр. академічними бібліотеками Києва і Львова під керівництвом Юрія Меженка. У картотеці було відображено видання українською мовою, виявлені бібліографами на підставі вивчення найрізноманітніших джерел, як друкованих, так і рукописних, а також каталогів і картотек різних бібліотек.

Упорядники сучасного видання використовували записи з карток із збереженням вжитого правопису. Дублетні описи зведені до одного, із зазначенням джерел.

Розв'язано, де це було можливо, псевдоніми і криптоніми; подано примітки до окремих позицій. До кожного опису вказується джерело, звідки він був запозичений, або декілька джерел. Ці позначки даються у скороченому вигляді, а наприкінці тому подано «Список скорочень джерел», де вони розшифровуються.

Бібліографічне групування хронологічне (за роками видань); розташування записів усередині років алфавітне (за прізвищами авторів і назвами). Якщо псевдонім розкритий, то опис здійснено під справжнім прізвищем. Усі записи мають спільну нумерацію.

Упорядниками складено допоміжні покажчики: іменний і алфавітний покажчик місць видань. У першому подано як справжні прізвища авторів, так і посилання до них від псевдонімів і криптонімів, а також нерозв'язані псевдоніми та криптоніми. У другому, поряд з назвами місць видання, є рубрики: «Без місця видання» та «Без року і місця видання», а також відсилки від неприйнятих географічних назв до вживаних.

В окремому розділі упорядниками подаються примітки до бібліографічних описів (за №№ записів). Тут вказано на певні виправлення, зроблені упорядниками на підставі вивчення джерел, крім картотеки; на відмінності між даними про одне й те ж видання з різних джерел картотеки; припущення, що до них вдаються упорядники і т.і. Але треба зазначити, що безпосередньо з виданнями описи не звірялися, тільки з каталогом ЛННБ імені В. Стефаніка НАН України.

Особливу цінність для української ретроспективної національної бібліографії становлять універсальні ретроспективні покажчики, які подають відомості про книги, видані в Україні. Початок роботи в галузі українського бібліографічного репертуару відноситься до першої половини ХІХ ст. (це широко відомі бібліографічні праці М. Ф. Комарова та І. О. Левицького та інших українських бібліографів), але найбільшу довідкову цінність мають покажчики, що вийшли у другій половині ХХ ст. та на початку ХХІ ст.

Відомі дослідники стародрукованої української книги Яким Прохорович Запаско і Ярослав Дмитрович Ісаєвич склали бібліографічний покажчик «Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні» – за 1574–1800 рр. Книга 1 цього покажчика подає відомості про видання 1574–1700 рр.; частина 1 книги 2-ої – про видання 1701–1764 рр., частина 2 книги 2-ої – про видання 1765–1800 рр. Цей бібліографічний покажчик виданий у Львові в 1981–1984 рр. Він відображає стародруки, надруковані на території сучасної України кириличним, гражданським та латинським шрифтами, старослов'янською, латинською, українською, російською, польською та німецькою мовами, які дійшли до наших днів або наявність яких підтверджується надійними джерелами (документацією друкарень, листуванням авторів і видавців, посиланнями в стародруках тощо). Виявлено стародруки з фондів 38 бібліотек, музеїв та архівів колишнього СРСР та Польщі. В описах перелічуються книгозбірні (їх скорочені позначення), примірниками яких користувалися укладачі покажчика. Стародруки, описані на підставі бібліографічних джерел, відзначено зірочкою перед початком опису. Двома зірочками позначено стародруки, про які відомо лише з архівних документів або з інших надійних джерел.

Бібліографічний опис видань відповідає сучасним правилам, але має відмінності, обумовлені специфікою старовинної книги. Вказується формат видання, кількість рядків на сторінці, особливості поліграфічного виконання та художнього оформлення. Коротка анотація повідомляє про зміст видання, його історію, структуру, зв'язок з іншими виданнями тощо. Наприкінці даються посилання на джерела (бібліографічні посібники чи наукові монографії та статті), у яких згадується описане видання. В окремих випадках відзначається наявність автографів на примірниках, їх походження

та інші індивідуальні особливості. Всі бібліографічні записи пронумеровані (у кн. 1 – №№ 1 – 762, у першій частині кн. 2 – №№ 763 – 2358, у другій частині кн. 2 – №№ 2359–4137).

Групування бібліографічних записів хронологічне, розташування всередині кожного року алфавітне. Окремо дається перелік стародруків, що не мають вказівки на рік видання.

Допоміжні покажчики, подані наприкінці першої та другої книги, забезпечують багатоаспектне відображення стародруків: за алфавітом авторів і назв, за друкарнями, за тематикою. Подано також покажчик граверів та іменний покажчик (що відображає прізвища, імена, криптоніми авторів і усіх осіб, згадуваних у назвах та описах книг).

Видання багато ілюстроване репродукціями титульних або початкових сторінок, гравюр із стародруків.

Хронологічне продовження бібліографічного обліку видань, що вийшли в Україні, забезпечує бібліографічний покажчик Степана Йосиповича Петрова «Книги громадянського друку, видані на Україні, XVIII – перша половина XIX ст.: Каталог». Цей покажчик був виданий у Харкові Книжковою палатою України в 1971 р. Він обліковує видання, що вийшли з початку друкування книг громадянським шрифтом в Україні до 1860 р., російською та українською мовами. Відображено неперіодичні та продовжувані видання, які за обсягом є книгами, брошурами чи аркушітками, а також окремі періодичні видання – журнали та збірники.

Основна частина видань, відображених у каталозі, переглянута і описана *de visu*. Бібліографічні описи видань, які не вдалося розшукати в бібліотеках, подаються з посиланнями на бібліографічні або архівні джерела, у яких знайдено відомості про них. Крім того, в каталозі подано аналітичні описи частин видань, якщо вони є доповненням до книги чи творами іншого автора, або становлять частину збірника, що мають свій титульний аркуш, окрему пагінацію або надруковані на нумерованих сторінках і можуть бути прийняті за окреме видання.

Бібліографічна характеристика видань у каталозі – це бібліографічний опис за правилами, що діяли під час створення каталогу. Першим елементом запису є прізвище автора або криптонім, якщо він не розшифрований. Коли автора книги на титульному аркуші не позначено і його встановлено з тексту книги або з достовірних бібліографічних, літературних чи архівних джерел, книга описується за прізвищем автора, яке береться в прямі дужки. В такі ж дужки беруться всі інші елементи бібліографічного опису – видавці, перекладачі, кількість нумерованих сторінок та інші дані, якщо вони виявлені укладачем поза книгою. Кількісна характеристика видання включає вказівку на формат у долях паперового аркуша.

Продовжувані та періодичні видання описано у зведених описах. Зміст збірників розписується по сторінках. В окремих випадках дається коротка анотація, що характеризує походження видання, його цензурну історію тощо. Крім того, в скороченому вигляді подаються посилання до джерел, у яких є відомості про зазначене видання (повний бібліографічний опис використаних джерел подається в довідковому апараті каталогу). Опис кожного окремого видання має порядковий номер (всього 1997).

Бібліографічне групування записів у каталозі алфавітне, за прізвищами авторів та (або) назвами творів. Повторні видання розташовуються у хронологічній послідовності.

Допоміжний іменний покажчик відображає прізвища перекладачів, видавців та інші імена, що згадуються в каталозі (крім авторів), у т.ч. криптоніми та псевдоніми з посиланнями до справжнього прізвища, якщо вони розшифровані. Систематичний покажчик допоможе розшукати видання за їх змістом (але перелік рубрик складений

без використання будь-яких таблиць класифікації, тому потребує особливої уваги). Хронологічний показник наочно демонструє кількість видань, що вийшли у певні роки (тут дається не тільки посилання до № запису, а й перші слова з опису видання). «Показник міст та друкарень» відсилає до №№ описів видань, надрукованих у тому чи іншому місті, у певній друкарні.

Пізніше Степан Йосипович Петров продовжив свою роботу і склав картотеку видавничої продукції України 1861—1917 рр. Завершив цю працю і підготував її до друку син бібліографа – Сергій Степанович Петров. У 1996 році Міжнародним фондом «Відродження» було видано перший випуск показника С. Й. і С. С. Петрових «Книга в Україні. Друга половина XIX – початок XX ст. (1861–1917)». У цьому випуску відображено видання, описи яких починаються з букви «А» (бібліографічне групування в посібнику алфавітне). З 1999 року продовження показника почала видавати Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Відділ національної бібліографії Бібліотеки здійснив бібліографічну редакцію показника, який, починаючи з другого випуску, виходив під назвою «Книга в Україні, 1861–1917: матеріали до репертуару української книги».

Видання «Книга в Україні. 1861–1917» планувалося спочатку як публікація картотеки С. Й. Петрова, але з часом вийшло за означені рамки. У процесі роботи з'ясувалося, що картотека потребує доповнень, адже, як відомо, з певних причин до неї не було включено багато видань, вилучених із загального обігу, релігійну літературу тощо. Недостатньо повно в картотечі представлені й україномовні видання. Тому з метою зробити показник максимально повним колективом відділу національної бібліографії НБУВ була проведена науково-пошукова робота з виявлення, аналізу та опрацювання різних бібліографічних джерел, включаючи бібліографічні ресурси Інтернету, котрі містять видання українською та російською мовами, видані протягом 1861–1917 рр. в державних кордонах сучасної України [1].

У показнику «Книга в Україні. 1861–1917» відображено величезний масив видань універсального змісту, у тому числі книги та брошури, окремі видання і відбитки публікацій з періодичних та продовжуваних видань, продовжувані видання («записки», огляди, переписи, «труди» тощо).

Бібліографічний опис видань здійснено за сучасними стандартами, за прізвищем автора. Якщо видання вийшло під псевдонімом чи криптонімом, по можливості встановлюється справжнє прізвище автора, а від псевдоніма чи криптоніма дається посилання до прізвища. Опис такого видання здійснюється за прізвищем, а псевдонім чи криптонім вказують у відомостях про автора. Якщо прізвище автора не встановлено, опис робиться під псевдонімом чи криптонімом. За необхідності назва видання супроводжується короткою пояснювальною анотацією. Зміст збірників розкривається в примітках. У прямих дужках подаються елементи опису, які встановлені укладачами бібліографічного посібника. Всі бібліографічні записи мають суцільну нумерацію. Бібліографічне групування записів алфавітне, за алфавітом авторів і назв.

Упродовж 1999–2016 років вийшло 19 випусків бібліографічного показника «Книга в Україні. 1861–1917» (за літерами «А» – «Я»), що містять понад 80 тис. бібліографічних описів видань. Доповнення та уточнення, виявлені у процесі роботи, будуть включені до окремих додаткових випусків показника по завершенні видання. Електронна версія показника подана на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у рубриці «Науково-дослідна діяльність», підрубриці «Наукові видання і каталоги відділу національної бібліографії». Одночасно з друкованим виданням показника «Книга в Україні. 1861–1917» створюється однойменна база даних.

Книжкова палата України зробила свій внесок у ретроспективну національну бібліографію України, випустивши оригінальний за задумом і змістом бібліографічний покажчик «Спецфонд Книжкової палати України (1917–1921 рр.)», який відображає видання, що знаходилися у фонді, створеному з видань, заборонених радянською цензурою до зберігання та використання в бібліотеках. Крім друкованої продукції українською та російською мовами, що побачила світ на терені УСРР, у складі фонду є видання Західної України та українського емігрантського руху, а також усі видання, що потрапили до категорії «заборонених».

Обсяг покажчика – 5990 записів, у тому числі обліковано не тільки книги та брошури, а й періодичні та продовжувані видання, і аркушівки – неперіодичні видання обсягом до 4 с.

Бібліографічна характеристика описаних видань подається у вигляді бібліографічних описів. Бібліографічний опис здійснено за сучасними правилами, але із збереженням правопису, застосованого у виданні. Прізвища авторів, навпаки, переведено в єдину, сучасну форму написання. Твори, видані під псевдонімами і криптонімами, описані під справжнім прізвищем автора, якщо укладачам вдалося його встановити. Значна увага приділялася встановленню вихідних даних видань: року та місця видання, видавництва і друкарні, аж до встановлення їхньої адреси.

У деяких записах «Спецфонду...» застосовано анотації довідкового характеру, покликані уточнити зміст видання (наприклад, у № 2439 назва видання: «Історія повстання листопаду – грудня 1918 року», а в анотації сказано: «Передумови збройного виступу проти Гетьмана Скоропадського»). Зазвичай, в покажчиках такого типу анотування не передбачається, оскільки потребує значних витрат часу і затримує підготовку покажчика, але наявність анотацій підвищує цінність наданої інформації.

Основна, описова частина бібліографічного посібника доповнюється допоміжними покажчиками, які є результатом значної аналітико-синтетичної переробки інформації, що міститься в бібліографічних записах і тому дають можливість зробити деякі узагальнення, а також забезпечують пошук потрібних споживачеві видань за різними ознаками: авторства, змісту, вихідними даними тощо.

Набір допоміжних покажчиків є традиційним: іменний, покажчик назв, систематичний, покажчик місць видання, покажчик друкарень і видавництв.

Іменний покажчик відображає всі прізвища, а також криптоніми, що згадуються в бібліографічних записах: авторів, редакторів, перекладачів, авторів передмов, укладачів, художників і осіб, яким присвячено зміст творів. Роль у виданні тієї чи іншої особи (крім автора) пояснюється в круглих дужках після номеру запису, до якого дається посилання, зокрема: (уклад.), (ред.), (передм.), (худож.) тощо. Номер запису, що позначає персоналію, просто береться в круглі дужки, як це прийнято в багатьох інших іменних покажчиках.

«Покажчик назв творів друку» відображає назви всіх творів, як тих, що описані під назвою, так і тих, що описані під прізвищем автора. «Систематичний покажчик» побудований за Універсальною десятиковою класифікацією, подано основні розділи і підрозділи УДК, у деяких з них виділено тематичні рубрики. «Покажчик місць видання творів друку» побудований за алфавітом назв міст і населених пунктів. «Покажчик друкарень, видавництв, видавничих товариств та організацій, видавців» систематизовано за розділами «Друкарні», «Видавництва», «Видавничі товариства та організації», «Видавці». Місцезнаходження установи вказується в прямих дужках після її назви, якщо за назвою установи його не можна встановити. Цікаво, що для окремих друкарень вказується навіть точна адреса, що дозволяє диференціювати друкарні, однакові за назвою. Цей покажчик спрямований на допомогу дослідникам, що

вивчають діяльність окремих видавництв та друкарень. При наявності окремого покажчика місць видання така побудова даного покажчика здається найбільш доцільною.

Наступне видання – видавничий проект Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника «Українська книга в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції, 1914–1939» – передбачає створення повного бібліографічного покажчика української книги, що вийшла в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції за 1914–1939 рр. Територіально покажчик охоплює сучасні західні області України – Львівську, Тернопільську, Івано-Франківську, Чернівецьку, Закарпатську, Волинську, окремі етнічні українські території Польщі (Лемківщина, Підляшшя, Холмщина), еміграційні центри українського видавничого руху – Відень, Берлін, Прагу, Подебради, Торонто, Вінніпег, Нью-Йорк та ін. Протягом 2010–2015 рр. вийшло 3 томи цього покажчика, що охоплюють видання 1914–1925 рр.

Дещо інші підходи застосовуються в бібліографічних покажчиках, обмежених видавничими рамками (тобто по суті ретроспективних видавничих бібліографічних посібниках). Прикладом можуть слугувати покажчики, що відображають видання «Просвіт» Галичини та Наддніпрянської України, підготовлені С. Л. Зворським і видані за підтримки Національної парламентської бібліотеки України в 1996–1999 рр. У цих покажчиках подаються відомості про неперіодичні книжкові та аркушеві видання львівської «Просвіти», що вийшли друком у 1868–1939 рр., та «Просвіт» Наддніпрянської України (Катеринославської, Київської, Подільської, Полтавської, Таврійської, Харківської, Херсонської, Чернігівської губерній) 1906–1922 рр.

Бібліографічний опис здійснено за сучасними правилами, але із збереженням усіх мовних чи шрифтових особливостей видань. Частина бібліографічних відомостей, відсутніх у виданнях, встановлена упорядником на підставі архівних матеріалів та інших додаткових джерел.

Описи багатьох видань супроводжуються примітками про історію видання, особливості його оформлення тощо. У деяких випадках такі відомості подаються у вигляді анотації, де характеризується також структура і зміст видання. Крім того, даються описи рецензій на видання, опубліковані в тогочасних журналах і газетах.

Детально розроблено допоміжні покажчики: іменний, систематичний, географічний, серійних видань, друкарень.

У контексті реалізації основних напрямів серії «Національна бібліографія» відділ національної бібліографії Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського працює над проектом наукової спадщини Національної академії наук України, зокрема, вийшли друком «Видання Секції суспільних і гуманітарних наук Національної академії наук України, 1998–2003» (Київ, 2003) і «Видання Секції суспільних і гуманітарних наук Національної академії наук України, 2003–2008» (Київ, 2008). Ці покажчики містять бібліографічні описи монографій, брошур, збірників наукових праць, навчальних посібників, довідкових видань, словників, бібліографічних покажчиків, авторефератів дисертацій, підготовлених і виданих установами Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України у 2003–2008 рр.

Отже, з початку 90-х років ХХ ст. майже кожна велика бібліотека України планує і видає універсальні ретроспективні покажчики видань, наявних у її фондах. Проте організація ретроспективної національної бібліографії України потребує координації та кооперування зусиль багатьох учасників; застосування різних шляхів пошуку відомостей про документи; наукової розробки актуальних методичних і технологічних питань створення посібників ретроспективної національної бібліографії, затвердження правил та угод.

Робота в галузі ретроспективної національної бібліографії України останнім часом ведеться дуже інтенсивно, постійно з'являються нові бібліографічні посібники, друковані бібліографічні видання мають електронні аналоги, а також створюються спеціалізовані бази даних. Охарактеризовані універсальні ретроспективні бібліографічні покажчики текстових неперіодичних видань у майбутньому допоможуть скласти повний український бібліографічний репертуар. Окремого розгляду потребує стан видання універсальних ретроспективних покажчиків нетекстових видань (образотворчих, нотних, картографічних) та серіальних видань (періодичних і продовжуваних).

Список використаної літератури

1. Лиханова І. Бібліографічний покажчик «Книга в Україні. 1861–1917»: питання створення і використання / І. Лиханова // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – Вип. 42. – С. 264–272 ; Lykhanova I. Bibliohrafichnyi pokazhchuk «Knyha v Ukraini. 1861–1917»: pytannia stvorennia i vykorystannia / I. Lykhanova // Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho. – Kyiv, 2015. – Vyp. 42. – S. 264–272

2. Лиханова І. Внесок С. Й. Петрова у створення українського бібліографічного репертуару / І. Лиханова // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.. – Київ, 2010. – Вип. 28. – С. 565–574 ; Lykhanova I. Vnesok S. Y. Petrova u stvorennia ukrainskoho bibliohrafichnoho repertuaru / I. Lykhanova // Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho.. – Kyiv, 2010. – Vyp. 28. – S. 565–574

3. Лобузін К. Інформаційні технології створення національних бібліографічних ресурсів / К. Лобузін // Бібліотечний вісник. – 2013. – № 1. – С. 9–14 ; Lobuzina K. Informatsiini tekhnolohii stvorennia natsionalnykh bibliohrafichnykh resursiv / K. Lobuzina // Bibliotечnyi visnyk. – 2013. – № 1. – S. 9–14

4. Омельчук В. Національна бібліографія України – пріоритетний напрям наукової діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / В. Омельчук, Д. Устиновський // Бібліотечний вісник. – 2011. – № 2. – С. 3–10 ; Omelchuk V. Natsionalna bibliohrafiia Ukrainy – priorytetnyi napriam naukovoї diialnosti Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho / V. Omelchuk, D. Ustynovskiy // Bibliotечnyi visnyk. – 2011. – № 2. – S. 3–10

5. Омельчук В. Проблеми створення реєстру національної бібліографії України / В. Омельчук, Л. Новосолова // Бібліотечний вісник. – 2006. – № 6. – С. 31–33 ; Omelchuk V. Problemy stvorennia reiestru natsionalnoi bibliohrafiї Ukrainy / V. Omelchuk, L. Novosolova // Bibliotечnyi visnyk. – 2006. – № 6. – S. 31–33

6. Омельчук В. Е. Национальная библиография Украины / В. Е. Омельчук // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – Киев, 2000. – Вып. 1. – С. 186–195 ; Omelchuk V. E. Natsyonalnaia byblyohrafiya Ukrainy / V. E. Omelchuk // Byblyoteky natsyonalnykh akademyi nauk: problemy funktsyonyrovaniya, tendentsyy razvytya. – Kyev, 2000. – Vyp. 1. – S. 186–195

Стаття надійшла до редакції 17.10.2016

H. Shvetsova-Vodka

UNIVERSAL RETROSPECTIVE INDEXES OF TEXTUAL NON-PERIODICAL EDITIONS AS A CONSTITUENT PART OF UKRAINIAN BIBLIOGRAPHIC REPERTOIRE

One of the major tasks of the ukrainian bibliography is the creation of the ukrainian bibliographic repertoire – the complete summary of publishing products of Ukraine. The

theoretical and methodical aspects of creation of the ukrainian bibliographic repertoire were examined in many publications of domestic authors, in particular by V. Y. Omelchuk, K. Lobuzina, I. Lychanova. However, until now there is no the generalized review and description of the given out lately bibliographic manuals which are the constituents of the ukrainian bibliographic repertoire. The article which is offered is dedicated to consideration of the system of universal retrospective indexes of textual non-periodical editions which are the subsystem of the Ukrainian bibliographic repertoire.

Editions of the greatest libraries of Ukraine are described. There are bibliographic indexes, geared-up by the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi, National Parliamentary Library of Ukraine, Lviv National Scientific Library named after V. Stefanyk, the Book Chamber of Ukraine; both the collectives of these establishments and prominent by individual Ukrainian bibliographers.

The specialists of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi offered and carried out the program of preparation of bibliographic research “Ukrainian-language book in the funds of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi, 1798–1923” as the first phase of the state’s project implementation of national bibliography of Ukraine. The National Parliamentary Library of Ukraine came forward with the initiative of creation of the “Printed erected catalogue of the Ukrainian book in the funds of libraries and museums of the system of Ministry of culture of Ukraine (1574–1923)”. The special way was chosen by the Lviv National Scientific Library named after V. Stefanyk, which gave out “Repertoire of the Ukrainian book, 1798–1916: Materials to bibliography”, which is recreation in the printed type of card index of the Ukrainian bibliographic repertoire, created in 1945–1948 by the academic libraries of Kyiv and Lviv under the direction of Yuriy Mezhenko.

Every bibliographic manual is described by such parameters: types of documents which are taken into account, chronologic scopes, method of bibliographic description and its features, methods of the bibliographic grouping and location of bibliographic records in divisions, composition of certificate of manual.

It is educed that account of Ukrainian-language editions for the period of 1798 – 1923 carried out with most plenitude. The account of editions which went out in Ukraine in different languages is provided for the period from 1574 to 1917. Most bibliographic manuals are presented both in the printed version and in electronic analogue in the sites of libraries.

However, organization of retrospective national bibliography of Ukraine needs co-ordination and co-operation of efforts of many participants; application of different ways of search of information about documents; scientific development of pressing methodical and technological questions of creation of manuals of retrospective national bibliography.

Key words: *the Ukrainian bibliographic repertoire, retrospective national bibliography of Ukraine, universal retrospective bibliographic indexes of textual non-periodical editions.*

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.344.24: 656.61 – 057.1(477)

Н. І. Глебова

ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ФЕНОМЕНУ «ЛЮДИНИ МОРЯ» В КОНТЕКСТІ СОЦІОЛОГІЧНИХ ПРАКТИК

В статті розглядаються сучасні підходи до соціологічного дослідження специфіки морських спільнот і феномену «людей моря» з метою виявлення зв'язків різних рівнів їх функціонування та окреслення перспектив подальшого соціологічного супроводу. Виявляються предметні зв'язки досліджуваного об'єкту морської і приморської соціальної регіональної субкультури, як динамічного елементу українського соціуму в контексті детермінованості соціальної дії локальною метою. Обґрунтовується потреба методологічного супроводу дослідження феномену «людини моря» та отримання конкретного соціологічного знання про механізми функціонування і соціокультурні тенденції в даній соціальній підсистемі для цілеспрямованого управління ними.

Ключові слова: морська спільнота, морська соціальна субкультура, людина моря, морська соціологія, український приморський регіон.

Сьогодні Україна переживає період стрімких трансформацій, пов'язаних з корінним реформуванням всього суспільства, всієї системи суспільних відносин, активізації процесів переструктурування соціальних об'єктів, реконфігурації соціальних інститутів загалом, і переформатуванням багатьох соціально-економічних галузевих структур зокрема. Аналіз ефективності використання державного геополітичного потенціалу засвідчує, що в силу ряду причин Україна не повною мірою використовує свою конкурентну перевагу морської держави, маючи вигідне економіко-географічне розташування у географічному центрі Європи, яке обумовлює можливість перспектив розвитку низки морських галузей, що традиційно забезпечували базові соціальні стандарти добробуту населення і соціокультурного розвитку морських регіонів. Разом з тим в Україні все більш усвідомлюється проблема нових соціально-демографічних реалій, що пов'язуються не тільки з тенденціями кризи старих соціальних і економічних структур суспільства, але і з новими формами проявів соціальної, міграційної та професійної активності громадян, що в соціологічному сенсі відносяться до різних соціокультурних страт і є носіями певних ознак – репрезентативних маркерів світоглядно-ціннісних, ментальних, комунікативних чи інших характеристик особливостей своїх етнічних, професійних, територіальних або соціальних груп, які й укладають соціальну структуру сучасного українського суспільства.

Корпусом вітчизняних соціальних наук довгий час опускалась з поля зору проблема дослідження регіонального «морського аспекту» формування історично-ментальної, психологічної, професійної, природо-культурної, екологічної, економічної й професійної орієнтації населення приморських зон нашої країни, омешканої четвертою частиною її населення. Саме тому практичним завданням ми вбачаємо обґрунтування й коригування соціологічного супроводу процесу формування продуктивного балансу соціальних і професійних чинників для успішної розбудови морських галузей та виявлення перспектив досягнення соціальної стабільності регіону.

У роботі опираємось на теоретичні соціокультурні концепти Х. Абельса,

А. Шюца, Б. Бергера П., Т. Лукмана, М. Бек-Віклунда, прикладні методологічні розробки й дослідження морських соціальних субкультур Х. Абельса, М. Мана, А. Матейко, Л. Янушевського та багатьох інших дослідників.

Метою статті є перегляд і розширення соціологічної методології дослідження таких складних соціально-культурних суб-систем, як спільноти морських регіонів з урахуванням значного переформатування соціально значимих компонент донедавна традиційного укладу та впливів сучасних українських реалій на особливі культуротвірні чинники особистісної ментальності й суспільної субкультури «людей моря».

Зокрема, для розуміння і прогнозування процесів соціального розвитку в країні в цілому й закономірностей розвитку українських приморських регіонів потребується детальна інформація про вектори і динаміку професійно-міграційних потоків, що мають стійкі тенденції спрямування вимушених і трудових мігрантів, зосібна мешканців зони російської збройної агресії і окупованого півострова Крим до поселення або працевлаштування переважно в українських морських регіонах. Оскільки Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [6] передбачає цілком конкретні заходи, рубриковані морською тематикою (див. «Співробітництво у сфері науки і технологій» (ст. 374–377), «Політика у галузі рибальства і морська політика» (ст. 407–414), «Навколишнє середовище» (ст. 360–366) тощо) і пов'язані з державною морською політикою в частині, що стосується сфери наукових досліджень, є всі підстави вважати, що у процесі ринкових перетворень морська економіка України не відгороджується від світового ринку, а навпаки – за багатьма чинниками уже сьогодні є органічною складовою цього ринку [8, с. 14]. Таким чином, суспільний запит вказує на перспективність розбудови й повноцінного ефективного використання соціально-економічного ресурсу морських галузей господарювання, пов'язаних безпосередньо з діяльністю на морі.

Зважаючи на значні стратифікаційні розриви в генезі сучасного українського соціокультурного простору, цілком доречним вбачається комплексне соціологічне дослідження феномену «людей моря» з метою виявлення функціональних зв'язків між різними рівнями і площинами його функціонування та окреслення перспектив подальшого соціологічного супроводу.

Такого роду завдання передбачає присутнє розширення як об'єкта так і предмету соціологічного розгляду в бік специфікації «соціального» елементу дослідження і обумовлює доцільність наступних засторог щодо самої специфіки такого дослідження. Дотримання цілісності підходу методом виокремлення «морської тематики» в субдисципліну соціологічної науки, попри всі труднощі, пов'язані з різномірністю досліджуваних аспектів «людини моря» вбачається нами важливим чинником, що може сприяти вирішенню проблеми. Підставою для обраного підходу слугують попередні міждисциплінарні і галузеві напрацювання соціальних і економічних досліджень, пов'язаних з морегосподарчою, природоресурсною, соціокультурною тощо проблематикою, різноаспектно пов'язаною з «людиною моря», в яких зазначається, що саме від сьогоднішнього рівня розуміння соціальної значимості і змоги продуктивного соціального впливу на побутуючі ідентичності і світогляди, життєві стилі, традиції, професійні норми і цінності суспільство набуває можливість коригувати процеси у потрібне русло [1, с. 103].

Відсутність означеного узагальнення результатів міждисциплінарних напрацювань сьогодні стає завадою для достатньо коректного прогнозування подальших впливів соціальної складової того соціо-ментального чинника, що характеризує будь-який пов'язаний з морем географічний регіон як «людей моря», на

загальний стан цих субкультур і соціальну поведінку їх носіїв.

Як і щодо решти спеціальних розділів соціології, підставою для інтенсивного розвитку морської соціології є практична потреба комплексного дослідження специфіки соціального утворення, пов'язаного у даному конкретному випадку з морською діяльністю людини. Цей факт вказує і на потребу збагачення її теоретичної та методологічної рефлексії, оскільки в існуючих емпіричних дослідженнях проблематики морської соціології до її методологічного виокремлення на ґрунті тематичних досліджень загалом переважали й переважають описові тенденції.

Указана обставина значною мірою пояснюється тим, що морська соціологія є молодією соціологічною субдисципліною, разом з тим вимагаючи від дослідників особливо ретельного обґрунтування своїх засад з погляду загальної теорії соціології та соціологічного методу. В напрацюваннях зарубіжних соціологічних центрів розвитку цієї субдисципліни, яка в різних сучасних наукових школах і течіях визначається різними термінами: «соціологія людей моря» або «морська соціологія», існують різні підходи і до вирішення методологічної проблеми. Тривалий час соціологічні дослідження морської проблематики, проведені в багатьох країнах світу (переважно у Нідерландах, Великобританії, Франції, Італії та країнах Скандинавії), не становили спеціальної соціологічної дисципліни і, зазвичай, входили в сферу декількох спеціалізованих соціологічних розділів, наприклад, соціології праці, соціології промисловості чи соціології культури. У багатьох випадках такого роду тенденція зберігається дотепер, оскільки не далеко не завжди очевидно є потреба виділення досліджень, наприклад морських соціальних спільнот, з вищеназваних субдисциплін із метою створення нової. Крім того, дослідження емпіричного і соціографічного характеру не створили і не створюють у багатьох країнах власних передумов для побудови теорії нової соціологічної субдисципліни. Відправною точкою її становлення можна прийняти міжнародну конференцію «*Martime Sociology*» в Новому Орлеані (США) в 1973 року, організовану групою дослідників соціологічної морської проблематики. Тоді вперше було використано визначення «морська соціологія» для розмежування предметного поля досліджуваних проблем. Звіт конференції засвідчує різноманітність підходів і різноманіття сфер активності людей на морі та пов'язаних з морем, та певні проблеми з визначенням предмету морської соціології [9]. За звітними матеріалами форуму можна констатувати виокремлення секторів наукових досліджень, у яких предметом уваги є: люди, пов'язані з морем та різні ракурси висвітлення проблем безпосередньо «людини моря» (*seafarers*), морської спільноти (*seafaring communities*), особливостей життя та роботи на морі, особливостей портових середовищ, соціальних проблеми зайнятості людей моря, виробничих відносин на морі і в портах (*industrialrelations*), професійних спілок (профспілок) людей моря і портовиків. Очевидно, що даний перелік, з одного боку, певною мірою був вибіркоким уже б з огляду на поточну актуальність того чи іншого аспекту дослідження, з іншого – на той час не ставилось завдання методологічної систематизації всіх аспектів, виокремлення структури і рівнів дослідження об'єкту. У цьому контексті виникає потреба позбутися деяких сумнівів і непорозумінь, що накопичилися навколо семантичних питань стосовно багатозначності визначення «люди моря».

Цим визначенням користуються, зазвичай, у трьох різних значеннях. У найбільш широкому значенні «людьми моря» розуміються різні соціально-професійні категорії працівників морського господарства (економіки), безпосередньо або опосередковано пов'язані з працею і життям на морі. До них можна віднести як моряків і рибалок, так і портових лоцманів, працівників, зайнятих переробкою ресурсів морського дна, а також суднобудівників, докерів та групи фахівців, що займаються управлінням і організацією

соціально-економічної діяльністю на морі або в морській сфері, викладачів морських шкіл і дослідників, що вивчають різноманітні аспекти морського середовища.

У проміжному, середньому значенні під назвою «люди моря» маються на увазі лише представники соціально-професійних категорій, пов'язаних безпосередньо з роботою і життям на морі, тобто, сюди зараховуються не тільки моряки і рибалки, але й портові лоцмани та працівники, які переробляють природні ресурси морського дна.

У вузькому значенні терміном «люди моря» позначають виключно моряків і рибалок, що відрізняються від інших соціально-професійних категорій морського господарства (економіки) як об'єктивними критеріями, так і суб'єктивними (ментальними) характеристиками [10].

На нашу думку, саме вузьке визначення «люди моря» є основним і найбільш коректним для ужитку в соціології людини, оскільки зачіпає глибинну специфіку базових характеристик і найбезпосереднішим чином стосується усталення у сучасному побуті спільнот, орієнтованих на море, не тільки ментального чинника їх соціальної свідомості, а утворенню цілісного стержня цього особливого типу соціальності і психологічної культури особистості, що продукується історично специфікою виховання і професіоналізації вказаної страти. Маючи на увазі субдисципліну, яка визначається терміном «соціологія людей моря» або «морська соціологія», вважаємо за доречне звернутися до напрацювань польських соціологів, що першими в Східній Європі актуалізували потребу вивчення специфіки життєдіяльності значної частини поляків – історично поморського соціуму. Нагадаємо, що в Польщі піонером в ужитку терміну «соціологія людей моря» є А. Matejko [13, с. 36], який одним з перших звернув увагу на потребу соціологічних досліджень соціальних спільнот, члени яких працюють і живуть на морі [12]. В останні роки у світовій літературі набуває все більшого застосування й популярності термін «морська соціологія» (від англ. maritime sociology або marine sociology), що набуває в соціологічній польській літературі цілковитого визнання і схвалення, сприймаючись дослідниками поряд з такими термінами, як «морська медицина» або «морська психологія». Однак наведений вище перелік сфер дослідницьких інтересів засвідчує, що вже відпочатково коло інтересів суто соціологічних поступово виокремлювалось з широкого спектру міждисциплінарних досліджень, що пов'язувалися актуальними проблемами з неодмінною морською компонентою [11, с. 35–59], і на часі поставали питання методологічного характеру.

В наших попередніх дослідженнях, ми зазначали, що визначення предмету змушує нас розглядати соціальний об'єкт крізь призму таких, достатньо незвичних для вітчизняної соціології категорій, як соціальна «морська субкультура», власне маючи на меті типологію і узагальнення широких соціальних характеристик «людини моря» засобами «морської соціології». Відтак для розуміння досліджуваної проблематики як зі структурної, так і динамічної точки зору потребуються критерії їх вирішення з різних розділів соціології – соціології виховання, соціології сім'ї, соціології промисловості, соціології соціальних спільнот (територіальних, соціально-професійних категорій), соціології різних соціальних процесів (напр., інтеграції або дезінтеграції).

Існуючі соціальні стереотипи суто антропологічного, психологічного, і політичного походження (етно-культурного, ментального, конфесійного, ідеологічного тощо характеру), ускладнюючи розгляд морської і приморської соціальної регіональної субкультури і потребуючи окремого дослідження, утім не обмежують апіорі напрямків відстеження генези об'єкту. Таким чином, не випускаючи з поля зору предметних зв'язків досліджуваного об'єкту, як динамічного елементу українського соціуму, на певному структурному і динамічному рівнях розвитку і функціонування

досліджуваних нами соціальних об'єктів, ми неодмінно маємо розглянути впливи як соціальних чинників глобального характеру (інформаційні і глобалізаційні зміни), як суттєвих обумов, відбитих в соціальних стереотипах. В умовах розмитості чинних соціологічних не тільки об'єктивних, але і суб'єктивних критеріїв, вбачаємо вказаний підхід цілком виправданим для ситуації з обґрунтуванням соціологічної субдисципліни на засадах аналізу її прото-історії та мета-теоретичної розробки й подальшого розвитку засобами і методами академічної науки, що робить актуальним звернення до напрацювань світової соціологічної практики.

В теоретичному розрізі проблеми зазначимо, що вже структурний функціоналізм, піддаючи аналізу складні системи відносин між культурою, структурою і аномією соціального об'єкту визначав культуру як «організовану сукупність нормативних цінностей, які керують поведінкою, характерною для членів певного суспільства або групи», а соціальну структуру як «організовану сукупність соціальних відносин, в яких по-різному беруть участь члени суспільства або групи» [2]. В контексті нашої роботи є доречною й заувага щодо аномії, що має місце при наявності серйозного неузгодженості між нормами і цілями культури і соціально сформованими здібностями членів групи діяти відповідно до них (Merton), коли становище багатьох індивідів в соціальній структурі суспільства в період трансформацій порушує їх нормативні цінності [3]. У нашому випадку дослідження явища усталеної поморської культури і певного типу поведінки, зіштовхується з проблемою об'єктивної розмитості соціальної структури зі збереженням суб'єктивних соціокультурних ознак і цінностей. Це протиріччя методологічно вирішується феноменологічним підходом, що створює робочу опозицію структурно-функціональній соціології: індивід не є бранцем соціальної структури, соціальна реальність постійно відтворюється нами, залежна від нашої свідомості і наших інтерпретацій. Відповідно, в фокус уваги соціології «людини моря» повинна потрапити людська суб'єктивність, тобто реальний життєвий світ людини. Тільки в цьому разі можна дати адекватне тлумачення, зрозуміти принципи конструювання соціокультурного феномену з його змістом і способами функціонування. Для нас важливим лишається, що суспільна свідомість завжди інтенційна, завжди вплетена в світ [7]. Таким чином, щодо нашого об'єкту методологічно важливою є феноменологічна редукція: відмовитися від дослідження світу шляхом примусової об'єктивації явища, «природної установки» і досліджувати «життєвий світ» на основі «інтенціональності», де парадигма «інтерсуб'єктивного світу» грає вирішальну роль і описується за допомогою конструкту про «взаємності перспектив», який передбачає наявність двох ідеалізацій – «взаємозамінності точок зору», коли міняючись соціальними місцями, суб'єкти мають ідентичні способи переживання світу та інтерпретації подій [7].

Тому методологічно близькою для даного випадку є соціологічна теорія, що обґрунтовується у дослідженні структури мотивів соціальної дії, форм і методів буденної свідомості, структури людського спілкування, соціального сприйняття, раціональності та ін., як це зроблено в синтезі соціологічних традицій, що йдуть від М. Вебера і Е. Дюркгейма, феноменологічної теорії, орієнтованої на соціологію А. Шюца і символічний інтеракціонізм Дж. Г. Міда у роботі «Соціальне конструювання реальності» [4].

Цей підхід визначає людську реальність як реальність соціально сконструйовану і приділяє особливу увагу дослідженню взаємозв'язків між інститутами і легітимізує їх «символічним універсумом» – у нашому випадку всі ті символічні засади інтеграції соціальної свідомості, що дозволяють виникнути поняттю «люди моря». Це означає, що для аналізу інституціонального порядку сучасного суспільства необхідний значно

глибший аналіз знання про соціальний світ його членів. Теоретично такі складні легітимації з'являються в певний момент історії інституціоналізації, конструюючи когнітивно-нормативний комплекс, що упорядковує індивідуальний досвід членів суспільства, який зберігає сенс і порядок в об'єктивних і суб'єктивних структурах. Тому у даному разі актуалізується феноменологічна версія соціології певного знання, предмет інтересу якої становлять не "ідеї" або теорії, але те, що вважається таким «знанням» в конкретній спільноті і її повсякденному, до теоретичному житті [5]. Тобто, специфіку виокремлення «морської соціології, на нашу думку, укладає і те знання, що розвивається, передається і зберігається в соціальних ситуаціях, в результаті чого воно стає засадничою реальністю для пересічної людини, оскільки ми маємо справу із аналізом соціального конструювання реальності «людини моря», чий світ усвідомлюється як такий, що складається з безлічі реальностей, серед яких – «море», як реальність повсякденного життя і, в певному сенсі «інтерсуб'єктивний світ», що розділяється з іншими людьми. Виходячи з феноменологічної парадигми у нас є всі підстави вважати, що власне розвиток соціології завжди також був однією з причин того, що в її рамках поступово виділялися нові субдисципліни, пізнавальний горизонт яких принципово обмежувався дослідженням певного сектора соціальної дійсності виключно із наукових запитів, дозволяючи дедалі точніше виявляти соціологічні якісні характеристики і кількісні параметри відстежуваного об'єкту.

Разом з тим, те специфічне соціальне, що може у нашому випадку стати об'єктом морської соціологічної субдисципліни, виникає у процесі взаємодії людей, що зазвичай детермінується відмінностями їх місця і ролі в конкретних суспільних відносинах, що проявляється у різному ставленні індивідів і груп індивідів до явищ і процесів суспільного життя. Тому, у даному випадку завдання соціологічної науки з нашої точки зору, полягає насамперед у типологізації соціальної системи морської спільноти, дослідженні зв'язків і відносин типологізованого об'єкту на рівні закономірностей, отримання конкретного наукового знання про механізми її функціонування і форми прояву в різних соціальних системах для цілеспрямованого управління ними. Таким чином, поставлене нами завдання вимагає не просто більш глибокого розуміння ролі «людського чинника» для збереження морських природних ресурсів, ефективного природокористування тощо, а й соціологічно обґрунтованого підходу й адекватної точки зору для розуміння суб'єктивних механізмів формування і механізмів зворотних впливів ментального «чинника моря» в свідомості «людини моря» на чинники антропо- і соціокультурні цілих регіонів. Тому соціологічні аспекти вивчення проблем української морської спільноти приморських регіонів країни, таким чином вбачаються нами структурною компонентою комплексного міждисциплінарного наукового обґрунтування засад сталого розвитку України як традиційної морської спільноти, що є цілком співзвучним і суспільним запитам регіональних громад сьогодні, і тим концептам, що ґрунтуються на висновках багатьох вітчизняних і міжнародних науково-академічних та громадських дебатів [6] навколо засобів втілення ідеї сталого розвитку на теренах України.

Попередній аналіз теоретичних напрацювань та дані соціологічних досліджень вказують на необхідність комплексного підходу до вивчення і задіяння соціального морського регіонального ресурсу України її сталого розвитку. Вирішення вказаної проблеми наразі ускладнюється чинником російської агресії на Сході та окупацією Криму, однак розробка наукової її компоненти вбачається невідкладною з огляду на потребу дієвих стратегій і планів перспективного комплексного розвитку приморських українських регіонів у майбутньому. Її своєчасність актуалізується і потребою якомога повніше ретроспективно досягнути всю хибність обмежених скороминучими

прагматичними зисками підходів до експлуатації ресурсів того чи іншого морського регіону та його людського потенціалу. Не менш важливим для нас є розуміння потреби вироблення такого знання, як науково обґрунтованого і вивіреного чинника руху до консолідації українського суспільства, в протидію застосування важелів регіональної політики, що посягають на традиційні ментальні цінності морських спільнот і викликають неминучу протидію.

У сучасному галузевому науковому значенні таке дослідження дає змогу апробувати і структурувати попередні галузеві напрацювання широкого кола зарубіжних та вітчизняних дослідників з метою імплементації і розвитку методології досліджень соціуму ментально «особливих» морських районів в українському соціологічному просторі. Це дасть змогу повніше визначити вагу чинника «людини моря» для українського соціуму в його найширшому соціокультурному значенні, спрогнозувати тенденції й найближчі перспективи розвитку України, як морської спільноти, а також ефективно використати отримані знання в соціальних проектах і практиках.

Список використаної літератури

1. Абельс Х. Романтика, феноменологическая социология и качественное социальное исследование / Х. Абельс // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – Т. 1, № 1. – С. 98–124 ; Abels Kh. Romantika, fenomenologicheskaya sotsiologiya i kachestvennoe sotsialnoe issledovanie / Kh. Abels // Zhurnal sotsiologii i sotsialnoy antropologii. – 1998. – Т. 1, № 1. – S. 98–124
2. Американская социологическая мысль : тексты / под ред. В. И. Добренкова. – Москва : Изд-во МГУ, 1994. – 496 с. ; Amerikanskaya sotsiologicheskaya mysl : teksty / pod red. V. I. Dobrenkova. – Moskva : Izd-vo MGU, 1994. – 496 s.
3. Бек-Виклунд М. Феноменология: мир жизни и обыденного знания / М. Бек-Виклунд // Современная западная социология: теории, традиции, перспективы / под ред. П. Монсон. – Санкт-Петербург : Нотабене, 1992. – С. 72-196 ; Bek-Viklund M. Fenomenologiya: mir zhizni i obydennoho znaniya / M. Bek-Viklund // Sovremennaya zapadnaya sotsiologiya: teorii, traditsii, perspektivy / pod red. P. Monson. – Sankt-Peterburg : Notabene, 1992. – S. 72-196
4. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – Москва : Медиум, 1995. – 323 с. ; Berger P. Sotsialnoe konstruirovaniye realnosti. Traktat po sotsiologii znaniya / P. Berger, T. Lukman. – Moskva : Medium, 1995. – 323 s.
5. Морська стратегія держави. Розвиток та реалізація морського потенціалу України : Міжнародний науковий форум, м. Київ:- 28 квіт. 2015 р. / Національний інститут стратегічних досліджень. – <http://www.niss.gov.ua/articles/1787/> ; Morska stratehiia derzhavy. Rozvytok ta realizatsiia morskoho potentsialu Ukrainy : Mizhnarodnyi naukovyi forum, m. Kyiv:- 28 kvit. 2015 r. / Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. - <http://www.niss.gov.ua/articles/1787/>
6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: № 1678-VII від 16.09.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/984_011 ; Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: № 1678-VII vid 16.09.2014 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: zakon.rada.gov.ua/go/984_011
7. Шюц А. Феноменология социального мира / А. Шюц. – Москва, 1972 ; Shyuts A. Fenomenologiya sotsialnogo mira / A. Shyuts. – Moskva, 1972
8. Юркова. Т. Відкриті води глобального ринку / Т. Юркова // День. – 2016. - 15-16

квітня (№67-68). – С.14 ; Yurkova. T. Vidkryti vody hlobalnoho rynku / T. Yurkova // Den. – 2016. – 15–16 kvitnia (№67–68). – S.14

9. Fields of Studies // Index Specifications. University of Wales Institute of Science and Technology. University of Rhode Island Joint Index of Current Maritime Research. – Cardiff, 1973.

10. Janiszewski L. Socjologiczne badania nad ludźmi morza / L. Janiszewski // Studia Socjologiczne. – 1971. – №4. – S. 123–147

11. Janiszewski L. Socjologia morska – jej przedmiot i funkcje / L. Janiszewski, A. Sosnowski // Studia Socjologiczne. – 1983. – №3. – S. 35–59

12. Matejko A. Przydatność prakseologicznej aparatury pojęciowej dla teorii systemów społecznych / In: Przydatność prakseologicznej aparatury pojęciowej dla poszczególnych dyscyplin naukowych: [praca zbiorowa]/ [aut.:] Tadeusz Kotarbiński [et al.] ; [Polska Akademia Nauk. Biuro Kształcenia i Doskonalenia Kadr Naukowych].- Wrocław [etc.]: Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1964.- S. 61-124.

13. Matejko A. Socjologia ludzi morska / A. Matejko // Tygodnik Morski. – 1964. – №34. – S. 36.

Стаття надійшла до редакції 10.07.2016

N. Glebova

THE BASIS OF THE SOCIOCULTURAL PHENOMENON'S STUDY OF “A MAN OF THE SEA” IN THE CONTEXT OF SOCIOLOGICAL PRACTICES

The reason for the intensive development of marine sociology is a practical need of a comprehensive study of the specific social formation is associated, in this case, with the sea and marine human activities at all. There is an urgent need of enriching its theoretical and methodological reflection, as in existing empirical research perspectives of Maritime sociology to its methodological selection on the basis of case studies in general prevailed and dominated by descriptive trends. The assigned task requires not only a deeper understanding of the role of the “human factor” for the conservation of marine natural resources, effective environmental management, etc., but also a sociologically informed approach and adequate perspective for the understanding of the subjective mechanisms of formation and mechanisms of the reverse effects of the mental factor “sea” in the mind “man of the sea” on the anthropo- and socio-cultural factors of entire regions.

In the article modern approaches to the sociological study of the specific marine communities and the phenomenon of “people of the sea” with the aim of identifying connections between different levels of their functioning and identifying prospects for further sociological support are studied. It identifies the subject of communications research object marine and coastal regional social subculture as a dynamic element of ukrainian society in the context of social determinism actions as a local goal. With the rationale that there is the necessity of methodological support of the study of the phenomenon of “a human of the sea” to obtain specific sociological knowledge about the mechanisms of functioning and socio-cultural trends in this social sub-system for targeted management.

The chosen approaches provide an opportunity to test and to structure the previous industry developments of a wide range of foreign and domestic researchers with the aim of implementation and development of the research methodology of the society of mental “special” marine areas in the ukrainian social space. The implementation of the tasks will be critical to determine the weight of the factor “a human of the sea” for the ukrainian society in its broadest socio-cultural value, to predict trends and near-term prospects of Ukraine's development as a Maritime community, and effectively use the acquired knowledge in social projects and practices.

Key words: marine community, the marine social subculture, people of the sea, sea sociology, Ukrainian seaside region.

УДК 316.776.23

Л.В. Калашнікова, Л.С. Черноус

ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті з'ясовано особливості процесу професіоналізації вітчизняної соціології, зокрема, подано визначення сутності процесу професіоналізації; окреслено основні ознаки соціології як професії; схарактеризовано зв'язок процесів інституалізації та професіоналізації вітчизняної соціології; визначено детермінанти соціологічної культури, її рівні та структурні складові; проаналізовано характер взаємозв'язку соціологічної культури та професійної етики; висвітлено сутність та складові професійної етики у сфері соціологічних досліджень. Розв'язання зазначених проблем розвитку соціології як професії дозволить, з одного боку, суттєво змінити її місце і роль у сучасному українському суспільстві, підвищити рівень соціологічної культури соціуму, позитивно вплинути на міжнародний статус вітчизняної соціологічної науки. З іншого - значно покращити якість та урізноманітнити форми професійної підготовки фахівців-соціологів, підвищити рівень корпоративної соціологічної культури.

Ключові слова: професіоналізація соціологічної діяльності, соціологічна культура, професійна мораль, професійна етика соціолога.

Аналіз процесу професіоналізації соціології в Україні дозволяє окреслити, з одного боку, наявні досягнення, з іншого - очевидні недоліки. Так, суттєві перетворення на сучасному етапі розвитку українського суспільства, обумовлені, перш за все, комунікаційною революцією й загостренням глобальної проблематики, актуалізували потребу у фахівцях-соціологах, які володіють системними соціальними знаннями, навичками організації та реалізації дослідницької діяльності, досвідом прогнозування, підготовки й обґрунтування комплексних соціальних рішень. Задоволення цієї потреби певною мірою залежить від ефективності системи вищої професійної освіти, оскільки саме вона спрямована на підготовку висококваліфікованих фахівців у галузі соціології, здатних у майбутньому до професійного зростання й професійної мобільності на ринку праці. Натомість масштабне поширення у вузах країни соціологічної освіти без урахування кількості наявних робочих місць для соціологів різних профілів та кваліфікації, застосування дистанційної та заочної форм навчання, нестача професійних соціологів-викладачів, загострення проблеми якості навчальної літератури з соціології, ослаблення контролю за якістю методичної роботи кафедр соціологічного профілю - негативно вплинуло на якість соціологічної освіти.

Тож, метою цієї статті є з'ясування спектру проблем, пов'язаних з формуванням основних ознак вітчизняної соціології як професії та спеціалізованого виду занять з відповідним функціональним наповненням.

Сучасна соціологічна наука як галузь наукового знання та як професія вимагає високого рівня професіоналізму, що формується переважно за рахунок професійної

підготовки спеціалістів у даній сфері практичної діяльності. Професіоналізм конкретного спеціаліста є результатом його самореалізації в ході тривалого професійного становлення, для якого характерні індивідуальна своєрідність та унікальність умов протікання.

Професійне становлення фахівця-соціолога - це цілісний та безперервний процес розвитку практичної, освітньої й дослідницької діяльності у галузі соціології, орієнтований на формування у нього професійних знань, вмінь, навичок та особистісних якостей, адекватних кваліфікаційним й етичним стандартам професії.

Професіоналізацію соціологічної діяльності слід розглядати як процес поступового формування основних ознак професії, які характеризують соціологію як спеціалізований різновид занять з визначеним змістом, та полягають:

- в актуалізації суспільної потреби у професійній соціологічній підтримці населення;
- у формуванні соціально-професійної групи фахівців-соціологів та створенні мережі навчальних закладів, в яких відбувається освітня підготовка таких спеціалістів;
- у визначенні та обґрунтуванні кола професійних завдань, що постають перед соціологами;
- в утвердженні нового типу закладів, що створюють робочі місця для соціологів, та норм, які регламентують їх діяльність;
- у виникненні спеціального наукового знання, що пропонує теоретичне обґрунтування практичної діяльності у галузі соціології.

За свою двохсотрічну інституціональну історію соціологія встигла апробувати цілий ряд варіантів легімізації. Необхідність розвитку, належного функціонування соціологічної науки та соціологічної освіти було обґрунтовано відповідно до конкретної епохи й країни. Дискусія ж про професіоналізацію сучасної вітчизняної соціології розгортається навколо питання про співвідношення теорії й практики у навчальному процесі, адже достеменно відомо, що навчання повинно давати теоретичну базу, яка буде ефективно конвертуватися у практичні навички задля забезпечення конкурентної позиції соціологів-професіоналів на ринку праці. Така професіональна модель є ефективною лише за умов організаційно-правового закріплення та громадського визнання соціології як галузі наукового знання, оскільки її професіоналізація тісно пов'язана з інституціоналізацією, що як відомо відбувалася в українському суспільстві майже на століття пізніше, ніж у країнах Західної Європи та США.

Першими проявами інституціоналізації соціології в Україні стали так звані лабораторії конкретних соціологічних досліджень, створені на початку 1960-х рр. Така лабораторія почала функціонувати у 1962 р. в Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка при кафедрі філософії, створеної за ініціативи П.В. Копніна. Подібні лабораторії були створені у Львівському, Харківському університетах, а згодом й в інших вузах країни. Із започаткуванням соціологічної освіти розгорталася підготовка соціологічних кадрів вищої кваліфікації. У грудні 1979 р. в Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка була створена перша кафедра соціології, у 1986 р. - відділення соціології, а у квітні 1991 р. - факультет соціології та психології. Перший в Україні соціологічний факультет було засновано в 1990 р. у Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна. Пізніше соціологічні факультети, відділення були створені у Львівському, Одеському, Дніпропетровському та Волинському університетах. Сьогодні соціологічну освіту можна отримати у більш ніж 30 вузах України.

З середини 1990-х рр. регіональні соціологічні школи отримали великі

можливості для творчого росту, що дозволило створити мережеву структуру розвитку соціології. Проте це не гарантувало автоматичного розвитку науки, цей процес, скоріше за все, залежав від активності самих соціологів, про що свідчать яскраві приклади появи нових імен. З огляду на процес професіоналізації провідним недоліком діяльності соціологічних осередків є хибне розуміння свободи наукових досліджень й викладання без внутрішнього прив'язування до професійних стандартів. Нормою став факт вираження індивідуального розуміння соціології за відсутності досвіду й визнання з боку професійного товариства, освітній стандарт з соціології перетворився на фантом, провідною причиною цього є відсутність тривалих традицій викладання соціологічної науки. Перші спроби вирішення даної проблеми здійснили саме представники української професійної соціологічної спільноти, які намагаючись узгодити загальні змістовні принципи викладання соціології, запропонували регламентований перелік навчальних дисциплін циклу професійної підготовки для студентів-соціологів.

Процес професіоналізації соціології спричинив появу нового культурного середовища, в межах якого українські соціологи отримали можливість розв'язувати спеціалізовані завдання, здійснювати пошуки й вивчати концептуальні, методологічні, емпіричні соціальні проблеми. Одночасно сформувався образ української соціології, зусилля якої спрямовані на підвищення соціологічної культури суспільства, стимулювання його до самопізнання і саморегулювання як системи.

Під поняттям «соціологічна культура», на думку В.І. Тарасенка, слід розуміти рівень професійної майстерності, досягнень соціологів країни чи соціологічної школи, яким визначається і гарантується стандарт якості соціологічних досліджень, надійність їх результатів, авторських висновків й прогнозів, а також авторитет та імідж соціологів і соціології в суспільстві [5]. Поняття соціологічна культура багатозначне й може відображати цей феномен стосовно різних носіїв: окремого індивіда-соціолога, групи соціологів, дослідницького соціологічного центру, соціологів країни, світу.

Н.В. Четиріна стверджує, що сьогодні соціологічна культура існує на п'яти автономних рівнях розвитку: рівень соціологічної культури самих соціологів; рівень соціологічної культури населення, перш за все, професійних еліт, які визначають розвиток культури в цілому, до їх числа слід віднести політичну еліту, бізнес-еліту, еліту ЗМІ, академічну та референтну еліти; інституціональний рівень (наявність соціологічної культури у сфері політики, освіти, охорони здоров'я, релігії, спорту тощо); макрорівень (інтегральний рівень); мікрорівень (особистісний рівень) [7].

Соціологічну культуру можна розглядати не тільки як феномен соціального знання, а й як атрибут особистісного розвитку. Власне соціологічне бачення особистості передбачає аналіз її ролі та способів участі у відтворенні суспільного життя.

Основними складовими елементами соціологічної культури є: соціологічне мислення (здатність мислити з позиції соціологічного знання, системне розуміння об'єктивних й суб'єктивних основ соціальних процесів та їх взаємодії); соціологічна уява (створення в процесі мислення нових образів на основі минулого соціологічного сприйняття та наявних соціальних понять); вміння враховувати в індивідуальній та груповій поведінці соціологічні закони як існуючі, необхідні, постійно повторювані зв'язки соціальних систем, підсистем, соціальних спільнот, процесів, інститутів та інших складових суспільства; соціологічні знання, навички й вміння; теоретичні та емпіричні дослідження [7].

Зрозуміло, що соціологічна культура є похідною від багатьох чинників, але у їх сукупності варто виділити дві групи: ті, що пов'язані з діяльністю самих соціологів, і ті, що своїми коренями заглиблені в суспільство, яке потребує соціологічної

інформації, використовує її і так чи інакше поважає як соціальне знання в його соціологічній інтерпретації, так і здобувача цього знання. Безумовно, серед чинників першої групи вирішальне значення мають ті з них, що безпосередньо визначають рівень професійної підготовки, компетентності і майстерності соціологів: освіта, кваліфікація, досвід роботи, методологічна свідомість, чесність, функціонування професійних організацій та ін. Без сумніву, самі соціологи власною діяльністю створюють свою фахову культуру й свій імідж у суспільстві. І тут діють прямі залежності: високий рівень професійної діяльності – високий рівень соціологічної культури, низький рівень діяльності – низький рівень цієї культури. Але й остання шляхом зворотної дії впливає на професійну діяльність соціологів, підвищуючи чи знижуючи її рівень.

Сьогодні в українській соціології спостерігаються суперечливі процеси, пов'язані з роллю та значенням стандарту в дослідницькій практиці. З появою нових соціологічних центрів, різних дослідницьких фондів, фірм, аналітичних установ й інших структур соціологія значно урізноманітнілась, ставши оперативнішою. Водночас ця ж практика демонструє зниження ролі наукового стандарту хоча б з тих причин, що до сфери соціологічних досліджень долучаються непрофесійні дослідники, а зазначені дослідницькі структури нерідко проводять не соціологічні наукові дослідження, а демоскопічні обстеження громадської думки, видаючи їх за подібні дослідження. Справа зайшла так далеко, що практикуються дослідження без програм (тільки за робочим планом або за спрощеною програмою), коли навіть проблема, що досліджується, не фіксується на науковому рівні, а вивчається безпосередньо - так як її сприймає замовник чи сам дослідник.

Про не досить надійний стандарт соціологічної праці свідчать прогностичні помилки, яких припускаються дослідницькі центри, особливо під час виборчих кампаній, коли значно зростають динаміка громадської думки, зміни масових настроїв та орієнтацій. І вже на відсутність будь-якого стандарту вказують численні соціологічні публікації у пресі, в яких часто-густо немає й натяку на все те, чим визначається ступінь довіри до дослідження і дослідників (обсяг вибірки, спосіб відбору респондентів, методи проведення опитування, розміри похибки тощо). З огляду на це соціологічним установам, центрам, навчальним закладам, професійним організаціям соціологів потрібно вести послідовну активну боротьбу за жорстку стандартизацію в соціології, налагодження такої системи оцінок, кваліфікації досліджень, яка б виключала можливість дилетантизму та спроб видавати результати випадкових опитувань за професійні наукові дослідження.

Отже, про свою соціологічну культуру мають дбати, насамперед, самі соціологи, що є, до речі, однією з вимог до їх професійного обов'язку та його складових. Проте ця культура містить у собі ще й такі складові, які залежать безпосередньо не від соціологів, а від суспільства, у якому живуть і діють ці спеціалісти-дослідники, а також функціонує соціологічна наука.

Загалом соціологічна культура суспільства відбиває характер його реакцій на потреби в особливій соціальній науці, спроможній постачати йому конкретну інформацію про соціальні процеси і явища, збагачувати його інтелект, раціонально обґрунтовувати соціальну творчість, забезпечувати прийняття необхідних рішень соціальних проблем тощо. Соціологічна культура суспільства - це відображення міри поширення у ньому соціологічного мислення й соціологічної інформації, його поваги до соціологічного знання та діяльності соціологів, готовності скористатися їх рекомендаціями на практиці. Іншими словами, соціологічна культура суспільства - це відображення стану інституціоналізації в ньому соціологічної науки, освіти та

забезпечення життя і професійної діяльності соціологів за загальновизнаними стандартами.

З іншого боку, соціологічна культура характеризується також і моральними чинниками, що узагальнюються термінами «професійна мораль», «професійна честь» соціологів. Безумовно, цей аспект культури доволі своєрідний, оскільки він пов'язаний із суто людськими та громадянськими рисами соціологів як членів того чи іншого суспільства і носіїв соціального престижу вченого та науки в цілому [2].

Професійна етика у сфері соціологічних досліджень потребує особливої регламентації. Діяльність соціологічних співтовариств регулюють спеціальні етичні кодекси, які відбивають «багатшаровість» професійної етики соціолога, його соціальних відносин. За сучасних умов соціолог як представник професійної спільноти має нести особисту моральну відповідальність за взаємини з різними суб'єктами, з якими необхідно вступати в контакти під час здійснення професійної діяльності.

Етика соціолога ґрунтується на загальнолюдській моралі, загальному громадському законодавстві та загальних етичних нормах наукової праці й наукового спілкування. Проте соціологія (і передусім її емпірична складова) має певну специфіку, яка висуває додаткові вимоги до моральної регламентації: характер колективної праці; наступність і співставлення результатів; конфіденційність проблем дослідження; ділові відносини із замовниками; соціально-політична й громадська значущість результатів [4].

Колективний характер праці, наступність і співставлення результатів призводять до того, що проблема плагіату в емпіричній соціології має складніший характер, ніж в інших галузях науки. Вчений соціолог вельми вразливий у зв'язку з можливістю привласнення результатів його праці або ігнорування його імені в разі маніпуляцій із його даними. Проблема посилянь у соціології потребує ретельнішої регламентації. Особливо це стосується інструментарію досліджень. На разі в соціології досить багато новобранців, які з дитячою безпосередністю запозичують чужі методики і вважають ці акти привласнення цілком легальним способом наукової або прикладної праці, забуваючи, втім, що наукова робота потребує посилянь, а прикладна - оплати праці реального автора.

Соціально-структурні зміни, які розпочалися в нашому суспільстві в період «перебудови» і здобуття Україною державної незалежності, не могли обійти стороною інституції науки загалом. Але з усіх наукових дисциплін найсуттєвіших структурних та етико-професійних деформацій зазнала саме соціологія. Головна причина деформацій полягала в тому, що потреба в соціологічному забезпеченні політичних й економічних інституцій істотно перевищила можливості професійної підготовки необхідної кількості кваліфікованих фахівців.

Підвищення попиту на соціологічні дослідження спричинило стрімке залучення до соціології великого числа людей, які не мають спеціальної систематичної підготовки і незнайомі або недостатньо знайомі із специфікою морально-професійної регламентації соціологічної діяльності. Один із таких контингентів представлений фахівцями у галузі історичного матеріалізму, наукового комунізму та інших суспільних дисциплін минулого, яких до соціології привела зміна ідеологічної парадигми суспільства. Як правило, ці фахівці досить добре володіють навичками роботи з літературою, тому опанування нової царини знання у тій частині, де йдеться про теоретичний аналіз або викладання, не є для них принциповою зміною різновиду професійної діяльності. Інша річ, коли життєві обставини й вітальні потреби спонукають їх займатися емпіричною соціологією, котра потребує принципово іншого підґрунтя знань, пов'язаного з математичною статистикою та проблемою

вимірювання [1; 6].

Зважаючи на те, що професіоналізм передбачає, перш за все, виконання професійних зобов'язань, професійну відповідальність за процес і результат професійної діяльності. У цьому сенсі професійний обов'язок соціолога слід визначити як вироблене товариством соціологів уявлення про зобов'язання перед суспільством, які фахівці-соціологи добровільно виконують, відповідно до місця та ролі своєї професії у сучасному суспільному житті. Заломлюючись крізь призму особистісних переживань конкретним спеціалістом, обумовлених професією соціолога етичних вимог, засвоєння загального уявлення про професійні зобов'язання народжується особистісне самовизначення професійного обов'язку, впевненість у необхідності особистісної участі у виконанні суспільних вимог до професії. Зміст професійних зобов'язань сучасного соціолога описано й конкретизовано у професійному кодексі соціолога.

Сьогодні, коли нормативну базу систематизовано в межах регламентаційного документа, головним завданням тієї частини соціологічного співтовариства, яка вважає себе професіоналами, є зробити все можливе (іноді навіть жертвувати швидкою вигодою), щоб норми, закріплені в Кодексі, являли собою не архівну цінність, а вступали дієвими регуляторами професійної етики, формуючи корпоративну солідарність. Деякі матеріальні втрати сьогодення надолужаться створенням реальної професійної асоціації, яка відстоюватиме інтереси своїх членів завдяки високому рівню професіоналізму, необхідного не лише для нормального розвитку суспільства, а й для підвищення реального статусу соціології у цьому розвитку [4].

Діючий сьогодні Кодекс професійної етики соціолога, затверджений V з'їздом Соціологічної асоціації України 20 травня 2004 р., складається зі вступу, преамбули, основних принципів (повага до прав людини, її гідності та індивідуальності; професійна компетентність; чесність; професійна та соціальна відповідальність) й етичних норм щодо організації професійної діяльності і трудових відносин, науково-дослідницької діяльності, наукового спілкування, презентації результатів дослідження й наукових публікацій, публічних виступів, редакційно-видавничої діяльності, освіти, викладання, професійної підготовки, консультування й експертизи, здійснення роботи за контрактами і надання послуг [3].

Професія соціолога володіє системою ціннісних переваг, що задають ціль, зміст та напрямки діяльності спеціалістам-професіоналам. В той же час професійні цінності соціологічної науки, як і будь-якої іншої сфери професійної діяльності, не існують незалежно від системи суспільних цінностей. Професія визнає, підтримує й проголошує визначені соціальні цінності, а суспільство, у свою чергу, санкціонує існування цієї професії й гарантує її визнання. Нескладно помітити, що в основі будь-якої системи професійної етики лежать класичні загальнолюдські моральні норми, що, в першу чергу, забороняють неправду, насилля, обмеження прав людини. Тому професійна етика соціолога є не лише важливою складовою загальної системи етики, а й може розглядатися як продукт вторинної соціалізації особистості фахівця-соціолога, як один з виявів стану моралі в суспільстві у визначених історичних умовах.

Узагальнюючи, зазначимо, що за останні десятиліття вітчизняна соціологія стала провідним джерелом соціальної інформації. Інституалізація соціології спричинила необхідність стандартизації галузей дослідження, сприяла професіоналізації соціологічної науки, уніфікації категоріально-понятійного апарату, математизації досліджень й формування розуміння того, що саме наука є джерелом достовірного соціального знання.

Фахівці-соціологи повинні повністю усвідомити свою відповідальність перед

сучасним суспільством, перш за все, зважаючи, на масштабну комерціалізацію соціологічної науки, що нерідко призводить до викривлення соціологічної інформації, породжує кон'юнктурні дослідження, призводить до відриву від академічної й вузівської науки. Як результат руйнування соціологічних структур і організацій, політична заангажованість, депрофесіоналізація соціологічної науки. В умовах, що склались, особливо важливим є питання консолідації соціологів, систематичності в обміні інформацією й публікаціями, підвищення рівня соціологічної культури суспільства. Для подолання наявних проблем, з одного боку, необхідно створити ряд постійно діючих організаційних структур, налагодити співробітництво з міжнародним соціологічним товариством, удосконалити законодавчу базу з метою регламентації діяльності неурядових дослідницьких центрів та налагодження співпраці з державними органами влади, реформувати державні освітні стандарти з соціології для різних профілів, рівнів кваліфікації й сформуванати сучасні механізми їх використання, розробити цільові програми масової соціологічної просвіти, відновити статус соціології як обов'язкової дисципліни у вузах країни, провести експертизу якості й форм організації соціологічної освіти, налагодити механізми контролю дотримання норм та стандартів корпоративної соціологічної етики.

З іншого боку, необхідно починати підготовку нового покоління фахівців-соціологів з активізації процесів професійного та особистісного розвитку студентів, їх професіоналізації й соціалізації після закінчення вузу. Перш за все, шляхом підкріплення професійної мотивації, що забезпечує формування освітніх, професійних й особистісних ціннісних орієнтацій. Оскільки саме професійна мотивація як провідна складова мотиваційної сфери студентів визначає не лише правильність вибору професійного шляху й продуктивність трудової діяльності, ступінь задоволеності результатами своєї праці, але й успішність професійного становлення у майбутньому. А це вкрай важливо, зважаючи на те, що представники нової генерації української соціології повинні мислити концептуально глибоко, розробляти нові методологічні підходи, повсякчасно демонструвати зацікавленість у розвитку вітчизняної соціологічної науки, розбудові дослідницької інфраструктури країни, становленні громадянського суспільства.

Список використаної літератури

1. Головаха Е. И. В социологии закончилось время бурь и натиска [Електронний ресурс] / Е. И. Головаха // Polit.Ru. – Режим доступу : <http://www.polit.ru/science/2006/12/04/golovah.html> ; Golovakha Ye. I. V sotsiologii zakonchilos vrema bur i natiska [Yeλεκtronniy resurs] / Ye. I. Golovakha // Polit.Ru. – Rezhim dostupu : <http://www.polit.ru/science/2006/12/04/golovah.html>
2. Паніна Н. В. Професійна етика і соціологія в Україні (до прийняття Кодексу професійної етики соціолога САУ) / Н. В. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 3. – С. 5–8 ; Panina N. V. Profesiina etyka i sotsiolohiia v Ukraini (do pryiniattia Kodeksu profesiinoy etyki sotsioloha SAU) / N. V. Panina // Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh. – 2004. – № 3. – С. 5–8
3. Попова І. М. Соціологія. Пропедевтичний курс : підруч. / І. М. Попова. – Київ : Тандем, 1996. – С. 203–237 ; Popova I. M. Sotsiolohiia. Propedevtychnyi kurs : pidruch. / I. M. Popova. – Kyiv : Tandem, 1996. – С. 203–237
4. Прикладна етика / Т. Г. Аболіна, В. Г. Нападиста, О. Д. Рихліцька та ін.; за наук. ред. В. І. Панченко. – Київ : Центр учбової літератури, 2012. – С. 207–239 ; Prykladna etyka / T. H. Abolina, V. H. Napadysta, O. D. Rykhlytska ta in.; za nauk. red. V. I. Panchenko. – Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury, 2012. – С. 207–239
5. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / під заг. ред. В. І. Воловича. –

Київ : Український Центр духовної культури, 1998. – С. 277–279 ; Sotsiolohiia : korotkyi entsyklopedychnyi slovnyk / pid zah. red. V. I. Volovycha. – Kyiv : Ukrainyskyi Tsentri dukhovnoi kultury, 1998. – С. 277–279

6. Сучасний стан і перспективи розвитку соціології в Україні та Європі / за наук. ред. Є. І. Головахи та О. Г. Стегнія. – Київ : ІС НАНУ, 2008. – 188 с. ; Suchasnyi stan i perspektyvu rozvytku sotsiologii v Ukraini ta Yevropi / za nauk. red. Ye. I. Holovakhy ta O. H. Stehniia. – Kyiv : IS NANU, 2008. – 188 s.

7. Четырина Н. В. Проблема становления и развития социологической культуры в российском обществе / Н. В. Четырина // Экономика и социум: современные модели развития общества в аспекте глобализации : матер. Междунар. науч.-практ. конфер в 2-х ч., г. Саратов, 30 июня 2008 г. – Саратов : Научная книга, 2008. – Ч. 1. – С. 140–142 ; Chetyrina N. V. Problema stanovleniya i razvitiya sotsiologicheskoy kultury v rossiyskom obshchestve / N. V. Chetyrina // Ekonomika i sotsium: sovremennye modeli razvitiya obshchestva v aspekte globalizatsii : mater. Mezhdunar. nauch.-prakt. konfer v 2-kh ch., g. Saratov, 30 iyunya 2008 g. – Saratov : Nauchnaya kniga, 2008. – Ch. 1. – S . 140–142

Стаття надійшла до редакції 09.09.2016

L. Kalashnikova, L. Chernous

THE PROBLEMS OF TRANSFORMATION OF MODERN UKRAINIAN SOCIOLOGICAL EDUCATION

Modern sociology of scientific knowledge as an industry and as a profession requires high-level of professionalism, which is formed due to the training of specialists in this field of practice. Professionalization of sociological activity should be seen as a process of gradual formation of main features of the profession that characterize sociology as a specialized form of training to the definition of the content.

The process of professionalization of sociology has caused the emergence of a new cultural environment, in which the Ukrainian sociologists were able to solve specific tasks, to carry out the search for and study the conceptual, methodological, empirical social problems. At the same time they formed the image of Ukrainian sociology, whose efforts are aimed at increasing sociological culture of the society, stimulating it to self-knowledge and self-regulation as a system.

Sociological culture can be seen not only as a phenomenon of social knowledge, but also as an attribute of personality's development. The main constituent elements of the sociological culture are: sociological thinking; sociological imagination; the ability to take into account the individual and group behaviour as sociological laws exist, you must constantly recurring social communication systems, sub-systems, social communities, processes, institutions and other components of society; sociological knowledge, skills and abilities; theoretical and empirical research.

On this sociological culture needs to be taken care, especially sociologists themselves. However, this culture also includes those components, which are not directly dependent on the social scientists and the society in which these specialists-researchers and operates sociological science live and operate.

The article analyzes the process of professional formation of the Ukrainian sociology, presents the definition of professionalization and the main features of sociology as a profession; characterizes by the interrelation of processes of formation and professionalization of the Ukrainian sociology; describes the sociological determinants of culture, presented the content and structural components of professional ethics in the field of sociological research. The solution outlines problems of development of sociology as a profession that will significantly change its place and role in contemporary Ukrainian

society, raises the international status, increases the level of sociological culture of society, significantly improves the quality and diversity of sociological professional training and improves the corporate culture of sociology.

Key words: *professionalization of sociology, sociological culture, professional morality, professional ethics sociologist.*

УДК 316.61:316.4

Н. Е. Мазіна, Н. С. Скок

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА АДАПТАЦІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: ПІДХОДИ ДО ВИМІРУ

Робота присвячена питанням соціологічного аналізу процесу соціально-економічної адаптації внутрішньо переміщених осіб в умовах суспільних трансформацій. Розглядаються поняття «соціально-економічна адаптація», «психологічна адаптація», «інтегральний індекс», специфіка використання інтегральних показників при проведенні емпіричних досліджень. Розглянуто основні аспекти розробки відповідної інтегральної оцінки та основні підходи до виміру соціально-економічної адаптації ВПО.

Ключові слова: *трансформація, соціально-економічна адаптація, внутрішньо переміщені особи, соціальне самопочуття, інтегральний індекс, рівень соціально-економічної адаптації, соціальні процеси.*

Негативні тенденції в економіці України, зростання інфляції, руйнування економічних зв'язків, відсутність реальної можливостей для впровадження альтернативних видів економічної діяльності невідворотно позначилися на показниках соціального розвитку, вразивши ринок праці та сферу доходів населення, що на тлі девальвації гривні, стагнації банківської системи та триваючого військового протистояння на Сході країни створили прецедент, коли великі маси людей одночасно змушені адаптуватися до швидкоплинної та жорстокої реальності, балансує на межі економічного, а інколи навіть фізичного виживання. Одним з провідних напрямків дослідження сучасного українського суспільства є на сьогодні стають проблеми пристосування до соціально-економічних змін: вивчення нових стратегій виживання та їх ефективності, адаптації особистості в умовах соціальних трансформацій, змін самопочуття населення, механізмів психологічного захисту особистості, вивчення змін як фактора мотивації, а також аналізу характеру зв'язків між процесами зростання соціальної напруги та соціальної пасивності; дослідження змін економічного характеру та їх соціальних наслідків; переоцінки духовних цінностей у кризовому та посткризовому суспільстві; визначення перспектив майбутнього.

Внутрішньо переміщеною особою, відповідно до Закону України, вважається «громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру (ст. 1) [1]. Проблема соціально-економічної адаптації внутрішньо переміщених осіб й досі залишається болючою та недостатньою

висвітленою. За оперативними даними департаменту соціального захисту населення Донецької ОДА³ станом на 12.05.2016 органами соціального захисту області взято на облік 724,6 тис. осіб (633 тис. сімей), які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції, у тому числі: 189,8 тис. осіб працездатного віку; 74,8 тис. дітей; 28,4 тис. інвалідів; 431,6 тис. пенсіонерів. Найбільша кількість осіб (сімей), які переміщуються, зареєстрована в містах та районах: Артемівськ – 92 тис. осіб (87 тис. сімей), Костянтинівка – 51,7 тис. осіб (46,9 тис. сімей), Краматорськ – 69,4 тис. осіб (60,4 тис. сімей), Маріуполь – 106,5 тис. осіб (87,9 тис. сімей), Слов'янськ – 48,4 тис. осіб (40,9 тис. сімей), Красноармійськ – 24,4 тис. осіб (21,9 тис. сімей), Великоновосілківський – 17,9 тис. осіб (15,2 тис. сімей), Волноваський – 36,4 тис. осіб (31,2 тис. сімей).

Відтак інтерес до питань соціально-економічної адаптації внутрішньо переміщених осіб, механізмів формування стратегій адаптації особистості до сучасної соціально-економічної ситуації у країні та спроба пошуку відповідного індикатора соціально-економічної адаптації в умовах суспільної трансформації є *актуальним* і виправданим.

З огляду на актуальність проблеми, реалізація якої зумовила необхідність вирішення наступних *завдань*: на основі аналізу наукового доробку з проблеми, що досліджується, уточнити й висвітлити підходи, які застосовуються для виміру рівня соціально-економічної адаптації внутрішньо переміщених осіб; визначити найбільш ефективні методи дослідження й аналізу адаптаційних процесів. Зауважимо, що за умов трансформації соціально-політичної та економічної ситуації у країні, наука і практика потребує широкого запровадження універсальних показників, параметри яких можна порівнювати з іншими характеристиками суспільного життя. Соціальна адаптація досліджується вченими, які спеціалізуються в різних галузях суспільних наук, набуваючи актуальності у зв'язку з проблемами пристосування людини до нових умов життя або глобальних соціальних змін. Однією з перших концепцій соціальної адаптації є концепція Г. Спенсера – «закон виживання найбільш пристосованого та найбільш обдарованого» [6]. Йдеться здатність будь якого організму (у тому числі і соціального) взаємодіяти з зовнішнім середовищем з метою задоволення своїх функціональних потреб, які й приводять у дію механізми адаптації. Дослідження соціальної адаптації привертало увагу таких видатних учених, як Т. Парсонс, Г. Айзенк, Р. Мертон, Ф. Знанецький, У. Томас, А. Маслоу К. Роджерс. Серед вітчизняних науковців (у рамках колишнього СРСР), які розглядали у своїх працях категорію «соціальна адаптація» та різні підходи до вимірювання її форм, станів і типів слід назвати Г. Андрєєву, К. Альбуханову, Т. Заславську, О. Титаренко, І. Кона. Вагомим доробком української науки у цьому напрямку стали праці А. Ручки, О. Злобіної, В. Тихоновича, А. Донченко, Ю. Левади, Ю. Саєнко, С. Хуткої, О. Якуби. Вдалим і змістовним індикатором соціальної адаптації особистості є «Індекс соціального самопочуття населення» Є. Головахи і Н. Паніної [2]. Оскільки, соціальне самопочуття є похідною від системи соціальних благ у конкретному суспільні, їх виробництва та розподілу, й визначається мірою задоволення соціальних потреб людини [2, с. 95], то, на думку авторів, його можна і слід застосовувати як суб'єктивний показник успішності соціально-економічної адаптації внутрішньо переміщених осіб [3, 4]. Відповідно до концепції соціально-економічної адаптації, адаптація – вид взаємодії

³ Інформація щодо кількості внутрішньо переміщених осіб, зареєстрованих у Донецькій області (станом на 12.05.2016) представлена на офіційному сайті Донецької ОДА. Режим доступу : http://donoda.gov.ua/?lang=ru&sec=02.03.09&iface=Public&cmd=view&args=id:38367;tags%24_exclude:46

особи і соціальної групи з соціальним середовищем, в ході якої узгоджуються взаємні вимоги і очікування його учасників (О. Аврамова.). З метою соціально-економічної адаптації суб'єкт може використати ресурси двох типів: «людський капітал» як сукупність соціально-демографічних чинників та «соціальний капітал» як систему соціальних зв'язків індивіда, його можливості, орієнтації в інституціональному середовищі, розуміння соціокультурних сигналів та норм, які підтримують господарські взаємодії (Ю. Пасовец). Соціальний капітал розглядається у двох вимірах – мережному (сукупність взаємодій між акторами у мережах) та інституційному (інститути й норми, що утілюються у накопиченій довірі) [6].

У теоретико-методологічному аспекті запропонований авторами підхід до побудови інтегрального індексу соціальної адаптації ґрунтується на концепції, відповідно до якої процесу соціально-економічної адаптації передують процес адаптації психологічної, а соціально-економічна адаптація розглядається як «процес зміни поведінки і діяльності особистості за нових зовнішніх обставин відповідно до конкретних мега-, макро- і мікросоціальних умов» [8, с. 279] та попередньо розробленої концептуалізації понять соціальної адаптації особистості та соціальної адаптованості [7]. Очевидно, що соціальна адаптація здатна забезпечити зміни кризового середовища і вже до нього, відкоригованого за ініціативи адаптанта, йде пристосування – реалізується активна, перетворююча функція адаптації. Дослідження соціально-економічної адаптації передбачає вивчення таких її характеристик, як адаптаційний комплекс (система реальних та потенційних адаптаційних можливостей суб'єкту в середовищі, яке постійно змінюється), адаптаційного потенціалу (сукупності нерозкритих і не проявлених в достатній мірі адаптаційних здібностей та можливостей суб'єкту), адаптаційна криза (протиріччя, які ускладнюють чи перешкоджають успішному здійсненню адаптації суб'єктів), «адаптаційний синдром» (ситуація різкого обмеження чи виснаження адаптаційних можливостей суб'єкта через їх усталену залежність від застарілих зразків поведінки, стереотипів та відсутність ресурсів для пристосування до нових умов життя), «адаптаційний бар'єр» (граничний рівень адаптаційної активності особистості, визначений причинами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру) [9, с. 45]. Спираючись на концепцію Г. Спенсера адаптацію слід розглядати як цілісний, динамічний процес установа відповідності між сукупним рівнем найбільш актуальних на даний момент потреб особистості й наявним рівнем їхнього задоволення, досягнутим (передбачуваним) за рахунок певної адаптаційної стратегії [10]. Для оцінки процесу перебігу адаптації людини нами запропоновано наступні показники: кількісний показник адаптації – індекс який складається з сукупного індексу психологічного самопочуття та індексу потреб, який обчислюється за методикою запропонованою П. Кузнецовим, якісний показник адаптації – рівень та запропоноване автором співвідношення успішності процесу адаптації та типу адаптованості [5]. Алгоритм побудови факторних індексів адаптації представлено у попередніх роботах авторів [7], а розрахунок підсумкового індексу соціально-економічної адаптації внутрішньо перемішених осіб (*I_{Авпо}*) здійснюється за наведеною нижче формулою:

$$I_{Авпо} = \frac{I_{pn}}{I_{an}}, \text{ де } I_{ap} = \sum_{i=1}^n \frac{\sum_{j=1}^m RA_j}{m}; I_{pn} = \sum_{i=1}^n \frac{\sum_{j=1}^m RR_j}{m}$$

Iap – індекс актуальних потреб особистості; Ipn – індекс реалізованих потреб; RAj – оцінка в балах за семибальною шкалою j індикатора при вимірюванні потреби; RRj – оцінка в балах за семибальною шкалою j індикатора при вимірюванні реалізації потреби; m – кількість значимих для респондента індикаторів.

За результатами соціологічного дослідження⁴ авторами була зроблена спроба визначити рівень соціально-економічної адаптації внутрішньо перемішених осіб. Ознаками репрезентативності було обрано вік та стать, використано метод нарративного інтерв'ю та анкетування, було опитано 178 респондентів. Враховуючи те, що в межах статті неможливо надати результати дослідження у повному обсязі розглянемо основні моменти. У таблиці 1 представлено значення індексу соціально-економічної адаптації внутрішньо перемішених осіб в залежності від статі та віку

Таблиця 1

Індекс соціально-економічної адаптації внутрішньо перемішених осіб в залежності від статі та віку

Вік (у роках)	18-22		23-35		36-55		56-60		60-70		Понад 71	
	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч
<i>Iapno</i>	0,76	0,68	0,64	0,67	0,72	0,71	0,48	0,52	0,44	0,41	0,31	0,33

На основі отриманих даних авторами запропонована типологія ефективності процесу соціально-економічної адаптації, що приймає наступні значення: повна адаптованість (1-0,9); непомітна для адаптанта адаптація (0,89–0,75); матеріальний успіх із труднощами (0,74–0,6); виживання через обмеження потреб (0,59–0,35); відсутність адаптованості (0,34–0). Рівень соціально-економічної адаптації респондентів (рис. 1).

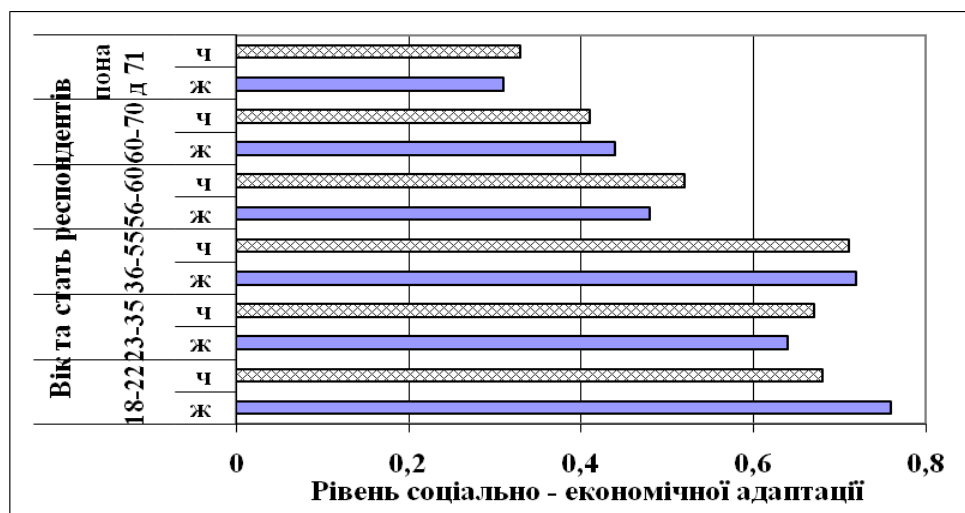


Рис. 1. Показники стану соціально-економічної адаптації внутрішньо перемішених осіб

⁴ Дослідження виконане на базі соціологічної лабораторії кафедри соціології Донецького Державного університету управління (м. Маріуполь) за участю авторів у листопаді-грудні 2015 та квітні-травні 2016.

Отже отримані результати свідчать, що ми поки не можемо констатувати повну адаптованість жодної категорії респондентів. Динаміку перебігу адаптаційного процесу внутрішньо переміщених осіб можна визначити наступним чином: сприйняття нових умов – усвідомлення ризиків – пошук засобів зниження ризиків – застосування адаптивної поведінки. Показники рівня соціально-економічної адаптації жінок майже усіх вікових категорій є більш високими у порівнянні з чоловіками.

Найбільш ефективно адаптувалися моді люди віком від 18 до 22 років (у переважній більшості це студенти ВНЗ) та представники середнього віку (від 36 до 55 років). Якщо для першої категорії респондентів, студентське життя та наявність адресної соціальної допомоги суттєво покращило перебіг адаптаційного процесу, то для представників вікової категорії від 36 до 55 років основою успіху стали власна професійна кваліфікація, вміння орієнтуватися у бізнес-середовищі, та матеріальні заощадження. Трохи нижчими є показники рівня адаптованості молоді віком від 23 до 35 років (переважно сім'ї із дітьми дошкільного та шкільного віку). Варто зазначити, що скорочення можливостей для задоволення потреб власних дітей на звичному (до військового конфлікту) рівні та погіршення житлових умов у більшості респондентів уповільнюють процеси соціально-економічної адаптації внутрішньо переміщених осіб цієї вікової категорії.

У респондентів вікової категорії від 56 до 70 років, з одного боку наявність пенсій, певних заощаджень, адресної допомоги та можливість знайти додатковий заробіток покращують соціальне становище й мають сприяти перебігу соціально-економічної адаптації. Але з іншого боку, погіршення житлових умов, медичного забезпечення, а й у ряді випадків необхідність доглядати (й навіть інколи майже повністю забезпечувати онуків), які були залишені під їхньою опікою дітьми, що виїхали на заробітки до Києва, Харкова, Дніпра чи за кордон, або залишилися на непідконтрольній Україні території, зводить процес соціальної адаптації до категорії «виживання через обмеження потреб».

Виключення складають респонденти старші за 71 рік. Як жінки, так і чоловіки, цієї вікової категорії у переважній більшості показують відсутність адаптованості до нових соціально-економічних умов. Погіршення стану здоров'я, унаслідок стресових ситуацій та віку, погані житлові умови, унеможливлення оформити субсидії й низка проблем з оформленням пенсії та соціальних виплат зробили процес соціальної адаптації літніх людей незадовільним.

У фокусі уваги представленої роботи, знаходилася важлива й недостатньо висвітлена у вітчизняній науковій літературі проблема – розробка відповідного показника рівня соціально-економічної адаптації внутрішньо переміщених осіб та критеріїв оцінювання адаптованості особистості в умовах суспільної нестабільності, який, на наш погляд, допоможе повніше розкрити феномен соціальної адаптації та доповнити цю категорію новими характерними ознаками. Дослідження змісту та структури основних елементів соціального капіталу показало його пріоритетне місце у процесі соціально-економічної адаптації внутрішньо переміщених осіб. Накопичення соціального капіталу забезпечує зростання мережного капіталу й підвищує ефективності процесу адаптації. Залученість вимушених переселенців у мережні взаємодії, засновані, насамперед, на родинних та дружніх зв'язках. Одним із ключових чинників стійких взаємодій є довіра і висока оцінка надійності контрагента. Пріоритетними у встановленні та підтримці контактів є особисті якості контрагентів і лише потім їх ресурсна забезпеченість. Успішним процесом адаптації на рівні суспільства можна вважати процес коадаптації двох комплексних адаптаційних стратегій – індивідуальної та системної. Ознаками відсутності адаптації виступає

падіння рівня життя, зростання соціальної поляризації, посилення соціальної напруженості і конфліктності в суспільстві, зростаючі еміграційні наміри.

Таким чином, соціально-економічна адаптація внутрішньо переміщених осіб розглядається нами як об'єктивно необхідний процес входження індивіда у оновлене соціальне середовище, з перебігом якого особистість не тільки задовольняє свої потреби та досягає життєвих цілей, але й стає спроможною для здійснення прогресивних змін самого середовища.

Список використаної літератури

1. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб [Електронний ресурс] : Закон України № 1706-VII від 20 жовтня 2014 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2015. – № 1. – Ст. 1 ; Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib [Elektronnyi resurs] : Zakon Ukrainy № 1706-VII vid 20 zhovtnia 2014 roku // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). – 2015. – № 1. – St. 1

2. Головаха Є. Соціальне самопочуття населення України до і після помаранчової революції / Є. Головаха, Н. Паніна // Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2005. – С. 95–106 ; Holovakha Ye. Sotsialne samopochuttia naseleння Ukrainy do i pislia pomaranchovoi revoliutsii / Ye. Holovakha, N. Panina // Ukrainske suspilstvo 1994–2005. Dynamika sotsialnykh zmin / za red. V. Vorony, M. Shulhy. – Kyiv : Instytut sotsiologii NAN Ukrainy, 2005. – S. 95–106

3. Кондратьева Н. А. Возможности применения системного анализа к исследованию социального самочувствия / Н. А. Кондратьева, А. В. Ветвицкая // Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки. – 2010. – Вип. 14. – С. 14–23 ; Kondrateva N. A. Vozmozhnosty pryumeneniya systemnoho analyza k yssledovaniyu sotsyalnoho samochuvstvyia / N. A. Kondrateva, A. V. Vetytskaia // Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Sotsiologhii i politychni nauky. – 2010. – Vyp. 14. – S. 14–23

4. Чумак О. В. Аспекти впливу на соціальне самопочуття та соціальний настрій населення / О. В. Чумак // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2013. – Вип. 58. – С. 113–118 ; Chumak O. V. Aspekty vplyvu na sotsialne samopochuttia ta sotsialnyi nastrii naseleння / O. V. Chumak // Sotsialni tekhnolohii: aktualni problemy teorii ta praktyky. – 2013. – Vyp. 58. – S. 113–118.

5. Кузнецов П. С. Методика измерения социальной адаптации [Електронний ресурс] / П. С. Кузнецов // Социология: методология, методы, математическое моделирование. – 1997. – № 9. – С. 146–162. – Режим доступа : http://www.isras.ru/index.php?page_id=2384&id=3905&l= ; Kuznetsov P. S. Metodika izmereniya sotsialnoy adaptatsii [Yelektroniy resurs] / P. S. Kuznetsov // Sotsiologiya: metodologiya, metody, matematicheskoe modelirovanie. – 1997. – № 9. – S. 146–162. – Rezhim dostupu : http://www.isras.ru/index.php?page_id=2384&id=3905&l=

6. Мазіна Н. Е. Соціальний капітал внутрішньо переміщених осіб як адаптаційний ресурс / Н. Е. Мазіна, Н. С. Скок // Змінність соціальних просторів крізь соціологічну оптику: прояви, контексти, можливості : матер. 10-го Львівського соціологіч. форуму, м. Львів, 13 жовтня 2016 р. – Львів, 2016. – С. 100 ; Mazina N. E. Sotsialnyi kapital vnutrishno peremishchenykh osib yak adaptatsiinyi resurs / N. E. Mazina, N. S. Skok // Zminnist sotsialnykh prostoriv kriz sotsiolohichnu optyku: proiavy, konteksty, mozhlyvosti : mater. 10-ho Lvivskoho sotsiolohich. forumu, m. Lviv, 13 zhovtnia 2016 r. – Lviv, 2016. – S. 100

7. Мазіна Н. Є. Соціальна адаптація особистості як об'єкт державного управління в умовах системної кризи / Н. Є. Мазіна // Сучасні суспільні проблеми у вимірі

соціології управління. Сер. : Соціологія. – 2010. – Т. X, Вип. 146. - С. 143–155 ; Mazina N. Ye. Sotsialna adaptatsiia osobystosti yak ob'ekt derzhavnoho upravlinnia v umovakh systemnoi kryzy / N. Ye. Mazina // Suchasni suspilni problemy u vymiri sotsiologhii upravlinnia. Ser. : Sotsiologhii. – 2010. – Т. Kh, Вур. 146. - S. 143–155

8. Методологія і методика визначення інтегральних соціальних показників / відп. ред. Ю. Ш. Саєнко. – Київ : Ін-т соціології НАНУ, 2004. – 372 с. ; Metodolohyia i metodyka vyznachennia intehralnykh sotsialnykh pokaznykiv / vidp. red. Yu. Sh. Saienko. – Kyiv : In-t sotsiologhii NANU, 2004. – 372 s.

9. Злобіна О. Суб'єктна складова суспільних трансформацій: від теорії до практики / О. Злобіна. // Соціальні виміри суспільства. — 2002. – Вип.5. - С. 41–56 ; Zlobina O. Subiektna skladova suspilnykh transformatsii: vid teorii do praktyky / O. Zlobina. // Sotsialni vymiry suspilstva. — 2002. – Вур.5. - S. 41–56

10. Мазіна Н. Є. Соціальний капітал як ресурс соціально-економічної адаптації вимушених переселенців / Н. Є. Мазіна // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Філософія. Культурологія. Соціологія. – 2015. – № 10. – С. 169–178 ; Mazina N. Ye. Sotsialnyi kapital yak resurs sotsialno-ekonomichnoi adaptatsii vymushenykh pereselentsiv / N. Ye. Mazina // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia : Filosofiia. Kulturolohiia. Sotsiologhii. – 2015. – № 10. – S. 169–178

Стаття надійшла до редакції 07.10.2016

N. Mazina, N. Skok

SOCIO-ECONOMIC ADAPTATION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS: APPROACHES TO MEASUREMENT

Negative trends in the economy of Ukraine, rising inflation, the destruction of economic relations, the lack of real opportunities for the introduction of alternative economic activities inevitably impact on social development indicators, hitting the labour market and in the area of income, that, despite the devaluation of the hryvnia, the stagnation of the banking system and the ongoing military confrontation in the East, created a precedent when large numbers of people simultaneously forced to adapt to swift and brutal reality, balancing on the brink of economic, and sometimes even physical survival. Among leading areas of research of modern Ukrainian society today there are problems of adapting to socio-economic changes, learning new survival strategies and their effectiveness, adaptation of the individual in terms of social transformations, changes of health of the population, psychological defence mechanisms, studying the changes as a factor of motivation and analysis of nature of the relationships between the processes of growing social tensions and social passivity; study of changes in their economic and social consequences; reassessment of spiritual values in crisis and post-crisis society; determination of the prospects of the future.

The urgency of the problem necessitated the implementation of the following tasks: by analyzing the scientific achievements of the problems investigated clarify and highlight the approaches used to measure the level of socio-economic adaptation of internally displaced persons; determine the most effective methods of research and analysis of adaptation processes. Note that the process of transforming the socio-political and economic situation in the country, science and practice requires broad implementation of universal indicators and parameters comparable to other characteristics of social life.

In the focus of the presented work there is the problem, important and insufficiently covered in the domestic scientific literature, - the development of appropriate indicator of socio-economic adaptation of internally displaced persons and criteria for evaluation of adaptation of the individual in terms of social instability, which, in our view, will fully disclose the phenomenon of social adjustment and supplement of this new category of

characteristic features. Successful adaptation process at the level of society can be considered as a process of co-adaptation of two complex adaptation strategies - individual and systemic. Signs of the lack of adapting acts are falling living standards, growing social polarization, increasing social tension and conflict in society, increasing emigration intentions. Thus, the socio-economic reintegration of IDPs as objectively necessary process of entering individual in a renewed social environment, which, of course, any personality not only meets their needs and reaches life goals, but also is able to implement progressive changes of the environment.

Key words: *transformation of socio-economic adaptation, internally displaced persons, social well-being, integral index, the level of socio-economic adaptation, social processes.*

УДК 316.728 (477.62) (045)

Б. В. Слющинський

ЕТНІЧНІ ІДЕНТИЧНОСТІ В ДЗЕРКАЛІ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРИАЗОВ'Я

У статті проаналізовані етнічні ідентичності в дзеркалі сучасної культури населення Приазов'я. Автор дослідив феномен ідентичності, а також чинники, які впливають на формування характеру та рис етносів, їхні взаємовпливи та прояви акультурації і декультурації, а також асиміляції і породження нового специфічного «приазовського типу» суспільного етосу.

Ключові слова: *етнічні ідентичності, етос, стереотипізація, самототожність, акультурація, декультурація, міжкультурна комунікація.*

Питання про етнічну ідентифікацію є досить складним, бо воно водночас торкається багатьох аспектів, зокрема, релігійного, наукового, ідеологічного. Так, наприклад, в релігійному аспекті ідентичність передбачає відновлення перворідної єдності і зв'язку з тим, від чого людська душа виявилась відірваною як від свого первинного витоку, родового життєвого Початку, що виражає повноту буття. Науковий аспект теж досить важливий, адже багато філософів і психологів, політологів і соціологів звертаються до осмислення феномена ідентичності і виявляють велику зацікавленість цією категорією. На сьогодні наукове осмислення ідентичності є актуальним як ніколи, оскільки саме ідентичність допомагає людині по-новому сприймати деякі аспекти сучасного життя. Ідентичність розуміється як сукупність установок, уявлень щодо власного самоусвідомлення індивіда та само асоціювання його в цілому суспільстві. Саме тому людина не може довго перебувати не у своїй ідентичності. Це досить яскраво проявляється в багатонаціональних регіонах, яким є і українське Приазов'я. Адже людина повинна спілкуватися, а для спілкування потрібна «спільна» мова, крім цього на комунікацію впливають традиції, звичаї тощо, тобто культура, а культура у кожного етносу своя.

Слід зазначити, що світовою і вітчизняною соціологічною наукою різні теоретико-методологічні аспекти окресленої проблеми досліджуються досить активно. До неї звертались такі зарубіжні вчені, як: Г. Гофстеде, К. Казмір, К. Клакхон, Ф. Стродбек, Е. Стюарт, Дж. Трагер, Ф. Тромпенаарс, Е. Холл, та ін.

Останнім часом посилюється роль такого важливого параметра етнічної ідентифікації – психічного складу етносу як сукупності специфічних рис характеру,

ментальності, свідомості. Цю ознаку обстоював російський філософ Г. Шпет, який у своїй книзі «Введение в этническую психологию» висловив думку, що психологію народу потрібно досліджувати на підставі збагнення смислу об'єктивних культурних явищ, у яких фіксуються типові суб'єктивні почуття народу. Згідно з його концепцією, «дух народу», тобто народний характер, символізує смисл й ідею народу [1]. Однак віртуальність «народного духу» нерідко зумовлює скепсис етнологів щодо висунення цього параметра як диференційного. Наприклад, І. Кон вважає, що потрібно говорити не про якийсь національний характер, а про деякі специфічні особливості психології в окремих груп людей, які складають конкретний народ [2]. Л. Гумільов наголошував на тому, що національний характер є міфом, позаяк він змінюється протягом еволюції етносу [3, с. 432]. Проте в сучасній етнології усталеною є думка про наявність статичних і динамічних рис психологічного складу етносу: перші є стійкими продуктами етногенезу, другі можуть змінюватися, зникати та з'являтися знову. До статичних компонентів психології етносу відносять етнічний характер, темперамент, етнічну свідомість, менталітет народу.

Етнічний характер є сукупністю найбільш виразних особистісних ознак (фізичних і духовних) психічного складу, притаманних представникам певного етносу. Це поняття є віртуальним й узагальненим, адже психіка кожної людини є індивідуальною. Однак етнічний характер устанавлюється за найбільш яскравими психологічними якостями, властивими етносу, на відміну від інших. Г. Лебон наголошував: «Тисяча французів, тисяча англійців, тисяча китайців, узятих випадково, безсумнівно, повинні відрізнятися один від одного, однак вони мають через спадковість їхньої раси спільні ознаки, на основі яких можна відтворити ідеальний тип француза, англійця, китайця, аналогічний ідеальному типу» [4, с. 22]. Етнічний характер виявляється у стереотипах сприйняття, відчуття, поведінки і встановлюється не лише шляхом самооцінки, а й на підставі стереотипізації рис характеру представниками інших етносів. Цієї теми торкаються дослідження і українських вчених. Так, наприклад, П. Гнатенко і В. Павленко [5] здійснили ґрунтовний філософський і психологічний аналіз співвідношення понять ідентичність й ідентифікація та визначили головну ознаку ідентифікації – процесуальність. Отже, ідентифікація є процесом соціалізації індивіда, який впливає на розвиток його самосвідомості, а соціалізація не може відбуватись без комунікативної дії. Українські вчені – Л. Аза, О. Вишняк, Є. Головаха, Н. Костенко, М. Наумова, А. Ручка, Л. Скокова, В. Степаненко, М. Шульга та інші досліджують проблеми спілкування в багатонаціональному просторі сучасної України, етномовної диференціації, існуючих культурних ідентичностей тощо. Ми ж спробуємо проаналізувати проблеми етнічної ідентичності на теренах сучасного українського Приазов'я.

Отже, метою статті є дослідження впливу етнічних ідентичностей (специфічних культурних рис певних етногруп) на стан сучасної культури регіону.

Порушена тема є досить актуальною не тільки для Приазов'я, але й для всієї України, бо упродовж всієї історії на її території постійно формувалися багатонаціональне відносини. Вони починалися не з дипломатичних взаємин, а саме з повсякденних форм людської взаємодії (торгівлі, культурних розваг, обміну товарами), тобто з намагання порозумітися і обмінятися інформацією. Це й стало генезою етнічної ідентифікації, процесу взаємовпливу культур.

З кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. культуру почали розглядати у якості інформаційного аспекту життя суспільства, як соціально значущу інформацію, що регулює діяльність, поведінку і спілкування людей. Тому можна вважати цілком слушною думку польського соціолога А. Клоковської [6, с. 8–10], що поняття

культури містить в собі крім широкого – антропологічне – реконструювання, селективну концепцію культури символіки. Спосіб дефініції культури, з якими стрічаємось в її теоріях *міжкультурної комунікації*, відходив від досить простого тлумачення культури. Наприклад, *культура* – це розумні правила та інструкції для виживання і успішного розвитку суспільства.

Існує спрощена версія концепції, яка утворює схему дефініції культури, що використовується сьогодні в американській літературі у сфері наук про комунікацію. «*Культура* – це утворення, яке складається з об'єктивних людських утворень (знаряддя, виробу), а також утворень суб'єктивних (права, ідеологія), які у минулому збільшувалися і виправдано засвоювалися – задовольняли інтереси осіб в екологічній ніші – і які у результаті цього стали цінністю для всіх тих, хто міг взаємно спілкуватися, завдяки спільності мови і простору життя» [7, с. 12]. У такому підході викликають сумніви спирання на формулу культури як способу виживання і розвитку,

зарахування її лише до категорії «ніша екологічна». Поза явними теоретичними недоліками запропонованої дефініції можна помітити певну тенденційність: легкість, з якою виводиться з неї концепція «суспільної загальної культури», що ґрунтується на спільності об'єднання у просторі життя, спільності мови і масової комунікації, поміж тим долаючи бар'єри комунікації, які виникають через культурні відмінності у їхньому використанні «у тому самому просторі життя». Тобто тут не зазначається впливу етнічної ідентифікації на формування життя спільноти. Які ж відмінності у такому трактуванні ми бачимо?

З одного боку, запропонований спосіб трактування культури є не зовсім «вільним» і веде до схвалення «незвичної» концепції культури. З другого, – ознака неспокійної покірності у зв'язку з будь-якими, навіть найближчими різновидами культури, які зустрічаються в американському суспільстві, не дає відповіді на поставлене запитання. Разом з тим під увагою А. Клосковської, знаходяться найрізноманітніші диференціювання, за якими стоять різноманітні стилі і комунікаційні конвенції (угоди) [8, с. 52–57]. Диференціювання становлять етнічні меншини, расові угруповання тощо.

Як бачимо, не тільки національні відмінності створюють певні бар'єри у відносинах між людьми, а й те, що кожна людина уявляє свою *власну культуру*, а крім того, ще й свою *субкультуру*: успадковану у сім'ї (традиції, звички, норми, правила тощо), отриману від найближчого кола співрозмовників, фахову (кваліфікаційна термінологія, манери поведінки), ту, яку людина сама для себе творить, намагаючись увійти до складу певного об'єднання тощо. Це свідчить про те, що кожна людина вже сама є певним соціальним «*інститутом культури*». Тому і термін «*культура*» потрібно відносити до найбільш значущих понять.

У вітчизняній літературі *культура* досить часто визначається у глобальному розумінні, як історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, який виражається в типах і формах організації життя і діяльності людей, в їх взаємовідносинах, а також у створюваних ними матеріальних і духовних цінностях [9, с. 594]. У такій інтерпретації культура являє собою суму всіх досягнень людства, світ артефактів, «другу природу», створену самою людиною (широке тлумачення). У більш вузькому визначенні під *культурою* розуміють сферу духовного життя людей.

В англійській мові слово *культура* (culture) дуже часто трактується як спосіб життя, загальні звичаї і вірування певної групи людей в історично визначений час [10, с. 8–10], або як звичаї, цивілізація і досягнення певної епохи або народу [11, с. 8]. При цьому практично у всіх англійських визначеннях слова *culture* (культура) постійно

присутнім є слово *customs* (звичаї, традиції), неодноразово вживається слово *beliefs* (вірування), а також словосполучення *thewayoflife* (спосіб життя) [12, с. 14].

В німецькій мові слово *культура* (*kultur*) означає сукупність створених у певному суспільстві в певну епоху характерних духовних, художніх, творчих досягнень; витонченість людської поведінки, мови тощо [13]. Така подібність трактувань полягає в тому, що *культура* може розглядатися як загальна, універсальна для суспільства (етносу, нації) система ціннісних орієнтацій, стереотипів свідомості, поведінки, форм спілкування і організації спільної діяльності людей, яка передається від покоління до покоління.

Підсумовуючи можна сказати, що *культура* – це сукупність соціальних норм і цінностей, що склалися історично і притаманні конкретній суспільній системі [14, с. 451]. Вона впливає на ментальність, сприйняття, мислення, поведінку всіх членів суспільства і визначає їх належність до даного суспільства. У такій інтерпретації *культура* постає як цілісність, яка своїми наявними особливостями завдячує релігійним, національно-державним кордонам чи набору етнічних ознак.

Що ж таке ідентичність? Ідентичність – тотожність, рівнозначність предметів або понять [15, с. 450]. Ю. Габермас розглядає структуру ідентичності таким чином: соціальна ідентичність (горизонтальне вимірювання) – можливість виконувати різні вимоги в рольових системах; особистісна ідентичність (вертикальне вимірювання) – зв'язність історії життя. Це два переплетених, неподілених вимірювання, в яких реалізується «балансуюча Я – ідентичність». Встановлення балансу відбувається за допомогою техніки взаємодії. Ю. Габермас стверджує, що визначальною технікою є мова. Освоюючи різну техніку, людина прагне відповідати соціальним нормам, зберігаючи свою неповторність. «Розуміння людиною самої себе залежить не лише від того, як вона сама себе описує, але і від тих зразків, які вона наслідує. Самототожність «Я» визначається одночасно тим, як люди себе бачать і якими вони хотіли б себе бачити» [16, с. 7].

Кожна ідентичність складається з широкого набору компонентів, одиниць самовизначення. Їх єдність визначає єдність сенсу, значення ідентичності, що забезпечує індивіду і континуальність, і відмінність від інших. За Р. Баумайстером, придбання компонентів ідентичності є процесом самовизначення. Він виділяє п'ять етапів формування ідентичності: приписання (первісний рід); одинична трансформація (раннє середньовіччя); ідентичність, яка визнається ієрархією критеріїв (пізнє середньовіччя); необов'язковий вибір (XVIII ст.); необхідний вибір (сучасність). Тим самим Р. Баумайстер показує, як відбувається формування ідентичності в суспільстві. Аналізуючи сучасний стан суспільства нашого регіону, можна говорити про необхідний вибір ідентичності, чи, можливо змішаний тип ідентичності регіональної, який проявляється сьогодні в українському Приазов'ї.

Життєдіяльність і відносини людей визначаються тією чи іншою культурою, яка регулює широкі спектри людської ментальності та поведінки і впливає на характер сприйняття, оцінки і міжособистісних відносин. Освіта, виховання, історична пам'ять, традиції, звичаї, правила, продиктовані суспільством, мова спілкування – все це виробляє систему орієнтацій, яка допомагає кожному індивіду сприймати різні життєві ситуації і адекватно реагувати на них. Вже виходячи з цього можна стверджувати, що в жодному суспільстві не може існувати гомогенної культури, як і не може існувати гомогенної структури суспільства. У цьому і полягає складність феномена *етнічної ідентичності*. Тому можна стверджувати, що *етнічна ідентичність* завжди віддзеркалює «сучасну» культуру суспільства.

Людина бачить і сприймає світ в певних культурних межах. Ці культурні межі (цінності, норми), як правило, не усвідомлюються індивідом, адже вони настільки йому властиві, що складають частину його особистості. Усвідомлення норм поведінки і осмислення власної культури можливе лише за умов, коли відбуваються контакти з людьми, які у своїй поведінці керуються іншими культурними нормами та цінностями (наприклад, відвідування інших країн), що може викликати дискомфорт і призвести до певних міжкультурних конфліктів, досить часто до таких, які важко пояснити. Механізми поведінки і оцінок, які працювали до того часу, поки спілкування відбувалося в межах однієї культури, починають ламатися, спілкування ускладнюється. Це викликає невпевненість, втрату внутрішньої стабільності, неправильні інтерпретації поведінки індивідів, які не розуміють один одного. Така поведінка викликана тим, що людина, спілкуючись в рамках «своєї культури», не усвідомлює особливостей власної поведінки, обумовленої її культурним контекстом, а стикаючись з іншою культурою ці підсвідомі моделі сприйняття, емоційні реакції, мислення, поведінка і оцінка стають все більш очевидними, такими, що підлягають осмисленню, урахуванню і корекції стосовно партнера з комунікації.

Етнічна ідентичність за своєю природою явище співвідношення окремих культурних груп (їх представників) один до одного. Тож і потрібно її розглядати на рівні груп (малих і великих), або на рівні індивідів, як представників груп з різними культурами. Але водночас її потрібно розглядати як єдність культури і соціальності, що створюється й перетворюється у процесі людської діяльності, яка не може здійснюватися без комунікативних зв'язків [17, с. 3–12].

Комунікація в малій групі, яка складається із представників різних культур, буде зрозумілою лише за умов, що її учасники здатні адаптувати свої комунікативні дії до конкретних умов іншої групи. Члени монокультурних груп, як правило, дотримуються загальних групових норм, тоді як члени багатокультурних груп діють як представники своїх культур, що суттєво впливає на характер комунікації, робить її міжкультурною. У випадку, коли *міжкультурна комунікація* відбувається між великими групами людей, слід виділяти етнічний і національний рівні комунікації [18, с. 422–424].

Етнічний рівень міжкультурної взаємодії спостерігається між локальними етносами, етномовними, історико-етнографічними (за спільністю духовної культури), етноконфесійними та іншими спільнотами. У сучасній етнології *етносом* вважається історично складена на певній території сукупність людей, яка характеризується спільними особливостями культури, самосвідомістю і спільним веденням господарської діяльності. Належна їм етнічна культура відноситься до повсякденної життєдіяльності етносу і включає в себе: мову, вдачу, звичаї, норми, цінності, знання, вірування, види народного мистецтва, знаряддя праці, одяг, їжу, будівлі, засоби пересування тощо [19, с. 116–117]. Як і будь-яка культура, етнічна культура постає як єдність успадкування і оновлення. Оновлення культури може відбуватися *ендогенним* (без впливу ззовні) і *екзогенним* (запозиченим ззовні) способом, що є результатом міжкультурної комунікації. Тут, очевидним стає і політика держави щодо національного складу населення, адже саме вона створює умови для розвитку *національного рівня* міжкультурної комунікації.

Національний рівень міжкультурної комунікації можливий лише при наявності національної єдності, яка виникає як на моноетнічній, так і на поліетнічній основі через спільну господарську діяльність та державно-політичне об'єднання. Це доповнюється і формуванням відповідної культури. Національна культура являє собою сукупність традицій, норм, цінностей і правил поведінки, загальних для представників однієї нації, держави. Вона охоплює субкультури різних соціальних груп, яких може не бути в

етнічній культурі. Так, цілісна культура України гетерогенна, вона включає понад 100 субкультур [20].

При взаємодії різних культур виразно проявляються дві тенденції: *аккультурація* та *декультурація*. Взаємне засвоєння елементів культури (аккультурація) сприяє інтеграційним процесам, взаємному культурному обміну та збагаченню культур. За цих обставин посилюється національна (етнічна) самосвідомість, відбувається закріплення національної (етнічної) специфіки. Коли ж за умов тривалої комунікації з іншою культурою відбувається втрата основної, сутнісної частини рідної культури (декультурація), виникає явище невпевненості або нестабільності. Такі явища призводять до певних соціокультурних проблем. Їх можна посилювати або, знову ж таки, створювати відповідні умови для «уживання».

Сама по собі *міжкультурна комунікація* на етнічному рівні виявляється у посиленні контактів, двомовності, збільшенні кількості змішаних міжетнічних шлюбів тощо. Але це ще не веде до установа культури спільності. Це більш природне співіснування людей, яке вимагає певних комунікативних дій, спрямованих на сприйняття один одного і створення для цього відповідних умов. Тут у першу чергу відіграють вагому роль двосторонні бажання індивідів, спрямовані назустріч одне

одному. У таких випадках (наприклад, змішані шлюби) спостерігається перейняття культури більш активного індивіда (голови сім'ї), хоча при цьому зберігається «своя» культура, яка однак, у своєму розвитку гальмується [21, с. 47–48]. Це чимось нагадує «діаспору», яка відірвавшись від історичної батьківщини (втративши зв'язок), призупиняє свій національний культурний розвиток, але зберігає його на тому рівні, який закарбувався у пам'яті про рідних (батьківщину).

Як бачимо, культура етносу не тільки забезпечує його інтеграцію і стабільність як системи, вона виконує ще й етнодиференційну функцію, яка проявляється у виявленні «своїх» та «чужих». Кожний етнос розцінює існування інших етносів як зовнішнє середовище, сприймаючи його і за характером життєдіяльності, і за несхожістю культур. Ставлення до нього може викликати як зацікавленість, так і несприйнятливості. За таких обставин можуть відбуватися процеси аккультурації всіх або якихось елементів культури, чи процеси декультурації, але без втрати окремішності даної спільності (наприклад, етнічні групи українського Приазов'я). У таких випадках «своя» культура втрачається не повністю. Тут формуються елементи міжетнічної культури, на основі якої відбувається спілкування різних етнічних груп. До елементів такої культури, у першу чергу відноситься мова міжетнічного спілкування як основного елемента міжкультурної комунікації. Як свідчить практика, така культура не виділяється зрілістю, яка б могла забезпечити інтенсивну взаємодію і злагоду різнорідних елементів. Подібні диференційовані характеристики культури досить часто служать поводом для ворожнечі та насилля, нерідко на цій підставі виникають непорозуміння та конфлікти. При цьому також виникають різні національно-етнічні об'єднання, наприклад, товариства (грецьке, російське, єврейське) тощо. Кожне таке об'єднання намагається зберегти «свою» культуру, посилити усвідомлення належності до певного етносу. Крайнім тут може стати етноцид – знищення домінуючою групою культурних традицій іншої етнічної групи [22]. Якщо за таких умов слабша група виживає, то вона втрачає або значною мірою змінює культуру своїх пращурів, пристосовуючись до певних умов (напр., населення Кіпру, чи Східної України).

Беручи до уваги висловлене вище, слід пам'ятати і те, що суб'єктом етнічної ідентифікації виступає сама людина, яка вже є носієм певної культури. Кожна людина входить до складу тієї чи іншої суспільної групи, яка теж у свою чергу володіє певною культурою, що впливає на її поведінку. Поведінка людини визначається системою

суспільних відносин і культурою, до яких вона включена, але кожний учасник етнічної ідентифікації володіє своєю власною системою правил, які впливають на його поведінку. Ці правила обумовлені його соціокультурною належністю, до якої потрібно віднести не тільки національну (етнічну) культуру, але і культуру всіх груп, у які включений той чи інший індивід, його освіту, виховання, стать, професію, сімейний стан, самосвідомість, рівень суспільної свідомості тощо. Сюди ж потрібно віднести його матеріальну і духовну культуру, соціальну роль та соціальний статус. Не можна не враховувати і «стимул» засвоєння певної культури. Людина пристосовується (адаптується) заради чогось (когось), орієнтуючись на збереження певної своєї свободи, самозбереження, чи отримання користі. Це також регулює взаємовідносини людей у міжетнічному спілкуванні (викликає злагоду чи невдоволення). Отже, можна сказати, що *міжкультурна комунікація* – це стан сучасного суспільства, в якому складна структура соціального і культурного простору втілена у символічних формах і образах, які здатна сприймати і розуміти суспільна й індивідуальна свідомість різних національних спільнот та етнічних груп, що стає дзеркалом культури сучасного населення регіону.

По-перше, розвиток суспільства змінює його культуру, яка є у певному розумінні способом адаптації людини до дійсності, відображає реакцію на технологічні, економічні, політичні зміни у суспільстві. *По-друге*, з'являються нові культурні установки, які відповідають певному рівню цивілізації (наприклад, індустріальному). Цей культурний етос (сукупність стабільних рис характеру, звичаїв тощо) формує поведінку індивідів. *По-третє*, в кожний цивілізаційний період створюються свої переконання і вірування (спосіб життя, праця, прагнення успіху, престиж, накопичення багатства тощо). Це створює певні символи, які не можуть не впливати на спосіб зв'язків між елементами суспільства. Наприклад, зараз складовими елементами спілкування стали телефон (у тому числі мобільний), мережа «Інтернет» тощо. Така система зв'язку прискорює міжкультурний обмін і стає тим чинником, який поєднує людей, тобто утворює певну соціальну «міжетнічну злагоду» (наприклад, за допомогою Інтернету знайомляться). За допомогою сучасної системи зв'язку, людство більше дізнається про життя та культуру інших спільнот, що, звичайно, не може не сприяти розумінню і сприйняттю «чужої» культури. Остання стає ніби «ближчою» внаслідок певної «підготовленості» до її сприйняття. *По-четверте*, розвиток суспільства та його культури залежить від політики держави. За часів радянської влади значний вплив на розвиток культури мали комуністична ідеологія і звуження можливостей міжкультурної комунікації. Вироблення певної ідеології сприяло розвитку «оцінного зміщення» індивіда у сприйнятті «чужих» культур (радянських і буржуазних). *По-п'яте*, географічне положення і міжнародний взаємозв'язок держави з іншими державами сприяє міжкультурним стосункам (комунікації).

Досліджуючи сьогоднішній стан суспільства, його культуру, міжетнічні відносини, постійний пошук своєї ідентичності, можна стверджувати, що *міжкультурні відносини* в сучасній Україні знаходяться на новому етапі свого розвитку. Сучасне поле міжкультурної комунікації поширюється не тільки на соціальний, але і на природний світ. Це викликано перш за все появою нових технологій, що спричинили технологічні зміни у суспільних відносинах. Виникнення людської мови («перша комунікативна революція») стало поштовхом до розвитку міжкультурної комунікації. Після неї відбулося ще три: виникнення писемності, винахід друкарського верстата, розвиток електронних мас-медіа. Можна сказати, що друга революція перетворила усну мову на письмові символи передачі інформації, третя – трансформувала їх у друковані, а четверта – в електронно-комп'ютерні. Тому не

можна відкидати технічні науки. За їх допомогою відбувалася певна еволюція комунікативних можливостей людини. Розвиток технічних засобів повністю змінив характер міжкультурної комунікації, зробивши можливою миттєву передачу інформації у досить великому обсязі на необмежену відстань. Науково-технічний підхід змінив погляди вчених і на міжкультурну комунікацію. Людина входить у комунікативні зв'язки за допомогою телефону, телеграфу, телефаксу, комп'ютера, і не тільки як одержувач інформації, але і як її передавач. Тобто технічна революція у системі зв'язку відкрила нову еру для *міжкультурної комунікації як феномена сучасної культури*.

Розглядаючи етнічні ідентичності в дзеркалі культури сучасного населення українського Приазов'я, слід сказати, що сьогодні виявлений новий концептуальний підхід до рівня культури, її структури, предмету, функцій, від чого залежать соціальні відносини. Тут можна виділити декілька конкретно-наукових підходів: *по-перше*, це різні підходи *технократичного* і *інтераційного* характеру; *по-друге*, в межах інтераціонізму вчені розділились у вирішенні питання про те, як пояснити комунікацію – посиланнями на *індивідуально усвідомлену діяльність* чи у якості *похідної від соціальної структури*. Дебати у таких термінах займають одне з центральних місць у сучасній соціології, психології, культурології. В рамках цих наук склалися основні теоретико-методологічні підходи до комунікації і робились спроби примирити об'єктивну структуру і суб'єктивну волю.

Отже, досліджуючи етнічні ідентичності у дзеркалі культури населення сучасного українського Приазов'я, можна зробити висновок, що на його культуру вплинули історичні фактори, політика держави, етнонаціональні особливості людей, які волею долі чи з політико-економічних причин переїхали на дану територію, кліматичні умови, етнонаціональні утиски, мовленнєві обмеження, характер виробництва тощо. Це все призводило і призводить до «вічного» пошуку своєї ідентичності. Тому, можна зробити висновок, що сьогодні на теренах українського Приазов'я існує специфічний тип суспільного етосу, який і представляє сучасну культуру суспільства регіону.

Список використаної літератури

1. Шпет Г. Г. Введение в этническую психологию. / Г. Г. Шпет. – Санкт-Петербург : ПЭТ, 1996. – 154 с. ; Shpet G. G. Vvedenie v etnicheskuyu psikhologiyu. / G. G. Shpet. – Sankt-Peterburg : PET, 1996. – 154 s.
2. Кон И. С. Национальные особенности психологии людей / И. С. Кон // Социальная психология. – Москва : Наука, 1975. – С. 15–21 ; Kon I. S. Natsionalnye osobennosti psikhologii lyudey / I. S. Kon // Sotsialnaya psikhologiya. – Moskva : Nauka, 1975. – S. 15–21
3. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. – Москва : Ин-т ДИ-ДИК, 1997. – 640 с. ; Gumilev L. N. Etnogenez i biosfera Zemli / L. N. Gumilev. – Moskva : In-t DI-DIK, 1997. – 640 s.
4. Лебон Г. Психология толп / Г. Лебон. – Москва : Ин-т психологии РАН, 1999. – 416 с. ; Lebon G. Psikhologiya tolpy / G. Lebon. – Moskva : In-t psikhologii RAN, 1999. – 416 s.
5. Гнатенко П. І. Ідентичність: філософський та психологічний аналіз / П. І. Гнатенко, В. М. Павленко. – Київ : АРТ-ПРЕСС, 1999. – 466 с. ; Gnatenko P. I. Identichnist: filosofskiy ta psikhologichniy analiz / P. I. Gnatenko, V. M. Pavlenko. – Kiiv : ART-PRYeSS, 1999. – 466 s.
6. Komunikacja miedzykulturowa: zblizenia i impresje / pod red. A. Karciak, L. Korporowicza, A. Tyszki. – Warszawa : Instytut Kultury, 1995. – 200 p.
7. Triandis H. L. Psychologia miedzykulturowa: rozwoj i dokonania / H. L. Harry // Przegląd Psychologiczny, 1991 – № 1. – S. 12–25

8. Tannen D. Ty nic nie rozumiesz! Mezczyzna i kobieta w rozmowie / D. Tannen. - Warszawa : Wydawnictwo W.A.B., 1994. – P. 55–114
9. Большая Советская энциклопедия. – 3-е изд. – Москва : Сов. энцикл., 1973. – Т. 13. – 608 с. ; Bolshaya Sovetskaya entsiklopediya. – 3-e izd. – Moskva : Sov. entsikl., 1973. – Т. 13. – 608 s.
10. Cambridge International Dictionary of English. – Cambridge : Univ. Press, 1995. – 1792 p.
11. The Concise Oxford Dictionary. – Oxford : Univ. Press, 1966. – 725 p.
12. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – Москва : Слово/Slovo, 2000. – 624 с. ; Ter-Minasova S. G. Yazyk i mezhkulturnaya kommunikatsiya / S. G. Ter-Minasova. – Moskva : Slovo/Slovo, 2000. – 624 s.
13. Duden Deutsches Universal wörterbuch. - 2. Aufl. Mannheim. - Wien. Zurich : Dudenverlag, 1989. – 978 p.
14. Соціологія / за заг. ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлача. – 3-є вид., перероб., доп. – Харків – Київ : Єдиногор, 1998. – 624 с. ; Sotsiologhiia / za zah. red. V. P. Andrushchenka, M. I. Horlacha. – 3-ye vyd., pererob., dop. – Kharkiv – Kyiv : Yedynoroh, 1998. – 624 s.
15. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – Київ : Довіра, 2000. – 1018 с. ; Slovnyk inshomovnykh sliv: 23000 sliv ta terminolohichnykh slovospoluchen / uklad. L. O. Pustovit ta in. – Kyiv : Dovira, 2000. – 1018 s.
16. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность / Ю. Хабермас. – Москва : Academia, 1995. – 85 с. ; Khabermas Yu. Demokratiya. Razum. Nравstvennost / Yu. Khabermas. – Moskva : Academia, 1995. – 85 s.
17. Лапин Н. И. Социокультурный подход и социетально-функциональные структуры / Н. И. Лапин // Социс. – 2000. – № 7 – С. 3–12 ; Lapin N. I. Sotsiokulturnyy podkhod i sotsietalno-funktsionalnye struktury / N. I. Lapin // Sotsis. – 2000. – № 7 – S. 3–12
18. Ерасов Б. С. Социальная культурология / Б. С. Ерасов. – Москва : Аспект Пресс, 1998. – 582 с. ; Yerasov B. S. Sotsialnaya kulturologiya / B. S. Yerasov. – Moskva : Aspekt Press, 1998. – 582 s.
19. Малий етнополітологічний словник / ред. кол. О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. – Київ : МАУП, 2005. – 288 с. ; Malyy etnopolitologichnyi slovnyk / red. kol. O. V. Antoniuk, V. I. Volobuiev, M. F. Holovaty ta in. – Kyiv : MAUP, 2005. – 288 s.
20. Слющинський Б. В. Соціологія міжкультурної комунікації: поняття, об'єкт, предмет / Б. В. Слющинський // Нова парадигма. – 2008. – Вип. 76. – С. 183–193 ; Sliushchynskiy B. V. Sotsiologhiia mizhkulturnoi komunikatsii: poniattia, obiekt, predmet / B. V. Sliushchynskiy // Nova paradyhma. – 2008. – Vyp. 76. – S. 183–193
21. Слющинський Б. В. Міжкультурна комунікація в українському Приазов'ї : моногр. / Б. В. Слющинський – Київ : Аквілон–Плюс, 2008. – 496 с. ; Sliushchynskiy B. V. Mizhkulturna komunikatsiia v ukrainskomu Pryazovi : monohr. / B. V. Sliushchynskiy – Kyiv : Akvilon–Plus, 2008. – 496 s.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2016

B. Sliushchynskyi

**ETHNIC IDENTITIES IN THE MIRROR OF CONTEMPORARY UKRAINIAN
PEOPLE CULTURE IN AZOV**

The article analyzes the ethnic identity of the population of Azov region in the contemporary mirror of culture. The author studied the phenomenon of identity and the factors that impact on the character and features of ethnic groups and their mutual manifestation of acculturation and deculturation, assimilation and generation of new specific "Azov-type" social ethnos.

The article notes that international and domestic social science, various theoretical and methodological aspects and outlined problems are researched as fairly active. It addresses such foreign scholars as G. Hofstede, K. Kazmir, K. Klakhon F. Strodbek, E. Stewart, J. Traher, F. Trompenaars, and Hall E.

Recently enhanced role in such an important parameter of ethnic identity - ethnic psychology has made a set of specific traits, mentality and consciousness. This sign advocated the Russian philosopher G. Shpet, who, in his book "Introduction to ethnic Psychology", suggested that we need to study the psychology of the people on the basis of objective comprehension of the meaning of cultural phenomena, which were recorded as typical subjective feelings of the people. According to his concept, "the spirit of the people", people's character symbolizes the meaning and idea of people. In modern ethnology it is an established opinion about the presence of static and dynamic psychological traits of ethnicity: the first is the resistant product of ethnogenesis, others may change, disappear and appear again. Static components include ethnic psychology, ethnic character, temperament, ethnic consciousness and mentality of people.

The ethnic character is a collection of the most distinct personal attributes (physical and spiritual) of mental structure, typical representative of a particular ethnic group. This concept is virtual and generalized, because the mind of every person is individual. Ethnic stereotypes found in nature perception, feeling, behaviour and set not only by self-assessment, but also based on stereotyping traits of representatives of other ethnic groups. This topic affects the research of Ukrainian scientists. For example, P. and B. Pavlenko Gnatenko made a thorough analysis of the philosophical and psychological concepts of value and identity authentication and the main sign of identification is procedural. Therefore, identification is the process of individual socialization, which affects the development of its identity and socialization, it cannot take place without a communicative action. Ukrainian scientists - L. Aza, Vyshnyak O., E. Golovakha, N. Kostenko, M. Naumova A. Handle, L. Skokova, V. Stepanenko, M. Shulga and others - researched the communication in a multicultural space of modern Ukraine. We will try to analyze the problem of ethnic identity on the territory of modern Ukrainian Azov region.

Thus, the purpose of the article is to study the impact of ethnic identities (specific cultural traits, specific ethnic groups) on the state of the culture of the region.

Researching ethnic identity in the mirror of public culture of modern Ukrainian Azov region, the author concludes that historical factors influenced on its culture, policies, ethno-national features of people. This all led and leads to "eternal" search of its identity. Therefore, we can conclude that today, on the Ukrainian territory in the Azov region, there is a specific type of social ethos, which represents the modern culture of the society in the region.

Key words: *ethnic identity, ethos, stereotyping, self-identity, acculturation, deculturalisation, intercultural communication.*

УДК 316.422(477)(045)

М. В. Туленков, Б. В. Слющинський, В. В. Чепак
ЦІННОСНІ ОРГАНІЗАЦІЇ, САООРГАНІЗАЦІЇ ТА УПРАВЛІННЯ
В ОПТИЦІ СОЦІОЛОГІЧНОЇ АНАЛІТИКИ

Необхідність пришвидшення соціально-економічних і політичних перетворень в українському суспільстві, забезпечення ефективнішого використання людського й господарського потенціалу, підвищення дієвості самоврядних чинників соціального управління суттєво актуалізує проблему дослідження понятійно-категоріального апарату соціологічної теорії організацій та управління з метою вивчення природи та характеру самоорганізації управління в транзитному суспільстві.

Ключові слова: організація; самоорганізація; управління; організаційні цінності; само організаційний потенціал; транзитивне суспільство.

Кожна сучасна людина, як показує аналіз, тісно пов'язана з цілою низкою різноманітних соціальних організацій. У межах організованих соціальних утворень повсюдно здійснюється цілеспрямована людська діяльність, адже не існує організацій без людей, так само, як і немає людей, яким не доводиться мати справу з соціальними організаціями. Організація – це складний соціальний організм, у якому перетинаються й уживаються різні цінності, потреби та інтереси особистостей і груп, стимули та обмеження, жорсткі технології та інновації, безумовна дисципліна та вільна творчість, нормативні вимоги та неформальні ініціативи. У кожній соціальній організації є своя власна система цінностей і норм, на базі яких формується відповідна модель самоорганізації спільних дій та управління ними заради досягнення визначених цілей. Такі організації динамічно розвиваються, коли мають чітко визначену та обґрунтовану стратегію, адекватну останній організаційну структуру та наявні людські, організаційні, матеріальні, інформаційні, технологічні ресурси тощо. Більше того, організації структурно перебудовуються, коли перестають відповідати обраним цілям, а також розпадаються, коли стають неспроможними виконувати свої головні функції в сучасному суспільстві. Одне слово, без вивчення самоврядних механізмів функціонування та розвитку соціальних організацій неможливо не тільки використовувати дані утворення на благо людей, але й впроваджувати в їхню діяльність інноваційні організаційні моделі, процедури та технології.

У цьому зв'язку важко переоцінити роль наукового обґрунтування різних аспектів формування та ефективного функціонування організацій в умовах сучасного українського соціуму, в якому відбуваються радикальні суспільні трансформації, особливо в сферах соціального, економічного, політичного та духовного буття. Нові вимоги до проектування, побудови та діяльності організаційних формувань, як засвідчує аналіз, пред'являють насамперед ринкові відносини та кризові явища, перехід до різних форм власності, різноманітні підприємницькі ініціативи людей, а також методи державного регулювання й управління, що постійно змінюються в умовах глобального та мінливого ринкового середовища. Тому перехід до інноваційних механізмів самоорганізації людського потенціалу в системах соціального управління, побудованих на сучасних організаційних цінностях, нормах і принципах, стає для нас чи не найголовнішою умовою активізації та успішного проведення системних соціально-економічних і політичних реформ.

Об'єктивна необхідність соціологічної концептуалізації організаційних цінностей та самоврядного потенціалу соціального управління в умовах соціальних змін і

суспільних перетворень потребує не тільки ретельного вивчення природи й сутності таких ключових категорій, як організація, самоорганізація та управління, але й визначення між ними родієвих зв'язків, характерних ознак, властивостей і розбіжностей. Тому *головною метою* даної статті є з'ясування ціннісних преференцій та сутнісних властивостей організації, самоорганізації та управління в контексті соціологічного підходу, який дедалі отримує все більш широкого вжитку у наукових розвідках сучасних організаційно-управлінських проблем.

Проблема вивчення організації, самоорганізації та управління як складних суспільних феноменів здавна була предметом розгляду багатьох галузей наукового знання, однак їхня преференційна цінність для розвитку суспільної системи не усвідомлювалася в той час повною мірою. І лише наприкінці XIX – початку XX століття наукові розвідки з біології [5, с. 70–76], психології [14, с. 234–240] і соціології [14, с. 149–158] довели, що об'єкти, які істотно розрізняються між собою за своїм складом, можуть одночасно мати й схожі властивості завдяки спільності способів їхньої організації. Широка палітра процесів і форм організації та самоорганізації в природі і суспільстві об'єктивно привела до виникнення узагальнюючої організаційної теорії. Однією з перших універсальних організаційних концепцій була тектологія (загальна організаційна наука), проект якої в 1913 році запропонував російський вчений О.Богданов [5], здійснивши загальний опис процесів виникнення, існування і розпаду різноманітних організаційних утворень. Згодом узагальнений підхід до організації та самоорганізації будь-яких об'єктів, процесів і явищ знайшов відображення у створенні нових галузей наукового знання, зокрема кібернетики і загальної теорії систем [6–8; 12]. І хоча цей підхід не призвів до побудови універсальної і продуктивної організаційної теорії, однак він відіграв важливу роль у вивченні організаційних аспектів конкретних об'єктів, процесів і явищ, включаючи й ті, що мають суспільну природу.

Слід підкреслити, що дослідження в галузі соціальної організації носили спочатку винятково прикладний характер і стосувалися головним чином проблем раціоналізації організаційно-управлінської діяльності [14, с. 16]. Це дозволило не тільки опрацювати низку оригінальних концепцій організації виробництва й управління, але й дало міцний поштовх для формування наукових основ сучасного менеджменту, що зосереджений на вивченні організаційних проблем більш вузького спрямування. У цих дослідженнях увага акцентувалась переважно на формальній стороні соціальної організації, що трактувалася як сукупність індивідів з виокремленням певної кількості їх структурних підрозділів [14, с. 170–171; с. 95–97]. Однак, коли було доведено вплив неформальних, тобто особистісних людських стосунків у соціальних групах на результати їхньої діяльності [14, с. 210–211], включаючи насамперед ефективність спільної праці, об'єктивно стало необхідним спрямувати науковий пошук у площину виявлення неформальних організаційних взаємин, що привело до примату дружніх людських стосунків у межах соціальної організації.

У даний час коло наукових розвідок сучасних проблем організації, самоорганізації та управління постійно розширюється. Так, окремими дослідницькими напрямками стали організація та самоорганізація інформаційних потоків у системах соціального управління; самоврядні механізми опрацювання спільних цілей та прийняття колективних рішень; розбіжності між дійсними та декларованими цілями та рішеннями; організаційні чинники мотивації трудової діяльності виробничого та управлінського персоналу, а також питання формування та використання організаційного потенціалу соціальних утворень тощо. Особливим напрямом стало

вивчення проблем самоорганізації, самоврядування та самоуправління, організаційного проектування та організаційної культури, а також впливу наслідків науково-технічного прогресу, включаючи й вплив новітніх самоврядних технологій на зміну організаційної поведінки індивідів і соціальних груп. Однак у якому б напрямі не велися наукові розвідки та реалізувалися б на практиці їхні результати, первісним і незмінним об'єктом комплексного наукового аналізу залишаються організація, самоорганізація та управління в контексті сучасного бачення цінностей та механізмів самоврядної взаємодії індивідів і соціальних груп у сучасному транзитивному суспільстві.

Таким чином, ретельний аналіз понятійно-категоріального апарату соціологічної теорії організацій та управління в контексті природи, сутності та характеру самоврядних цінностей соціального управління передбачає, насамперед, здійснення концептуалізації родієвих ознак, зв'язків і ціннісних преференцій ключових категорій даної теорії, а саме: організації, самоорганізації та управління, зміст яких базується на такому загальному чиннику, як упорядкування. Натомість у сучасній науковій літературі така більш загальна категорія соціології організацій та управління, як *організаційні цінності*, що є підмурком усіх організаційних відносин, дій та взаємодій людей у сучасному соціумі, а також створюваних ними організаційних механізмів соціального управління ще не отримала належної логічної чіткості. Тому в самому загальному вигляді під *організаційними цінностями* будемо розуміти певний набір предметів, явищ і процесів, а також стандартів, критеріїв, механізмів, вірувань і норм, які визнаються більшістю членів організації та істотно впливають на їх поведінку й діяльність для задоволення організаційних інтересів і потреб [13, с. 74].

При цьому підкреслимо, що в традиційному науковому розумінні категорія *організації* розкривається в двох основних значеннях: у *першому* вона визначається як внутрішня упорядкованість, або узгодженість взаємодії частин структури цілого, а в *другому*, – як сукупність узгоджуваних процесів або дій. При цьому стан упорядкованості (або рух до цього стану) може бути результатом як спонтанних (стохастичних) процесів, так і наслідком цілеспрямованих і свідомих дій людини чи групи людей. Отже, у *першому* випадку маємо справу з самоорганізацією, а в *другому* – з точки зору традиційного уявлення – з організацією. Водночас у сучасній науковій думці термін «*організація*» (від французької – *organization* та пізньо латинської – *organiz*, означає: упорядковує, влаштовує, повідомляю, надаю стрункого вигляду тощо) розглядається більш розширено і, як правило, у таких основних значеннях: 1) як внутрішня упорядкованість, узгодженість взаємодії більш-менш диференційованих частин єдиного цілого, що обумовлена його будовою (тобто організація як стан); 2) як сукупність індивідів (людей), що спільно реалізують певну програму (або задану мету) і діють на підставі певних процедур чи правил (тобто організація як система); 3) як сукупність процесів або дій, що ведуть до утворення й удосконалення взаємозв'язків між частинами єдиного цілого (тобто організація як процес); 4) як цілеспрямований вплив, тобто як спосіб зміни сформованих станів систем чи процесів їх функціонування (тобто організація як метод) [13; 15; 17].

Як бачимо, у межах соціологічного підходу виникає можливість дослідити не тільки багатоаспектний зміст *організації*, але й виокремити преференційну цінність і складність природи даного феномену, що незалежно від форм свого існування проявляється в дії закону синергізму, згідно з яким сумарний ефект єдиного цілого завжди більший суми ефектів його частин. Це твердження є справедливе не тільки для визначення сутності організації як стану, системи чи процесу, але й для розуміння організації як методу цілеспрямованого впливу [5, с. 148–150].

Що стосується категорії *управління*, то вона також має багато визначень. Однак

усі вони зводяться до того, що будь-яка дія чи поведінка одного об'єкта зумовлюється впливом на нього іншого об'єкта, який в теорії соціального управління отримав назву чинника, керуючого параметру чи суб'єкта управління. В спеціальній науковій літературі зустрічається й розширене трактування категорії *управління*, як результату взаємодії будь-яких об'єктів – починаючи від інертних до біологічних (включаючи організм людини), технічних і соціальних систем [1, с. 34–35]. На цій основі використовується й таке поняття, як стихійне управління [2, с. 214]. Проте розширене тлумачення категорії *управління* призвело, на наш погляд, до того, що воно стало ототожнюватися з самоорганізацією та самоврядуванням і навіть з природним впливом матеріальних утворень. За такого широкого підходу усі відносини в природі можна віднести до управлінських, а управління, таким чином, вважати єдиним функціональним атрибутом матерії. Очевидно, що за такого розширеного розуміння управління неминуче потрапляємо в глухий методологічний кут. Тому з безлічі уявлень про управління необхідно окремо розглядати ті процеси, що виникають об'єктивно, тобто без участі свідомості людини, а також і ті, що виробляються (або відтворюються) людиною у зв'язку із вирішуваними нею завданнями. Виходячи з цих позицій, *управління* – це продукт «другої», тобто людської природи, який, на думку відомого дослідника Г. Атаманчука, починається там і тоді, де і коли у будь-яких взаємозв'язках, відношеннях, явищах і процесах присутні свідомі починання, інтереси, знання, цілі, воля, енергія і дії людини [3, с. 23].

Виходячи з мети даного аналізу, таким чином, візьмемо за основу соціологічне розуміння *управління* як цілеспрямованого й свідомого впливу людини (чи створених нею організаційних структур управління) на будь-які об'єкти, явища чи процеси з метою реалізації загальних або приватних (особистих) інтересів. Водночас розгляд у даному плані преференційних цінностей організації, самоорганізації та управління в соціальних процесах не викликає особливих ускладнень. Адже *самоорганізація* є суперечливою у своїх проявах щодо індивідів та їхніх спільнот, оскільки іманентно включає в себе як організацію, так і дезорганізацію. Причому самоорганізація соціальної системи тісно пов'язана із виведенням внутрішньо організаційної ентропії в зовнішнє середовище. Виходить, що за порядок і подальший розвиток одних соціальних систем (організацій) інші «розплачуються» втратою соціального порядку і деградацією. Ціна такого процесу як для зовнішніх сил (тобто стосовно самоврядної системи), так і для внутрішніх сил (тобто стосовно індивідів, що утворюють дану систему) може бути занадто високою, включаючи виникнення різних видів соціальної патології, конфліктів, криз або катастроф. Крім того, навіть і самій соціальній системі властиві внутрішні деструкції та пов'язані з ними різноманітні функціональні відхилення, які Р. Мертон назвав дисфункціями. Тому в даній ситуації суб'єкт управління, зацікавлений в становленні та підтриманні загального соціального порядку стосовно зони власних організаційних цілей, цінностей, потреб та інтересів, намагатиметься попередити чи вирівняти зазначені відхилення.

Звідси випливає, що *організація* та *управління* стають фактично спрямованими на забезпечення визначеного соціального порядку в соціальній системі (організації), оскільки запровадження певних цінностей і норм, тобто певного режиму поведінки й діяльності «закривають» дану систему, що можна пояснити як стримування чи призупинення процесів самоорганізації. Таке розуміння родієвих зв'язків організації, самоорганізації та управління, як свідчить аналіз, є продуктом класичної організаційно-управлінської парадигми. Водночас у рамках постнеокласичної парадигми, яка розглядає людину й соціальні системи з позицій їхньої відкритості стосовно зовнішнього середовища і ціннісних імперативів динамічної організованості,

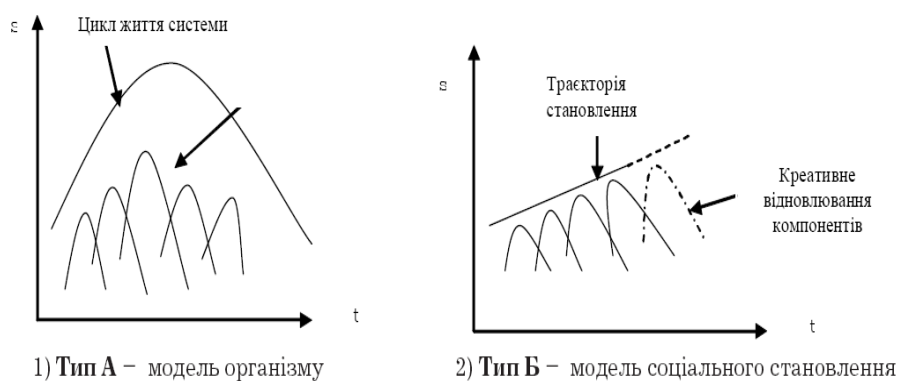
взаємозв'язок самоорганізації, організації та управління є значно складнішим. Ця складність зумовлена, перш за все, активною участю самої людини, як соціального актора в усіх соціальних процесах. Адже процеси самоорганізації в сучасному соціумі не звільнені від впливів суб'єктивного фактора, який додає в самоорганізацію як процеси організації, так і процеси управління. З іншого боку, як організаційні взаємодії, так і управлінські відносини самі є не тільки похідними від самоорганізації, але й перебувають у формальних структурах (організаціях) під впливом неформальних стосунків людей, що самоорганізуються [4, с. 5].

Більше того, й сам процес організації включений у процес управління як одна з ключових функцій соціально-управлінського циклу. Тому цілком зрозуміло, що за такого взаємопроникнення спонтанних і довільних соціальних процесів ціннісний взаємозв'язок організації, самоорганізації та управління не може розглядатися тільки з позицій їх однозначності за всіх станів функціонування й розвитку соціальних систем (організацій). З метою концептуалізації характеру та динаміки взаємозв'язків організації, самоорганізації та управління здійснено порівняльний аналіз їхнього прояву в організаційно-управлінських процесах, які відбивають різноманітні фази життєдіяльності соціальних систем або соціальних організацій, що поданий схематично у відповідному графіку із використанням двох типів моделей – моделі А і моделі Б [13, с. 15–17].

Модель типу А – це модель соціального організму, що демонструє послідовно змінювальні процесуальні фази життєдіяльності будь-якого соціального утворення, яке має відповідні границі свого становлення, функціонування та розвитку в масштабах реального соціального часу і простору (назвемо її фінальною моделлю соціальної системи). Модель типу Б – це модель соціального становлення та розвитку, що відкрита для руху в майбутнє. Соціальна система, що сповідує модель типу Б, за рахунок зміни своїх організаційних цінностей і механізмів, а також оновлення функціональних компонентів (що входять до її складу) розмикає цикл свого розвитку (переборюючи фази деградації, конфлікту та системної кризи) і стає, таким чином, відкритою зовнішньому світу для подальшого становлення і розвитку.

Графік

Статична і динамічна моделі соціального порядку в соціальній системі (організації)



Слід відмітити, що спонтанне зародження соціальних процесів у соціальній системі (як у моделі першого типу А, так і в моделі другого типу Б) відбувається

практично однаково, тобто в певному «хаосі» різноманітних соціальних рухів, ініціатив і об'єднань індивідів і соціальних груп, детермінованих власними цілями, цінностями, потребами та інтересами. При цьому певні «острівці соціального порядку», що перебувають в такому хаосі, зумовлюються різними соціальними чинниками, що мають дію довгострокового характеру. Це зокрема такі соціальні чинники, як архетипи, закони, ідеї, традиції, цінності, норми, вірування, звичаї, звички, практики тощо. При цьому кооперація індивідів і соціальних угруповань розпочинається в момент найвищого критичного напруження, тобто системної нерівно важності, що створюється зростаючою невизначеністю стосовно задоволення своєї необхідної життєвої організованості чи впорядкованості. Причому вектор їх узгодженого (когерентного) руху формується в точках біфуркації в результаті виникнення атрактора (притягувача) нестійких моделей, що залучають розрізнені елементи соціальної системи до загального потоку організації чи дезорганізації. Організація й управління в цьому процесі включені до самоорганізації як приватні (або часткові) випадки, які виявляються в момент соціального вибору, що здійснюється індивідом (або групою індивідів).

Що стосується становлення й розвитку соціальної системи, то процес формування її базисної ціннісної та якісної характеристики, який визначає її специфічність і граничність стосовно інших соціальних систем (організацій), відбувається в обох моделях (А і Б) також схожим чином. У цьому процесі утворюються відповідні комунікативні канали руху компонентів соціальної системи, а також постійно діючі параметри соціального порядку, які власне й виступають організаційним підґрунтям соціальної системи і підмурком її підсистеми управління, що формується. З просуванням перебігу процесів становлення даної системи до фази її соціальної зрілості відбувається істотне зростання ролі й значення ціннісних преференцій організації та управління. Соціальна система досягає зрілості там і тоді, де і коли завершується формування її організаційної структури (тобто організації), котра включає в себе й керуючу підсистему або підсистему управління. Основу останньої утворює *другий контур* зворотного зв'язку, що складається: з *органу пам'яті* – де фіксується та акумулюється корисна для соціальної системи інформація; *органу прийняття рішень*, а також з *ключових шляхів*, тобто з комунікативних каналів руху соціальної інформації.

Натомість надалі, спрямованість соціальних процесів у моделях соціальних систем А і Б, що досліджуються, починає розходитись. У першій моделі (*модель А*) їх конфігурація набуває головним чином закритого характеру, а в другій моделі (*модель Б*) продовжується рух у вихідному напрямі. Унаслідок цього постає питання: «Які ж тут все таки діють механізми, що відповідають за визначені відмінності?» Сформована соціальна система (модель типу А) характеризується, таким чином, чіткими межами (тобто граничністю) стосовно інших соціальних систем, а також жорсткою детермінованістю між елементних структурних зв'язків, ієрархічною визначеністю організаційних відносин, лінійним характером розвитку переважної більшості соціальних процесів та їх послідовною оберненістю. Соціальна організація (або система), що склалася в такий спосіб підтримує своє функціонування за допомогою сформованої нею підсистеми управління, основним предметом управлінської (контрольно-регулятивної) діяльності якої стає відслідковування відхилень системи від зафіксованих в структурі параметрів соціального порядку та виникаючих дисфункцій, що визначаються як патологія системи і загроза її цілісності. З позицій класичного підходу в теорії організації та управління, ця фаза життєвого циклу функціонування соціальної системи визнається оптимальною, а основним завданням суб'єкта

управління (підсистеми управління) тут стає збереження соціальної системи (організації). Така постановка питання виводить організацію і управління в ранг домінуючих у соціальній системі процесів, протиставляючи їх процесам самоорганізації, оскільки останні є продуцентом відхилень від рамочних параметрів соціального порядку, що забезпечуються підсистемою управління. Реальна соціальна практика, як показує аналіз, спростовує таке співвідношення, тому що процеси самоорганізації соціальних систем неможливо не сприймати, а тим більше їх призупиняти. Більше того, в ситуаціях закритості (або замкненості) соціальних систем феномен самоорганізації виявляється, з одного боку, як внутрішній чинник максимізації їхньої ентропії, а з іншого, – як спосіб їх структурної перебудови.

При цьому флуктуації, що виникають усередині соціальної системи, «розхитують» консервативні складові соціальної організації та її підсистеми управління, а також заважають процесам її трансформації. Якщо консервативність організаційних цінностей соціальної системи усталено підтримується підсистемою управління, то процеси самоорганізації в цій системі виявляють себе дезорганізацією останньої. Соціальна система, що втрачає керованість, переходить у фазу функціонування в режимі деградації. Якщо в цій фазі продовжуються спроби суб'єкта управління зберегти параметри соціального порядку, які себе морально вижили, то дана система занурюється у передкризову стадію. Причому шляхом відновлення попереднього соціального порядку дану ситуацію розв'язати неможливо, оскільки попередні гомеостати виявили свою повну неспроможність, унаслідок чого соціальна система набула стану істотної нерівно ваги, або суттєвої незбалансованості. Водночас потужна флуктуація в соціальній системі завершується, як правило, її системною кризою.

Що стосується функціонування другої моделі соціальної системи (моделі Б), то діалектика взаємозв'язків самоорганізації, організації та управління має в цій моделі зовсім інший вигляд. Метою підсистеми управління тут є підтримка не статичного соціального порядку (що склався в процесі становлення та функціонування соціальної системи), а *самоорганізації*, що виявляється в перебігу становлення та розвитку даної системи, тобто підтримка власне динамічної організованості соціальної системи. Згадаймо, що згідно з принципом антропоцентризму головним ресурсом вихідного розвитку соціальної системи в духовно-пізнавальному та діяльному аспектах є людина, як ключовий чинник самоврядного розвитку суспільного виробництва. Якщо в першій моделі (моделі А) свобода людини зв'язана жорсткими рамками організаційної структури управління, то в другій моделі (моделі Б) підсистема управління спрямована на розширення життєтворчої свободи людини за рахунок упровадження запобіжної реструктуризації, тобто відмови від жорстко стабілізаційних (утворюючих інформаційний шум) параметрів соціального порядку, а також шляхом подолання соціальних девіацій з боку індивідів і соціальних груп (асоціацій), що заважають вільній самоорганізації соціально-активних і творчих особистостей.

Проведений аналіз при цьому показує, що обидві моделі функціонування соціальних систем (модель А і Б) демонструють діалектичний взаємозв'язок самоорганізації, організації та управління, які є преференційною основою організаційних цінностей, спрямованих на пізнання та раціоналізацію процесів виникнення, становлення, функціонування й розвитку динамічних соціальних систем у сучасному соціумі. *Організація* в аксіологічному вимірі виявляє себе як приватний (або частковий) випадок самоорганізації, як момент фіксації становлення соціальної системи (організації), що означає досягнення нею нових якісних ознак і властивостей. *Управління*, в свою чергу, є інструментом, який підтримує динамічну організованість і

збалансованість соціальної системи. Якщо ж *управління* є довільним, тобто таким, що волею суб'єкта управління спрямовується на закріплення соціальної організації на одному з досягнутих рівнів становлення даної системи, то *самоорганізація* в основному сприяє подоланню в ній консерватизму й бюрократизму шляхом її дезорганізації. Завдяки чому соціальна система (або її структурні компоненти) знову ж таки, нерідко через подолання кризових станів, включається в процес свого становлення й подальшого розвитку, але вже на іншому, більш виваженому та більш прийнятному рівні, який більш адекватно відповідає намірам членів соціальної організації стосовно викликів мінливого зовнішнього середовища.

І насамкінець зазначимо, що розглянута нами друга модель становлення й розвитку соціальних систем (модель Б) відноситься переважно до тих соціальних утворень, що функціонують на макросоціальному рівні. Водночас життєдіяльність соціальних організацій на мікросоціальному рівні більше відповідає характеристикам першої моделі становлення та розвитку соціальних систем (модель А). Натомість діяльність цих соціальних систем зумовлена не тільки жорсткою ієрархією їхньої організації завдяки довільній генезі, але й залежністю ресурсного потенціалу даної системи від генетичної програми, соціального статусу, стилю управління, технологій діяльності тощо. Тому головною метою суб'єктів управління даними соціальними системами, що живуть порівняно недовго, є насамперед, з одного боку, створення необхідних умов для широкої демократизації організаційних відносин, дій та взаємодії персоналу щодо нормального становлення, функціонування й розвитку соціальної системи, а, з іншого боку, забезпечення максимального збільшення інноваційного внеску у формування не тільки власного, а й загального соціального потенціалу суспільства в цілому.

1. Соціологічний аналіз концептуальної еволюції понять організації, самоорганізації та управління показав, що ці феномени здавна були предметом розгляду різних галузей наукового знання, але при цьому не усвідомлювалась їхня преференційна цінність у впорядкуванні природних і суспільних процесів. І лише в першій половині ХХ століття було доведено, що об'єкти, які різняться за своїм складом, можуть одночасно мати схожі властивості, завдяки способам організації та самоорганізації. Широка розмаїтість форм і процесів організації та самоорганізації в природі та суспільстві об'єктивно привела до виникнення загальної організаційної науки – тектології, у рамках якої було вперше здійснено опис різноманітних процесів виникнення, існування й розпаду організаційних утворень. І хоча цей загально-організаційний підхід, який розроблявся в межах кібернетики та загальної теорії систем, не призвів до побудови універсальної теорії організації, однак посприяв підвищенню ролі соціологічної науки у вивченні організаційних аспектів конкретних соціальних об'єктів, явищ і процесів, що мають суспільну природу.

2. Можливість класичних та пост класичних концепцій соціологічної теорії організацій та управління дозволяють з точки зору формальної логіки розглядати ціннісний потенціал організації у трьох площинах: як систему, як процес і як стан. Під організацією як системою розуміємо безпосередній тип соціальної системи, зумовлений її будовою, що визначає вихідні позиції для формування соціологічної теорії організацій. Організація як стан припускає наявність певного порядку, тобто певного рівня (або ступеня) упорядкованості. І, нарешті, організація як процес реалізується як одна з основних функцій управління при утворенні структури соціальної системи та вдосконаленні її діяльності. При цьому поняття організації як стану і як процесу в суспільстві власне й становлять предмет дослідження соціологічної теорії організацій та управління.

3. Головною ознакою організації, незалежно від специфіки її конкретного тлумачення, є впорядкованість, що ототожнюється з однією з головних функцій процесу управління, призначення якої полягає в реалізації принципу самоорганізації соціальних систем. У цьому сенсі організація зливається з усіма функціями процесу соціального управління і пронизує увесь його соціально-управлінський цикл, завдяки чому, власне й здійснюється безпосередній організуючий вплив на систему у цілому. Тоді управління як спосіб цілеспрямованого впливу на об'єкти, явища, процеси і предмети виступає в якості організаційного механізму, що забезпечує організаційну взаємодію між керуючою і керованою підсистемами як усередині соціальної системи, так і в перебігу взаємодії останньої з навколишнім середовищем. Звідси й випливає важливе методологічне положення, що управління організується, а організація управляється (або керується).

4. Взаємозв'язок організації та самоорганізації соціальних систем базується на такій загально-організаційній цінності як упорядкування. Якщо ж під організацією розуміти внутрішню упорядкованість (або узгодженість) частин структури цілого, то тут ми маємо справу з самоорганізацією соціальної системи. А якщо ж організація розглядається в динамічному контексті, тобто як сукупність узгоджуваних процесів і дій, то в даному випадку маємо справу з організацією соціальної системи. При цьому стан упорядкованості (або рух до цього стану) може бути як результатом спонтанних (стохастичних) процесів, так і наслідком цілеспрямованих (свідомих) дій людей, коли маємо справу з соціальним управлінням, тобто управлінням соціальною системою. Тому управління завжди є продуктом людської природи і виникає там і тоді, де і коли існують свідомі початки, ідеї, цінності, інтереси, знання, цілі, воля, енергія і дії людей. Відповідно, основу управління складає цілеспрямований і свідомий вплив людей або створених ними організаційних структур управління на власну життєдіяльність, тобто на будь-які соціальні об'єкти, процеси і явища з метою реалізації загальних або приватних потреб та інтересів.

5. У контексті постнеокласичної парадигми (яка розглядає людину й соціальні системи з позицій їх динамічної організованості і відкритості) діалектика ціннісного взаємозв'язку самоорганізації, організації та управління має значно складніший вигляд, зумовлений насамперед роллю людського чинника у розгортанні усіх соціальних процесів і явищ. При цьому самоорганізація в соціумі не є вільною від суб'єктивного чинника, що включає до неї процеси як організації, так і управління. З іншого боку, організаційно-управлінські відносини самі є похідними від процесів самоорганізації та перебувають у формальних структурах під впливом неформальних відносин, що самоорганізуються. Тому організація в діалектичному співвідношенні з самоорганізацією та управлінням виявляє себе як приватний (частковий) випадок самоорганізації, тобто як момент фіксації параметрів соціального порядку на проміжних етапах становлення й розвитку соціальних систем, що означає досягнення ними нових якісних параметрів і властивостей. Управління ж в цьому співвідношенні виступає як інструмент підтримання динамічної організованості соціальної системи. Якщо управління є довільним (бюрократичним, неякісним, неефективним), то самоорганізація переборює консерватизм і бюрократизм соціальної системи шляхом її дезорганізації. Тоді дана соціальна система (або її структурні елементи) через конфлікти, протиріччя й кризи має здійснити структурну та змістовну перебудову і включитися в процес свого оновлення та подальшого розвитку.

Таким чином, результати соціологічної концептуалізації ціннісних преференцій організації, самоорганізації та управління можуть стати важливою теоретичною та методологічною базою для подальших наукових розвідок організаційних відносин, дій

та взаємодій, а також для вироблення адекватних самоврядних механізмів соціального управління в транзитивному суспільстві.

Список використаної літератури

1. Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации / Р. Ф. Абдеев. – Москва : Владос, 1994. – 336 с. ; Abdeev R. F. Filosofiya informatsionnoy tsivilizatsii / R. F. Abdeev. – Moskva : Vlados, 1994. – 336 s.
2. Афанасьев В. Г. Научное управление обществом: опыт системного исследования / В. Г. Афанасьев. – Москва : Политиздат, 1973. – 390 с. ; Afanasev V. G. Nauchnoe upravlenie obshchestvom: opyt sistemnogo issledovaniya / V. G. Afanasev. – Moskva : Politizdat, 1973. – 390 s.
3. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : курс лекций / Г. В. Атаманчук. – Москва : Юридическая литература, 1997. – 306 с. ; Atamanchuk G. V. Teoriya gosudarstvennogo upravleniya : kurs lektsiy / G. V. Atamanchuk. – Moskva : Yuridicheskaya literatura, 1997. – 306 s.
4. Аверин Ю. П. Люди управляют людьми : модель социологического анализа / Ю. П. Аверин. – Москва : Изд-во МГУ, 1996. – 328 с. ; Averin Yu. P. Lyudi upravlyayut lyudmi : model sotsiologicheskogo analiza / Yu. P. Averin. – Moskva : Izd-vo MGU, 1996. – 328 s.
5. Богданов А. А. Тектология. Всеобщая организационная наука / А. А. Богданов. – Москва : Экономика, 1989. – Книга 1. – 304 с. ; Bogdanov A. A. Tektologiya. Vseobshchaya organizatsionnaya nauka / A. A. Bogdanov. – Moskva : Ekonomika, 1989. – Kniga 1. – 304 s.
6. Берг А. И. Кибернетика – наука об оптимальном управлении / А. И. Берг. – Москва : Энергия, 1964. – 312 с. ; Berg A. I. Kibernetika – nauka ob optimalnom upravlenii / A. I. Berg. – Moskva : Energiya, 1964. – 312 s.
7. Берталанфи Л. Общая теория систем: критический обзор / Л. Берталанфи // Исследования об общей теории систем. – Москва : Прогресс, 1969. – 546 с. ; Bertalanfi L. Obshchaya teoriya sistem: kriticheskiy obzor / L. Bertalanfi // Issledovaniya ob obshchey teorii sistem. – Moskva : Progress, 1969. – 546 s.
8. Бир С. Кибернетика и управление производством : пер. с англ. / С. Бир. – Москва : Наука, 1965. – 392 с. ; Bir S. Kibernetika i upravlenie proizvodstvom : per. s angl. / S. Bir. – Moskva : Nauka, 1965. – 392 s.
9. Гвишиани Д. М. Организация и управление / Д. М. Гвишиани. – Москва : Экзамен, 2003. – 320 с. ; Gvishiani D. M. Organizatsiya i upravlenie / D. M. Gvishiani. – Moskva : Ekzamen, 2003. – 320 s.
10. Информационные системы в управлении производством : пер. с англ. / под ред. Ю. П. Васильева. – Москва : Прогресс, 1973. – 288 с. ; Informatsionnye sistemy v upravlenii proizvodstvom : per. s angl. / pod red. Yu. P. Vasileva. – Moskva : Progress, 1973. – 288 s.
11. Методы структурной постройки систем управления производством / под ред. И. М. Сыроежкина. – Москва : Статистика, 1976. – 273 с. ; Metody strukturnoy postroyki sistem upravleniya proizvodstvom / pod red. I. M. Syroezhkina. – Moskva : Statistika, 1976. – 273 s.
12. Стар М. К. Управление производством : пер. с англ. / М. К. Стар. – Москва : Прогресс, 1968. – 342 с. ; Star M. K. Upravlenie proizvodstvom : per. s angl. / M. K. Star. – Moskva : Progress, 1968. – 342 s.
13. Туленков М. В. Теоретико-методологічні основи організаційної взаємодії в соціальному управлінні : моногр. / М. В. Туленков. – Київ : Каравела, 2009. – 512 с. ; Tu

Tulenkov M. V. Teoretyko-metodolohichni osnovy orhanizatsiinoi vzaiemodii v sotsialnomu upravlinni : monohr. / M. V. Tulenkov. – Kyiv : Karavela, 2009. – 512 s.

14. Туленков М. В. Концептуальні засади організації сучасного менеджменту : моногр. / М. В. Туленков. – Київ – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2006. – 312 с. ; Tulenkov M. V. Kontseptualni zasady orhanizatsii suchasnoho menedzhmentu : monohr. / M. V. Tulenkov. – Kyiv – Nizhyn : Aspekt-Polihraf, 2006. – 312 s.

15. Управление социалистическим производством. Организация и экономика : словарь / под ред. О. В. Козловой. – Москва : Экономика, 1983. – 423 с. ; Upravlenie sotsialisticheskim proizvodstvom. Organizatsiya i ekonomika : slovar / pod red. O. V. Kozlovoy. – Moskva : Ekonomika, 1983. – 423 s.

16. Черняк Ю. И. Системный анализ в управлении экономикой / Ю. И. Черняк. – Москва : Экономика, 1975. – 191 с. ; Chernyak Yu. I. Sistemnyy analiz v upravlenii ekonomikoy / Yu. I. Chernyak. – Moskva : Ekonomika, 1975. – 191 s.

17. Щербина В. В. Социальные теории организации : словарь / В. В. Щербина. – Москва : ИНФРА-М., 2000. – 264 с. ; Shcherbina V. V. Sotsialnye teorii organizatsii : slovar / V. V. Shcherbina. – Moskva : INFRA-M., 2000. – 264 s.

Стаття надійшла 15.10.2016

M. Tulenkov, B. Sliushchynskyi, V. Chepak

THE VALUES OF ORGANIZATION, SELF-ORGANIZATION AND MANAGEMENT IN THE MIRROR OF SOCIOLOGIC ALANALYTICS

The authors of this article study the concepts and categories of the sociological theories of organization and management, the nature and character of self-governance in transitional societies. The authors argue that the need to speed up socio-economic and political transformation in the Ukrainian society, ensuring efficient use of human and economic potential, enhance self-efficacy factors of social control which caused modern development of society and contributed to the organization and self-management. According to the authors, it is difficult to overestimate the role of scientific study of various aspects of the formation and effective functioning of organizations in the modern Ukrainian society, in which a radical social transformation has appeared, particularly in the areas of social, economic, political and spiritual life. New requirements for the design, construction and activities of organizational units, as confirming analysis, placing first market relations and crisis, moving to different ownership, different business initiatives of people and methods of state regulation and control, changing in global and changing market environment. Therefore, the transition to innovative mechanisms of self-organization of human potential in social administration systems built on modern organizational values, norms and principles, is not for us the most important condition for strengthening and success of systematic socio-economic and political reforms.

The authors argue that research in the field of social organization was originally applied only in nature and concerned primarily problems of rationalizing organizational and management activities. This allowed not only to workout a number of original concepts of production and management, but also gave a strong impetus for the formation of scientific basis of modern management that focuses on the study of organizational problems of a narrower focus. In these studies, the attention was paid mainly to the formal side of social organization, which was treated as a collection of individuals with a certain number of distinguishing departments. However, when it was proved that the informal influence of personal human relationships in social groups on the results of their activities, including primarily the effectiveness of joint work, it was objectively necessary to direct scientific research in the detection of informal organizational relationships that led to the primacy of

friendly human relations within a social organization.

The authors argue that if the administration is arbitrary (bureaucratic, insufficient, ineffective), the self-organization overcomes bureaucracy and conservatism by its social system disruption. And given social system (or building blocks) because of conflicts, contradictions and crises must implement to structural and substantial restructuring and engage in the process of updating and further development.

Thus, the results of sociological conceptualization of value preferences of organization and self-management can be an important theoretical and methodological basis for further scientific studies of organizational relationships, actions and interactions, and development of adequate mechanisms of social self-management in a transitive society.

Key words: *organization, self-organization, management, organizational values, similarly organizational capacity,; transitive society.*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Г. І. Батичко, С. В. Янковський

КОНФЕРЕНЦІЯ – 2016: РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНО-КУЛЬТУРНОЇ СКЛАДОВОЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА

9 листопада 2016 р. на базі кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету було проведено міжнародну науково-практичну конференцію «Інформація та культура в забезпеченні сталого розвитку людства».

До оргкомітету конференції було подано 108 доповідей. Серед учасників наукового форуму 11 докторів та 33 кандидати наук, більше 55 молодих вчених та студентів з України, Білорусі, Великобританії, Греції, Італії, Парагваю, Польщі, Російської Федерації та Філіппін.

Географія учасників конференції охоплює всі регіони України та представляє 12 ВНЗ України. Схід та Південь України репрезентували МДУ, АМІ ОНМА, ПДТУ – Маріуполь, СНУ ім. В. Даля – Старобільськ, ХДУХТ – Харків. Західний регіон було представляли учасники з РДГУ – Рівне, а північний НУБіП – Ніжин. Учасники з Державного університету телекомунікацій, Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київського національного університету культури і мистецтв, Київський професійно-педагогічний коледж імені А. Макаренка, Національну академію статистики, обліку та аудиту представляли вищі навчальні заклади столиці України.

Зарубіжні учасники представляли 6 освітньо-наукових установ: Білоруський державний університет культури та мистецтв (м. Мінськ, Білорусь), Університет Фракії імені Демокрита (м. Комотіні, Греція), Університет для іноземців (м. Сієна, Італія), Північний університет (м. Асунсьйон, Парагвай), Амурський державний університет (м. Біробіджан, РФ), Філіппінський Університет (м. Маніла, Філіппіни).



З вітальним словом до учасників звернулись: перший проректор МДУ доктор економічних наук, професор О. Булатова, доктор наук з філософії, професор Університету для іноземців м. Сієни С. Лозі та доктор педагогічних наук Університету Фракії імені Демокрита С. Зерделі.

На пленарному засіданні з доповідями виступили три учасники. Доповідь доктора філософських наук, старшого наукового співробітника, завідувача відділом лідерства та інституціонального розвитку Інституту

вищої освіти НАПН України та афілійованого наукового співробітника Центру російських та євразійських досліджень Університету Уппсала (Швеція) С. Курбатова була присвячена феномену університету в умовах глобальних викликів. Кандидат наук з мистецтвознавства, доцент, завідувач кафедри культурології та інформаційної діяльності МДУ Г. Батичко зосередила увагу на культурологічній складовій концепції сталого розвитку. Кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності МДУ С. Янковський присвятив свою доповідь проблемі розмаїтості культурного капіталу в досягненні цілей сталого розвитку. Наукове

обговорення окреслених в пленарному засіданні питань відбулося під час роботи 7 секцій: «Проблеми впровадження стандартів сталого розвитку людства»; «Співвідношення традиції і сталого розвитку у філологічному дискурсі»; «Традиція як чинник формування суспільства сталого розвитку»; «Проблема модернізації документно-інформаційного забезпечення управління»; «Документальна пам'ять людства: історія і сучасний стан архівної справи»; «Культурно-просвітницький та науково-педагогічний чинники соціокультурних інновацій»; «Комунікативні технології в сучасному суспільстві».



Під час наукової дискусії учасники першої секції (керівник Курбатов С.) розглянули теоретичні аспекти впровадження інформаційних стандартів, що мають забезпечити досягнення цілей в сталого розвитку. Робота другої секції (керівник, Гусева О., канд. філолог. н., доцент) була зосереджена навколо теми співвідношення традиції і сталого розвитку у філологічному дискурсі. Роль традиції, як чинника формування суспільства сталого розвитку, визначали учасники третьої секції (керівник

Нікольченко Ю., доцент).

В центрі уваги науковців четвертої секції (керівник Кудлай В., кандидат наук з соц. ком, доцент) постали питання модернізації документно-інформаційного забезпечення управління як одного з основних напрямків впровадження концепції сталого розвитку. Історія і актуальний стан архівної справи в контексті документальної пам'яті людства був предметом всебічного обговорення учасниками під час роботи п'ятої секції (керівник Кригіна О., кандидат іст. н., доцент). Вплив культурно-просвітницький та науково-педагогічний інновацій на впровадження стандартів сталого розвитку обговорювався на засіданні шостої секції (керівник Сивак О., канд. пед. н., доцент). Детальне висвітлення питання значущості комунікативних технологій у сучасному суспільстві відбулося знайшло відображення в доповідях учасників сьомої секції (керівник Орехова С., канд. іст. н., доцент).



За підсумками дискусій учасниками наукового форуму було затверджено Рекомендації другої міжнародної науково-практичної конференції «Інформація і культура в забезпеченні сталого розвитку людства».

Доповідачі отримали сертифікати про участь в конференції, а найкращі наукові доповіді студентів було відзначено дипломами і грамотами оргкомітету.

За підсумками роботи конференції заплановано видання збірника матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції «Інформація і культура а забезпеченні сталого розвитку людства» (МДУ, 09 листопада 2016 р., м. Маріуполь, Україна).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БЛИК АННА АНАТОЛІЙВНА – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри дизайну Херсонського національного технічного університету.

ГЛЕБОВА НАТАЛЯ ІВАНІВНА – кандидат соціологічних наук, доцент Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

ВИТКАЛОВ СЕРГІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри культурології та музеєзнавства Рівненського державного гуманітарного університету.

ДУМАСЕНКО СЕРГІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри культурології Херсонського державного університету.

КАЛАШНІКОВА ЛЮДМИЛА ВОЛОДИМИРІВНА – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології Чорноморського національного університету імені Петра Могили.

КОРОЛЕНКО ЄВГЕНІЯ ОЛЕГІВНА – аспірант Київського національного університету культури і мистецтв.

КОПИЛОВА АННА ОЛЕКСАНДРІВНА – студентка факультету культури і мистецтв Херсонського державного університету.

КРУГЛЯК МАРИНА ЕДУАРДІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних і соціальних наук Житомирського державного технологічного університету.

МАЗІНА НАТАЛІЯ ЄВГЕНІВНА – кандидат політичних наук, доцент кафедри соціології управління Донецького державного університету управління (м. Маріуполь).

МАЛАЄВА ТЕТЯНА МИКОЛАЇВНА – концертмейстер Маріупольського музичного училища, викладач Першотравневої школи мистецтв.

ОРЄХОВА СВІТЛАНА ЄВГЕНІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

ПОПОВИЧ ОЛЕНА ВІКТОРІВНА – доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету.

САБАДАШ ЮЛІЯ СЕРГІЙВНА – доктор культурології, професор кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

САРНАВСЬКА ОКСАНА В'ЯЧЕСЛАВІВНА – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Національного університету водного господарства і природокористування (м. Рівне).

СИНЬКО ГАЛИНА ПЕТРІВНА – здобувач кафедри культурології Київського національного університету культури і мистецтв.

СКОК НАТАЛЯ СЕРГІЙВНА – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології управління Донецького державного університету управління (м. Маріуполь).

СЛЮЩИНСЬКИЙ БОГДАН ВАСИЛЬОВИЧ – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету.

СОРОКО СВІТЛАНА МИХАЙЛІВНА – кандидат філологічних наук, доцент культурології, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Полоцького державного університету.

ТУЛЕНКОВ МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ – доктор соціологічних наук, професор кафедри галузевої та спеціальної соціології Київського національного університету

імені Тараса Шевченко.

ФУРДИЧКО АНДРІЙ ОРЕСТОВИЧ – кандидат культурології, доцент кафедри народнопісенного і хорового мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв.

ЧЕПАК ВАЛЕНТИНА ВАСИЛІВНА – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри галузевої та спеціальної соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченко.

ЧЕРНОУС ЛЮДМИЛА СЕРГІЇВНА – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та економіки Криворізького державного педагогічного університету.

ЯКОВИШИНА ТЕТЯНА В'ЯЧЕСЛАВІВНА – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової освіти Рівненського державного гуманітарного університету.

ШВЕЦОВА-ВОДКА ГАЛИНА МИКОЛАЇВНА – професор кафедри документальних комунікацій і бібліотечної справи Рівненського державного гуманітарного університету, доктор історичних наук, професор.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;

- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;

- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);

- основний текст статті;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;

- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;

- розширена анотація англійською мовою (до 35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbuv.gov.ua/node/931>).

- перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком Keywords: (курсив);

3. Вимоги до оформлення тексту:

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft Word 97-2003. Обсяг – від 6 до 15 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт TimesNewRoman, кегель 14, інтервал – 1,5; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

- перелік літературних джерел розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком Список використаної літератури і виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилянь нумеруються вручну, без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

У зв'язку з розміщенням публікацій в міжнародних наукометричних базах даних слід дотримуватися наступних вимог до оформлення списку використаної літератури. Кожна позиція у списку використаної літератури має бути надана мовою оригіналу та у транслітерації. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliteratsiia>. Для транслітерації російського тексту – систему Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html) (див. відповідний Зразок);

- щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231 зв.];

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

- стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти. Вся інформація надається українською, російською та англійською мовами.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Зразок оформлення статті

УДК 902'18(477.82)

Б. А. Прищеп

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВОЛИНСЬКИХ МІСТ ЕПОХИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ У 1991–2010 РР.

У статті проаналізовані середньовічні археологічні джерела, здобуті за останні двадцять років під час розкопок літописних волинських міст. Розглянуті питання хронології культурного шару та комплексів, характеру житлового будівництва та планування поселень, їх історичної топографії. Намічені основні етапи розвитку цих поселень в епоху Київської Русі.

Ключові слова: Волинь, середньовіччя, археологічні джерела, городище, житло.

Текст статті

.....

.....

.....

Список використаної літератури

1. Патlachuk В. Н. Роль старшинських рад у кадровій політиці Гетьманщини / В. Н. Патlachuk // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Право. – 2014. – Вип. 5. – С. 29-34; Patlachuk V. N. Rolstarshynskykhrad u kadroviipolitytsiHetmanshchyny / V. N. Patlachuk // VisnykMariupolskohoderzhavnouniversytetu. Seriiia : Pravo.– 2015. – Vyp. 5. – S. 29-34

2.

3.

Стаття надійшла до редакції __.__.20__

В. Prishchepa

MAIN RESULTS OF ARCHEOLOGICAL RESEARCH OF VOLYN CITIES OF KIEVAN RUS OF 1991–2010

The article highlights medieval sources obtained over the last twenty years at the time of excavations of Volyn cities described by chroniclers. The author dwells upon such issues as chronology of the cultural layer and related facilities, the character of construction of estates and planning settlements as well as the historical topography thereof. The author also describes the development stages of those settlements in the epoch of Kievan Rus. Over the last twenty years expeditions of various research institutes and educational institutions have carried out magnificent archeological research on the territory of Busk of Lvov Region, Vladimir-Volynsky, Lutsk of Volyn Region, Dubno, Peresopnits, Dorogobush and Ostrog of Rovno Region. In combination with the results obtained by the previous researchers, the new archeological sources make it possible to analyse the processes of their genesis and development in the epoch of Kievan Rus as well as to typify the population's activities. The archeological sources obtained from the latest excavation of Volyn cities supplement the chronicler's short narratives and make it possible to trace the early stages of their development. As a rule, the cities were formed on the territory that had been inhabited by the Slavs long before. In Busk, Lutsk, Dubno, Peresopnits, Dorogobush and Ostrog we found signs of the early Slavic settlements of the 8th – 9th century. Drastic changes had occurred in the 10th century: there was an increase in the populated area and in the density of those settlements. Hill-forts are also observed. It is quite evident that at that time they were much bigger tribal centers. The results of the research of Dorogobush make it possible to make a conclusion that the prince's fortress was built there.

Key words: Volyn, medieval times, archeological sources, fort-hill, estates.

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету» статтю

назва статті

Відомості про Автора (зразок заповнення):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові, посада, назва установи / навчального закладу, науковий ступінь, вчене звання
<i>Українською мовою</i>	Патlachук Віталій Володимирович, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету, кандидат історичних наук, доцент
<i>Російською мовою</i>	Патlachук Виталий Владимирович, доцент кафедры исторических дисциплин Мариупольского государственного университета, кандидат исторических наук, доцент
<i>Англійською мовою</i>	<i>(Вказати відомості англійською мовою)</i>
<i>Контактні телефони автора, E-mail, поштова адреса</i>	<i>(Вказати контактні телефони, адресу електронної пошти, поштову адресу, за якою здійснюватиметься розсилка)</i>

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

дата

підпис

П.І.Б.

ЗГОДА
на обробку персональних даних

Я, _____
(П. І. Б.)

(далі – Автор) шляхом підписання цього тексту, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI, надаю згоду Маріупольському державному університету (далі – Університет) на обробку моїх персональних даних (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) з метою забезпечення захисту авторських прав при здійсненні публікацій творів Автора у наукових фахових виданнях Університету. Наведений вище склад персональних даних може надаватися працівникам Університету, безпосередньо задіяним в обробленні цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством України.

Також мої персональні дані (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) можуть надаватися третім особам при включенні наукових фахових видань Університету до міжнародних наукометричних баз.

Ця згода надається на безстроковий термін. Передача моїх персональних даних третім особам у випадках, не передбачених цією Згодою та законодавством України, здійснюється тільки за погодженням зі мною.

« ____ » _____ 20__ року, _____ / _____)
(підпис) (ініціали, прізвище Автора)

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ



Янковський С. В. Уявне та дійсне соціокультурного світотворення: діалектика неоднорідного: монографія / С. В. Янковський. – Маріуполь: МФ ТОВ «Друкарня «Новий світ», 2015. – 288 с.

У монографії надано філософський аналіз символічного виробництва образу та форми світу в контексті глобальної стратегії світосприйняття. Автор обґрунтовує необхідність несистемного підходу до вирішення проблеми соціокультурних впливів та соціокультурних сенсів світотворення. Особливу увагу приділено ціннісно-функціональній системі світосприйняття феноменів та явищ людського існування.

Видання призначене для студентів, аспірантів, науковців та всіх, хто цікавиться проблемами соціокультурної феноменології, історії та специфікою вітчизняної традиції світомислення та мистецтва розуміння світу.



Інформація та культура в забезпеченні сталого розвитку людства: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., Маріуполь, 09 листопада 2016 р. / Маріупольський державний університет; за заг. ред. Г. І. Батичко. – Маріуполь: МДУ, 2016. – 232 с.

Збірник містить матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з проблеми забезпечення сталого розвитку людства, яка відбулася 09 листопада 2016 року. Ключовою темою конференції стало виявлення ролі інформації та культури як ключових чинників, що здатні забезпечити стабільне функціонування суспільної моделі в умовах підвищених ризиків. До збірника увійшли тези доповідей, присвячених дослідженню інформаційно-культурних процесів в різних дискурсах суспільного буття.

Видання адресоване науковцям, викладачам, аспірантам та студентам, а також усім, хто цікавиться сучасними проблемами науки та освіти.

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ
ВИПУСК 12

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.наук., проф. К. В. Балабанов

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш

Заступник відповідального редактора – к.мист., доц. Г. І. Батичко

Відповідальний секретар – к.і.н., доц. С.Є. Орехова

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м.Маріуполь, пр.Будівельників 129а
тел: (0629)52-99-46, e-mail: visnyk-culturology@mdu.in.ua
Web-page: www.visnyk-culturology.mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації.
(Серія КВ №17804-6654Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників. Замовлення №469.2

Видавничий центр МДУ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК №4930 від 07.07.2015

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей

© МДУ, 2016